

ONAY

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans öğrencisi olan Perihan BAL'ın hazırladığı ve jüri önünde savunduğu “Başlangıcından 1584’e Kadar Kırım Moskova İlişkileri” başlıklı tez başarılı kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

.....

Üyeler:

[Prof. Dr. Osman Yorulmaz]

Kurumu: Mimar Sinan Üniversitesi

.....

[Yard.Doç. Dr. Nilgün Dalkesen]

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

.....

Tez Savunma Tarihi:8 Eylül 2017

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Alıntılanan başkalarına ait tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini kaynak göstererek atıfta bulunduğum gibi, yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Perihan BAL

ÖNSÖZ

Kırım Hanlığı, Altın Orda Devleti'nden kopan hanlıklar içerisinde varlığını uzun süre korumuş ve hem Deşt-i Kıpçak sahasında hem de Doğu Avrupa coğrafyasında mühim tarihsel roller üstlenmişti. 1441-1783 yılları arasında varlığını sürdüren Kırım Hanlığı hakkında İngilizce, Rusça çok fazla çalışma mevcuttur. Türkiye'de ise Kırım Hanlığı ile ilgili muhtelif çalışmalar olmakla birlikte tarihteki rolünü dikkate aldığımızda bu çalışmaların yeterli olduğu söylenemez. Bununla birlikte mevcut çalışmalar arasında bu tezin konusunu oluşturan Kırım Hanlığı ve Moskova ilişkilerini konu alan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Hazırlanan tezin amacı, başlangıç düzeyinde de olsa bu boşluğu doldurmaktır.

Kırım Hanlığı ile Moskova arasındaki ilk ilişkiler, Mengli Giray ve III. Ivan döneminde diplomatik temaslar ile başlamıştır. Kırım-Moskova ilişkileri başlangıçta çatışmadan uzaktı. Altın Orda-Lehistan-Litvanya ittifakına karşı Altın Orda'nın ortadan kalkması ile Kırım-Moskova ilişkilerinde yeni bir safhaya geçilmiştir. Kırım-Moskova ilişkilerin ikinci safhasını uzun süren askeri seferler teşkil etmiş ve Altın Orda mirasına sahip olma kavgası verilmiştir. Kazan'ın ve Astarhan'ın Rusya'nın eline geçmesi, Kırım-Moskova ilişkilerinde bir üçüncü safhayı başlatmıştı. Bu süreç tezimizin sınırı olan 1584'e (IV. Ivan'ın ölümüne) kadar devam edecektir. Rus Çarlığı'nın güçlenmesi ve Karadeniz'in kuzeyinde genişlemesi, Kırım-Moskova ilişkilerinin dördüncü bir safhaya taşımıştır. Bu sürecin Kırım'ın Rusya tarafından ilhakına kadar devam ettiği söylenebilir. Bu dördüncü evre ise, tez konumuzun dışındadır.

Kırım Hanlığı ile Moskova arasındaki ilişkilerin ele alındığı bu tezin giriş kısmında, Kırım coğrafyası ve tarihi, Kırım Hanlığı'nın oluşumu ve kuruluş süreci hakkında bilgi verildi. Birinci bölümde Kırım Hanlığı'na ilk elçinin gelişinden yani 1474'ten 1502 yılına, Altın Orda'nın yıkılışına kadar olan dönemdeki ilişkiler incelendi. İkinci bölümde, 1502-1552 yılları arasındaki Kırım Hanlığı-Moskova ilişkileri üzerinde duruldu. Kırım'ın Altın Orda'nın yerini alması ve bu misyonun ilişkilere yansımaları belirleyici olmuştur. Tezin üçüncü bölümünde ise, 1552 Kazan'ın işgalinden IV. Ivan'ın ölümüne kadar olan süreç incelenmiştir.

Konuya sadece Kırım açısından değil Moskova açısından da yaklaşmaya ve dönemin olaylarını Doğu Avrupa'daki siyasi dengeleri göz önünde bulundurarak açıklamaya gayret ettim. Bu bağlamda Osmanlı, Lehistan-Litvanya, Altın Orda ve Kazan gibi dönemin etkin güçleri, zaman ilişkilerde belirleyici olmuştur.

Tez çalışmamı oluşturma aşamasında, tez kaynaklarımı temin etme konusunda bana yardımcı olan İsam Kütüphanesi ve İstanbul Medeniyet Üniversitesi kütüphane görevlilerine, tez konumu seçerken beni yönlendiren, kaynak tesbitinde, tez yazma aşamasında yardımlarını eksik etmeyen ve benim üzerimde fazlasıyla emeği olan Prof. Dr. Hayrunnisa Alan hocama, lisansta iken Rusça öğrenmem konusunda beni teşvik eden Prof. Dr. Osman Yorulmaz'a, konum ile ilgili literatürü takip etme ve kaynakları edinme anlamında bana yardımcı olan Doç. Dr. İlyas Kemaloğlu'na, tezimi yazarken düzeltme konusunda yardımlarını esirgemeyen Şair M. Sadi Karademir'e, nihayet bu çalışmalarımnda beni her açıdan destekleyen değerli annem Emine Bal ve babam Şaban Bal'a sonsuz teşekkür ederim.

Perihan Bal

Eylül, 2017

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ONAY	I
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VII
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	X
GİRİŞ	1
1. Kırım Coğrafyası	1
2. Kırım Kelimesinin Etimolojisi.....	4
3. Kırım'ın Tarihçesi.....	10
4. Kırım Hanlığı'nın Kuruluş Süreci	29
5. Hacı Girayın Soyu Meselesi	33
6. Hacı Giray'dan 1470 Yılına Kadar Kırım Hanlığı Tarihi.....	36
7. Hacı Giray'ın Ölümünden Sonra Hanlık İçinde Ortaya Çıkan Siyasi İstikrarsızlık Dönemi.....	42
8. Moskova Rusyası	46
1. 1470-1502 KIRIM HANLIĞI-MOSKOVA İLİŞKİLERİ.....	51
1.1.Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiiyetine Girmesi	51
1.2. Mengli Giray Döneminde (1466-1514) Kırım-Moskova İlişkileri	56
1.3.Kırım- Lehistan-Litvanya İlişkileri	69
1.4. Altın Orda Devleti'nin Sona Ermesi ve Kırım-Moskova İlişkileri.....	72
2. KIRIM HANLIĞI'NIN ALTIN ORDA'NIN YERİNİ ALMASI.....	79
2.1. 1502'den Sonra Kırım Hanlığı ve Moskova İlişkilerinin Seyri	79
2.2.Muhammed Giray Dönemi ve Kırım-Moskova İlişkilerinin Bozulması.....	83
2.3. 1523-1532 Yılları Arası Kırım Hanlığında Karışıklık Devri.....	89
2.4.Sahip Giray Dönemi ile Birlikte Kırım Hanlığı'nın Merkezileşme Süreci ve Bunun Moskova-Kırım İlişkilerine Yansıması	94
3. 1552-1584 YILLARI ARASI KIRIM-MOSKOVA İLİŞKİLERİ	108
3.1. 1552 Kazan'ın İşgali ve Kırım-Moskova Rekabetinin Artması	108

3.2. 1556 Astrahan'ın Ruslar Tarafından Ele Geçirilmesi Ve Nogay Ordası'nın Parçalanması.....	113
3.3. 1556-1569 arası Kırım'ın Moskova'ya Olan Askeri Seferleri.....	116
3.4. 1569 Astarhan Seferi ve Kırım- Moskova Mücadelesinde Osmanlı Devleti'nin Dâhil Olması	123
3.5.1571 Moskova Seferi ve Yangını.....	127
3.6.IV. Ivan'ın Ölümüne Kadar Kırım-Moskova ilişkileri	131
SONUÇ	135
BİBLİYOGRAFYA.....	139
Ek-1. III.Vasily'nin İslam Giray'a Gönderdiği Yarlık Metinleri.....	150
Ek-2 Mengli Giray'ın Kırk-Yer Ahalisine Gönderdiği Bitik.....	156
ÖZGEÇMİŞ	157

KISALTMALAR

İ.A: İslam Ansiklopedisi

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

SR: Slavic Review

A.Ü: Atatürk Üniversitesi

a.g.e. : Adı Geçen Eser

Syf: Sayfa

C. : Cilt

S. : Sayı

V: Volume

Ed: Editör

Çev: Çeviren

Haz: Hazırlayan

ÖZET

Altın Orda Devleti'nin parçalanmasına müteakip toprakları üzerinde pek çok küçük hanlıklar teşkil etmişti. Tarihsel ve coğrafi açıdan tarihte mühim bir yere sahip olan Kırım Hanlığı ile uzun yıllar Altın Orda devleti himayesinde yaşayan Doğu Avrupa'nın en etkin devletlerinden biri olan Moskova Knezliği arasındaki ilk diplomatik ilişkiler 1474 tarihinde Moskova'nın Kırım'a elçilik heyeti göndermesiyle başlamıştır.

Kırım- Moskova ilişkilerinin ilk safhası, etrafındaki devletlere karşı müşterek hareket etmesini gerektirmişti. Bu sayede Moskova hem batı yönünde hem de doğu yönünde sınırlarını koruma ve genişletme fırsatı buldu. Mengli Giray dönemi Moskova ile uzun süren siyasi ilişkilerin en önemli sonucu 1502 yılında Altın Orda Devleti'nin yıkılması olmuştur. Altın Orda'nın ortadan kalması ile Kırım-Moskova ilişkilerinde ikinci safhaya geçilmişti. Bu dönemde Kırım ile Moskova karşılıklı olarak Altın Orda Devleti'nin mirasçısı olma yolunda pek çok mücadele vermişti.

Muhammed Giray döneminden itibaren başlayan askeri seferler ve ardı kesilmeyen akınlar sayesinde, Moskova Devleti'nin Volga havzasına doğru yayılması önlenmek istenmiştir. Bu dönemde Kazan'daki baskılarını arttıran Moskova'ya karşı Muhammed Giray 1521 yılında Kazan'a Sahip Giray'ı atamış ve böylelikle Kazan Hanlığı uzun yıllar Giray hanedanının yönetimine geçmişti. Kazan ve Kırım bu dönemde müşterek hareket ederek Moskova'ya seferler düzenlemişti. Aynı dönemde Muhammed Giray, Uluğ Orda'yı canlandırma projesini hayata geçirmek için 1523'te Astarhan'a sefer düzenlemişti. Fakat Muhammed Giray Astarhan seferi dönüşünde öldürülmüş yerine Saadet Giray geçmiştir. Onun kısa süren yönetiminden sonra, Osmanlı Devleti tarafından Sahip Giray, Kırım tahtına atanmıştı.

Sahip Giray dönemi, Kırım'ın Uluğ Orda projesini kısmen gerçekleştirdiği dönem olması itibarıyla önemlidir. Bu dönemde batıda Kırım, Lehistan-Litvanya ile Moskova'ya karşı ittifakını sürdürmüş ve Moskova'ya askeri seferler düzenlemişti. Sahip Giray'ın gittikçe kuvvetlenmesi hem Osmanlı açısından hem de Kırım'daki kabile beyleri açısından olumsuz karşılanmıştı. Bu yüzden Osmanlı-kabile beylerinin ittifakı sonucu Sahip Giray öldürülmüş yerine İstanbul'da rehin bulunan Devlet

Giray Kırım tahtına geçmişti. Kırım’da bu gelişmeler yaşanırken kuzeyde Moskova, Kazan’a olan hücumlarını arttırmış ve 1552’de Kazan’ı işgal etmişti. Çok geçmeden 1556 yılında Astarhan, Moskova tarafından ele geçirilmişti.

Altın Orda mirasına sahip olma yarışında Moskova’nın elde ettiği kazanımlara karşı, Kırım Hanlığı Moskova’ya sürekli sefer ve akınlar düzenleyerek karşılık vermiştir. Fakat Kırım’ın bu yöndeki çabası, ona Astarhan ve Kazan’ı geri getirmemişti.

Anahtar Kelimeler: Kırım Hanlığı, Moskova, Lehistan-Litvanya, Altın Orda

ABSTRACT

After the disintegration of the Golden Horde, many small khanates were established on its territory. The first diplomatic relations between the Crimean Khanate, which has historically and geographically an important place in history, and Moscow, one of the most influential states of Eastern Europe, which has been under the aegis of the Golden Horde state for many years, started with Moscow in 1474 when the embassy delegation was sent to Crimea.

The first phase of the Crimean-Moscow relations had to act jointly against the surrounding states. Thus, Moscow had found the opportunity to protect and expand its borders both in the west and the east. Mengli Giray period the most important result of long-standing political relations with Moscow has been the destruction of the Golden Horde in 1502. After the end of the Golden Horde, Crimean-Moscow relations were moved to the second phase. In this period, the Crimea and Moscow mutually fought many struggles to become heirs of the Golden Horde.

With the military expeditions that started from the time of Muhammad Giray and the subsequent uninterrupted raids, it was desired to prevent the Moscow state from spreading towards the Volga basin. In this period, Moscow had increased the oppression against Kazan, so Muhammad Giray had appointed to Sahip Giray the Kazan in 1521 and thus the Kazan Khanate had been in the direction of the Giray dynasty for many years. Kazan and Crimea jointly acted in this period and organized flights to Moscow. In the same period, Muhammed Giray organized a flight to Astarhan in 1523 to pass on the project of reviving Ulug Orda. However, Muhammad Giray was killed on the return of Astarhan and Saadet Giray ascended Crimean throne instead of Muhammed Giray. After his short-lived administration, Sahip Giray was appointed to the Crimea by the Ottoman State.

The Sahip Giray period is important as it is the period when the Crimean's Ulug Orda project was partially realized. In this period, in the west the Crimean and Poland-Lithuanian alliance continued against Moscow and military services were organized to Moscow. The increasing strength of Giray has been adversely affected both by the Ottoman side and by the tribal leaders in the Crimea. Therefore, the result

of the alliance of the Ottoman-tribal leaders was killed Sahip Giray and Devlet Giray who under the pledge in Istanbul, came to the throne in the Crimea. In the Crimea, while these developments were taking place, in the north, Moscow increased the offensive against Kazan and invaded Kazan in 1552. Then in 1556 Astrahan was seized by Moscow.

Due to the achievements of Moscow in the race of possession of the Golden Horde legacy, the Crimean Khanate responded by organizing continuous campaigns and raids to Moscow. But the Crimean struggle in this direction did not bring Astrahan and Kazan back to it.

Key words: Crimean Khanate, Moscow, Poland-Lithuania, Golden Horde

GİRİŞ

1. Kırım Coğrafyası

Kırım, doğu ve kuzeyden Azak denizi ile çevrili, kalan kara parçaları ise Karadeniz’le çevrili olan bir yarımadadır. Karadeniz’in kuzeyinde; 44° 25’-46° 15’ kuzey enlemleri ile 30° 30’ -34° 37’ doğu meridyenleri arasında yer alır.¹ Yarımada, Ukrayna’nın güneyine (anakaraya) Perekop (Orkapı) denilen geçitle bağlanır. Kullanılan bu berzahın dar yapısı, bu yarımadanın ada olarak görülmesine sebep olmuştur. Yaklaşık bin kilometreye varan kıyı kesimlerinin girintili çıkıntılı olması, gemilerin yanaşmasına elverişli koylara ve doğal limanlara sahip olmasını sağlamıştır.² Bu coğrafi yapının ve jeopolitik konumun gemilerle yapılan uluslararası ticarete daha elverişli olanaklar sağlaması, diğer Karadeniz liman şehirlerine nazaran Kırım yarımadasını ticarete ön plana çıkarmıştır.

Yarımadanın en doğu ucunda bulunan Kerç Boğazı, Kafkaslara en yakın olan yeridir. Kerç Boğazı ile Tarhankut burnuna kadar olan mesafe 320 km’dir. En kuzey noktasından en güney noktasına kadar olan uzunluğu 200 km’dir. Bu ölçülere göre yarımadanın yüz ölçümü 26.140 kilometrekaredir.³

Kırım’ın doğu ucundaki Kerç bölgesinden batı ucundaki Tarhankut burnuna kadar varan kısım, yay şeklini andırmaktadır. Yarımada’da, güneybatıdan kuzeydoğuya ve batıdan kuzeydoğuya uzanan Yaylalı dağ silsilesi bulunur. Bu dağlar denize paralel olarak uzanmakta, bu durumda denizden kaynaklanan ılıman iklimlerin sahil kesimlerinden Kırım’ın içlerine doğru yayılmasını engellemektedir. Kırım’ın iç bölgeleri bu dağ silsilesinin güney bölgelerinden farklı olarak step bitki örtüsünün hâkim olduğu karasal bir iklime sahiptir.

¹ Mirza Bala, “Kırım”, **İ.A.**, c.6 İstanbul 1963, syf. 741.

² Halil İnalçık, “Kırım”, **DİA**, c. 25, Ankara 2002, syf. 447.

³Müstecib Ülküsal, **Kırım Türk Tatarları (Dünü, Bugünü, Yarını)**, İstanbul 1948, syf. 19.

Adanın kuzey bölgesinde kış, doğuda Azak Denizi'nin donmasının da etkisiyle, sert geçer. Kışın kar, fırtına ve şiddetli esen sert rüzgarlar Yarımada'nın kuzeyine hâkimdir. Kuzey bölgelerinde yazlar sıcak ve kurak geçer. Bilhassa, Tarhankut ile Yenikale yarımadası ve Sudak'ın güney kısmı başta olmak üzere yarımada'nın bozkır kısmı bu nedenle susuzluk çekebilir.⁴ Bunun aksine yarımada'nın denize kıyısı olan güney kesimlerinde ise (yalıboyunda) Akdeniz sahillerinin karakteristik iklim özelliklerine benzeyen bir iklim görülmektedir. Fakat yağış miktarı Akdeniz bölgesine kıyasla daha azdır.⁵ Bu yerin kışı yağmurlu, fakat erken eriyen karı sayesinde soğuğu azdır. Yazın ise bölgenin şiddetli bir sıcağı yoktur.⁶ Sahil kesiminin uygun ikliminden ötürü burada bağ, bahçe ve meyvecilik gelişmiştir. Yarımada'nın kuzey kesimi ile güney kesimi arasında kalan dağlık alanın iklimi ise diğer bölgelerden farklıdır. Akyar'dan (Sivastopol'den) Kefe'ye doğru uzanan dağ silsilesi özellikle iç bölge ile sahil bölgelerini birbirinden ayırdığı için bölgede hem kara hem deniz iklimi görülmektedir. Bölgede yağış ortalaması oldukça yüksek olmasıyla birlikte aynı zamanda çok düşük sıcaklıklarda görülebilmektedir.⁷

Kırım Yarımadasının akarsularına baktığımızda bölgede pek çok kısa ve uzun akarsular görmekteyiz. Bunlardan en önemlileri; Salgır, Çatırlık, Alma, Belbek, Çerna, Uçan Su, Ulu-Uzen, Dereköyka, Su-İndol. Yarımada'daki göller ise genellikle tuzludur ve elliye yakın göl bulunmaktadır. Bunlar; Sivaş, Çokrasky, Tobeçiksky, Kızılyar, Karaca, Geniceşky, Saksy gibi göllerdir.⁸ Bu göllerden oldukça verimli tuz elde edilir. Böylelikle Kırım hem kendi bölgesinin tuz ihtiyacını karşılar hem de dış ticarete tuzu önemli bir ihraç ürünü olarak kullanır. Özellikle Sivaş, Gözleve, Sak göllerinden kaliteli tuz çıkarılmaktaydı. Bunların bir kısmı Rusya Çarlığı'nın iç piyasasından, Avrupa memleketlerine gönderilir, diğer kısmı da Gözleve limanından, Süveyş Kanalı yoluyla Uzak Doğu'ya gönderilirdi.⁹

Yarımada'nın iklimi çeşitlilik arz ettiğinden dolayı tarımsal ürünler de bu yönde çeşitlilik gösterir. Ayrıca Kırım'ın toprağı da oldukça tarıma elverişlidir.

⁴Mirza Bala, "Kırım", İ.A., c.6 syf. 43.

⁵Müstecib Ülküsal, **Kırım Türk Tatarları (Dünü, Bugünü, Yarını)**, syf. 21.

⁶Ethem Feyzi Gözaydın, **Kırım (Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmenleri)**, İstanbul 1998, syf.15

⁷Yusuf Ünal, **Kırım Coğrafyası**, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Coğrafya ve Demografi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998, syf.15

⁸Yusuf, Ünal, **a.g.e.**, s.16

⁹Ethem Feyzi Gözaydın, **Kırım (Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri)**, syf.12

Yarımada'nın kuzey kesimlerinde özellikle düz ovalarında tarımsal faaliyet için son derece elverişlidir ve tarım Kırım'a yerleşenler için önemli bir geçim kaynağı vazifesi görmüştür. Bu tarım ürünlerinden en önemlisi buğdaydır, denilebilir. Çünkü sahil kesimi hariç adanın hemen her kesiminde buğday ekimi yapılabilmektedir.¹⁰ Buğday, tarih boyunca Kırım'ın en önemli ticaret emtialarından biri olarak kullanılmıştır. Kırım'ın güney kesimlerinde ise ılıman iklim etkili olduğundan buralarda bağ-bahçecilik ve meyvecilik ön plandadır.

Kırım yarımadasının kuzey bölgelerinin hayvancılığa daha elverişli olduğu bilinmektedir. Kırım'ın güney sahilleri ise yükseltinin etkisi ve meraların azlığı nedeniyle hayvancılığa uygun değildir. Kırım'ın kuzey kesimi özellikle göçebe kavimlerin en uğrak yeri olmuş ve burada göçebe kavimler, hayvancılığa elverişli ortamı değerlendirerek yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu yüzden tarım, adanın kuzey bölgesinde hayvancılığa nazaran daha az geç gelişmiştir.

Kırım yarımadasında geçim kaynaklarından bir diğeri ise, balıkçılıktır. Ada ülkesi olması hasebiyle deniz balıkçılığı gelişmiştir. Kırım'ın eski dönemlerinde yarımada'nın güney sahillerine hâkim olan devletler de balıkçılığın gelişmesine önem vermişlerdir. Kırım'ın dağlık kesimlerinde ise arıcılık faaliyetleri gelişmiş ve dış ticarete bal, balmumu ticareti önemli bir yer tutmaktadır.

Yarımada yeraltı kaynakları olarak da zengin bir coğrafyadır. 16. Yüzyılda Polonya kralının elçisi Martin Bronevskiy'in raporlarına göre adanın güney ve doğu bölgelerinde eskiden Eski Kırım ile Kefe arasındaki dağlardan altın, gümüş ve demir madenlerinin çıkarıldığı belirtilmiştir.¹¹ Bu elçinin raporlarında geçen bilgiler ışığında eski dönemlerde bölgede yer altı kaynaklarının çıkarılması konusuna önem verildiği anlaşılmaktadır.

Kırım Yarımadasının coğrafi durumu hakkında bilgi verdikten sonra Kırım Hanlığı'nın coğrafi sınırlarını hakkında da bilgi vermek yerinde olacaktır. Kırım Yarımadası, konumu itibarıyla Kırım Hanlığı'nın tarihini biçimlendirmiştir diyebiliriz. Kırım Hanlığı'nın esas dayanak sahası Kırım Yarımadası teşkil etmekle birlikte, Azak denizi çevresinden Tuna mansabına, Aşağı Don'dan Orta Dnyeper'e

¹⁰ Yusuf Ünal, **Kırım Coğrafyası**, syf. 57

¹¹ Martin Bronevskiy, **Kırım**, çev.Kemal Ortaylı, Ankara 1970, syf.39

(Özü), Turla (Dnestr) nehirlerine kadar uzanan ve ‘Kıpçak Bozkırları’ adı ile bilinen geniş bozkırlar Hanlığın coğrafi sınırlarına giriyordu.¹² 18. Yüzyılda Kırım’a gelen Fransız elçisi Baron de Tott, ‘*Türkler ve Tatarlar Hakkında Hatıralarım*’ adlı eserinde Kırım Hanlığı’nın coğrafi sınırlarını şu şekilde tanımlar: ‘Kırım Hanlığına, Kırım yarımadası Kuban, Çerkezistan’ın bir kısmı ve Rusya’yı Karadeniz’den ayıran bütün topraklar girer. Bu topraklar Moldovya’dan Taganroga’ya kadar uzanır. Bu saha, batıdan doğuya doğru Yedice göle, Camboyluk, Yedesan ve Bucak (şimdiki Besarabya) eyaletlerini kapsar.’¹³

2. Kırım Kelimesinin Etimolojisi

Kırım kelimesinin ortaya çıkışı ve ne anlama geldiği konusunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Fakat pek çok görüş ortaya atılmasına rağmen bu konu kesin bir netliğe kavuşamamıştır.

İlk olarak Kırım Yarımadası, Antik Yunan hâkimiyeti zamanında “Taurida” olarak isimlendirilmişti. Hatta İskit’lerin Kırım’ın kuzey bölgelerindeki hâkimiyeti esnasında burası Taurida İskitleri (Skthia) olarak anılmıştır. Doğudaki Türk kavimlerinin batıya göçleri esnasında Kırım yarımadasında çeşitli kavimler bulunmaktaydı. Bu kavimler arasında Hazarlar, Kırım yarımadasına yaklaşık olarak 7. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar hâkimiyet kurmuş ve o dönem bölge Hazarya ismini almıştır.¹⁴ Moğolların 13. Yüzyılın başlarında bölgeye gelişleriyle birlikte yarımadanın kaderi değişmiş ve Kırım kelimesi de Moğollardan sonra kullanılmaya başlanmıştır.¹⁵

Kırım isminin yarımada Moğol hâkimiyeti sonrasında ortaya çıktığı görüşünün aksine Kırım kelimesinin bölgeye ilk kez hâkim olan Kimmerlerden geldiği görüşü

¹² Akdes Nimet Kurat, IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, syf.203

¹³ Baron de Tott, *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, çev. Mehmet Reşat Uzmen, İstanbul 2004, syf.175

¹⁴ Kemal Özcan , “Kırım Hanlığı’nın Kuruluş Süreci: Yarımada Tatar Hakimiyetinin Tesisi”, *Karadeniz Araştırmaları*, 5.sayı, Çorum, 2005, syf. 29

¹⁵ Bedriye Sabit, *Kırım’ın Osmanlı İmparatorluğuna Eklenmesi Meselesi*, İstanbul 1934, syf. 1

de yaygındır.¹⁶ Nitekim 19. yüzyılın ünlü Rus Türkoloğu V. D.Smirnov “*Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*” adlı eserinde Kondaraki’den aldığı bilgiyi şöyle nakletmektedir: “*Bizim arkeologlar bu yörenin (yani Tavrid’in) adından hareketle, Kırım’ın bir zamanlar burada yaşayan KimmerlerinKremni adlı şehirlerinin adından geldiğini, daha sonra bu ismin Tatarlar tarafından kendi dillerine uyarlanarak hırım yani felaket, tahribat veya yüksek yer anlamında hırımlar şeklini aldığını söylemek ile yanılmaktadır.*”¹⁷

Smirnov, Kırım isminin Kimmerlerden geldiği görüşünü reddetmiş ve Kırım kelimesinin kökeni ile ilgili diğer bütün görüşleri bu eserde tartışmaya açmıştır. Konu ile alakalı Osmanlı kaynaklarının daha fazla bilgi verdiğini belirten Smirnov’a göre, Kırım hanlarının iktidarlarını yaydığı topraklar Türk tarihçilerinin eserlerinde iki isimle anılmaktadır. Birincisi, daha eski olup Deşt-i Kıpçak ismi ile bilinir. İkincisi ise, Kırım adı ile anılmaktadır.¹⁸

Bilindiği gibi Deşt-i Kıpçak ismi, Kıpçakların oturdukları ve yayıldıkları sahayı ifade eden bir terimdir.¹⁹ Fakat Moğolların bu coğrafyaya gelişi ile birlikte Deşt-i Kıpçak tabiri muhafaza edilmiş ve bu tabir, daha da yaygınlaşmıştır. Altın Orda Devleti ortadan kaldırıldıktan sonra da Deşt-i Kıpçak adının kullanılmasına devam edilmiştir. Altın Orda Devleti’nin son varisi olan Kırım Hanlığı’nda yönetimde bulunan hanlar da hâkimiyet alanını belirtirken kendilerinden Deşt-i Kıpçak hâkimi olarak bahsetmişlerdir. Bu durum, o dönemin kaynaklarından Ali Efendi’nin “*Künhül Ahbar*” adlı eserine “Hanan-ı Deşt-i Kıpçak” olarak yansımıştır.²⁰

¹⁶Baronne L. De Wrangell, *Kırım’ın Çehreleri*, çev. Mesut Tufan, İstanbul 2014, syf.11

¹⁷ V.D.Smirnov, *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, çev.Ahsen Batur, İstanbul 2016,syf.66. Smirnov bu çalışmasında Kırım adı meselesine genişçe yer ayırmıştır. Bakınız aynı eser, syf. 60-78.

¹⁸V.D.Smirnov, *a.g.e.*, syf. 61.

¹⁹ Dar manasıyla Deşt-i Kıpçak, XI. Yüzyılın ortasından XIII. yüzyılın ilk yarısına yani Moğol istilasına kadar olan dönemdeki Kıpçak Hanlığı’nın yayıldığı sahayı ifade eder. Kıpçakların esas yayılma merkezinin İrtiş ve Yayık ırmakları arası olmasından dolayı, Deşt-i Kıpçak doğuda İrtiş ırmağından başlar. Batı Sibirya’yı, Hazar denizi ve Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırları içine alan Deşt-i Kıpçak coğrafyasının batıdaki sınırı Karpat dağlarıdır. Güneyde Kırım’ı da içine alan bu geniş saha, Kuzey Kafkasyadaki Kuban ve Terek ırmakları hudud olmak üzere, Hazar denizine Aral gölüne ve oradan Sir-Derya boylarına kadar uzanmaktadır. Ayrıca Kıpçak ülkesinin kuzeydeki sınırı, Slav Prenslikleri ve Orta İdil (Volga) bölgesindeki yukarı Bulgarya Hanlığı idi. Mustafa Kafalı, “Deşt-i Kıpçak ve Cuci, Ulusu”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, s.25, İstanbul 1971, syf. 180

²⁰ Ali Efendi, *Künhül Ahbar*, Transkripsiyon:M. Hüdai Şentürk,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003,) Syf. 167.

Smirnov, Osmanlı tarihçilerinden özellikle Cennabi, Ali Efendi, Müneccimbaşı gibi isimlerin eserlerini incelemiş ve bu eserlerde Kırım ile ilgili malumatların Arap ve İranlı coğrafyacılarından alınmış üstünkörü ifadeler olduğunu belirtmiştir. Fakat bu isimlerin arasında özellikle Müneccimbaşı'nın Deşt-i Kıpçak ve Kırım hakkında verdiği malumatları daha değerli bulmuştur. Smirnov, konu ile alakalı eserinde Kondaraki'den şu şekilde alıntı yapmıştır: *“Türk tarihçilerin en azından bilhassa geç dönem tarihi eserlerinde Kırım'ın coğrafyası ile ilgili bilgi kirliliği arasında tek doğru olanı, herhalde Tavrika yarımadasındaki ilk müstakil Kırım Hanlığı başkentinin Kırım şehri olduğu, daha sonra Bahçesaray'ın başkent yapıldığı, daha da sonraları, başlangıçta Solhat denilen Kırım şehri adının tüm yarımadanın ismi haline geldiği bilgisidir.”*²¹

Kırım kelimesinin ne anlama ve adının nereden geldiği konusunda en temel ansikopedilerimiz olan İslam Ansiklopedisi ve Diyanet İslam Ansiklopedisinde bir bilgi bulunmaz. Dolayısıyla biz Smirnov'u ve bu konudaki diğer kaynakları bu bahiste kullanıyoruz.

Kırım kelimesinin etimolojik kökeni konusunda literatürde yer alan diğer bir görüşte ise, Smirnov'un çalışmasında Xartaxay'ın, *“Kırım Tatarlarının Tarihi Kaderleri”* adlı makalesinde, Kırım kelimesinin izahını yaparken farklı bir yorum ifade etmiştir. Bu makaleye göre, Tatarlar yarımada bu ismi verirken keyfi davranmış ve Kırım kelimesinin saf Tatarca bir kelime olmayıp Arapça bir kelime olup, bu kelimenin 'bereketli' anlamına gelen bir kelime olduğunu düşünmüştür.²² Smirnov, bu görüşün çok sığ ve anlamsız olduğunu vurgulamıştır. Kırım kelimesiyle ilgili bir başka görüş ise, yine Smirnov'un bu eserinde görüşüne yer verilen, Kondaraki tarafından ifade edilmiştir. Kondaraki'ye göre Kırım kelimesi iki anlama gelir. İlki kırılma ve felaket anlamındadır. Bunun hikayesi ise, Tatarların yarımada girişleri sırasında başlarına gelen olaylardan ötürü bu ismin verildiğidir. Diğerisi ise, yukarıda da belirtildiği gibi bir dönem burada yaşayan Kimmerlerin Kremni adlı şehirden geldiği ve bölgede

²¹ V.D. Smirnov, **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı**, syf. 65.

²² V.D. Smirnov, **a.g.e.**, syf. 65.

Tatar hâkimiyeti sonrası zamanla Tatar diline uyarlanarak Hırım -felaket, tahribat ya da yüksek yer anlamında- olarak geçtiği belirtilmiştir.²³

Bu konuda bir başka görüş bildiren, A. Ya. Garkavi'ye göre ise, Kırım, "hendek" demektir. Smirnov da genel olarak bu görüşü benimsemiş ve bu iki araştırmacı Kırım kelimesinin hendek manasına geldiği görüşünü L. Budagov'un 1871'de yayımladığı Türk dili sözlüğünün ikinci cildinden almıştır.²⁴

Bedriye Sabit'in, *'Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğuna Eklenmesi Meselesi'* adlı çalışmasında, 14. Yüzyılda Rabguzi²⁵ tarafından yazılan, *Kısas-ül Enbiya* adlı eserde Kırım kelimesi, "hendek" olarak tercüme edildiği bilgisi verilmektedir.²⁶ Smirnov'a göre bozkır kavimleri için kendi yollarına engel olan bu hendekler önemlilik arz eder.²⁷ Bu durum onların bir bölgeyi isimlendirmesinde etkili olmuştur. Kırım olarak yapılan adlandırılma da bu duruma örnek teşkil etmiştir. Smirnov, bu bilgi ışığında "*Kırım kelimesinin izahı Perekop*²⁸ *adıyla da izah edilebilir.*" demiştir. Çünkü ona göre Perekop'un anlamı Tatarların Kırım sözcüğünden başka bir şey değildi. Bu isim de stratejik yönden önemli bir başka hendeğe aitti. Ayrıca Ruslar, Polonyalılar ve Avrupalılar Kırım Tatarlarına Perekoplu, hanlarına ise, Perekop hanları demişlerdi.²⁹

Bir bölgenin isimlendirmesinde coğrafi konum, yer şekilleri, iklim, bitki örtüsü gibi faktörlerin etkili olduğu görüşü, Kırım örneğinde de ortaya çıktığı çeşitli görüşlerce söylenebilir. Smirnov ve A. Ya. Garkavi'nin görüşü demuhtemelen bu yöndedir. Smirnov ve Garkavi'nin, F.H. Xartaxay ve V. H. Kondraki'nin bu konudaki görüşlerini reddetmesi de bu yüzdendir.

²³V.D. Smirnov, *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı* syf.66

²⁴Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç, "Kırım Adı İzah Edildi Mi?" Çev: Serkan Acar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.26, s. 1, 2011, syf. 235.

²⁵Burhanuddin Er -Rabguzi, tarafından kaleme alınan Kısas-ül Enbiya, Peygamber kıssalarını ihtiva eden bir eserdir. Bu eser 1309'da yazılmaya başlanmıştır. Ayrıca Rabguzi bu eserini Nasuriddin Tok Buğa Beg'in isteği üzerine yazmıştır. Eser ilk kez N. İ. İlminskiy (1822-1891) tarafından 1859 yılında Kazan'da neşredildi. Daha fazla bilgi için bakınız: Avni Gözütok, "Rabguzi Kısas-ül Enbiya, 19. Yüzyıla Ait Bir Kazan Yazması", *A.Ü. Türkiye Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Sayı 37, Erzurum, 2008

²⁶ Bedriye Sabit, *Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğuna Eklenmesi Meselesi*, syf. 2.

²⁷ V.D. Smirnov, *a.g.e.*, syf.68

²⁸Perekop; Rusça bir kelimedir. Anlamı, bir baştan bir başa hendek kazılmış demektir. Akdes Nimet Kurat, *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 2002, syf.204

²⁹ V.D. Smirnov, *a.g.e.* syf.68.

Kırım coğrafyası ile ilgili Arap seyyahların eserlerindeki malumatlarda değerlidir. 14. Yüzyılın önemli seyyahlarından biri olan İbn-i Battuta'nın seyahatnamesinden, İbn-i Battuta'nın dönemin meşhur hanı olan Özbek Han'ı ziyaret etmek için Kırım üzerinden gittiğini öğrenmekteyiz. Bu eserde seyyah yarımada'yı Kırım (Kırım) diye isimlendirmiştir. Ayrıca, seyyah bu yarımada'ya giriş yaptığında ise şu ifadeyi kullanır: “İndiğimiz yer büyük bir ülkenin limanıdır. Burası Deşt-i Kıpçak (Deşt-i Kıpçak) diye bilinir. ‘Deşt’ Türk dilinde bozkır, alan, sahra anlamındadır.”³⁰

Kırım yarımadasının coğrafi olarak ikiye bölen dağların kuzey tarafını, dönemin seyyah ve tarihçileri “Deşt-i Kıpçak” olarak isimlendirmiştir. Güney kesimleri ise kendilerine özgü coğrafyadan mütevellit, bu isimlendirmenin dışında kalmıştır. Burada önemli bir hususta şudur ki İbn-i Battuta'nın ‘Kırım’ dediği bölge muhtemelen Özbek Han'ın Sağ Kol Orda Emiri olan Tülek Timur'un eski Kırım'da vazifelendirildiği yerdir. Bu dönemde Eski Kırım (Solhat), Altın Orda'ya bağlı yarımada'nın idare merkeziydi. Diğer bir Arap seyyah ve İbn-i Battuta'nın çağdaşı olan El-Ömeri de eserinde Deşt-i Kıpçak'tan bahsederken Saray, Harezm ve Kırım'dan “Berke'nin Yurdu” ibaresini kullanır. Burada zikredilmesi gereken diğer bir Arap seyyah Ebul-Fida³¹ eserinde, Kırım “Kırk şehirden ibaret bir ülkenin adıdır ve genelde Solhat (Eski Kırım) şehrinin adı başkent olarak geçer.” ifadesini kullanmıştı.³²

Dönemin Batı seyyahlarına baktığımızda, Moğolları ziyaret eden Batı seyyahlarından biri olan Wilhem Von Rubruk, seyahatnamesinde Kırım'ı Cassaria olarak adlandırır.³³

Eski Rus kaynaklarında ise uzun bir dönem boyunca Kırım ifadesine dair herhangi bir malumat yoktur. Kırım adı Rus vekainamelerinde 15. Yüzyıl sonlarında “Kireyim Hükümdarı Giriye Tatarlarla birlikte Kolomna önlerine geldi.”³⁴ veya “Kırımlı

³⁰ İbn-i Battuta Seyahatnamesi, Çev: A. Sait Aykut, İstanbul 2016, syf. 310.

³¹ 13-14. Yüzyıl arasında yaşayan Mısırlı Müslüman tarih ve coğrafya alimidir. Tarih ilmi alanındaki en ünlü eseri Muhtasarı Tarih-il-Beşer'dir. 1331'lerde yazdığı coğrafyaya dair en önemli eseri ise Takvimü'l Büldan'dır. Daha fazla bilgi için bakınız: **İslam Ansiklopedisi**, Ebul Fida Maddesi.

³² V.D. Smirnov, a.g.e., syf. 69.

³³ Wilhelm Von Rubruk, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)**, çev. Ergin Ayan, İstanbul 2001, syf.27

³⁴ ‘приходи царь киреим гириев сын с татар под коломно’. V.D. Smirnov, **крымское ханство под верховенством отоманской порты до начала XVIII. Века**, с.1 S.Petersburg 1887, syf.94

Perekop Ordusu hükümdarı Mingirey geldi.”³⁵ şeklindedir. ³⁶ Özellikle Kırım ve Perekop (Or-Kapı) ifadesinin yan yana kullanılması dikkat çekicidir.

Ruslar ilk dönemde yukarıda da belirtildiği gibi Kırım hanlarını veya bölgeyi tanımlarken Perekop (Or-kapı) hanları ve onların sahip olduğu coğrafyaya Perekop Ordası olarak isimlendirmiştir. Daha sonra hem Kırım hem de Perekop tanımının aynı anda kullanılması bize Kırım isminin daha sonraki dönemlerde Ruslar tarafından kullanımının yaygın hale geldiğini gösterebilir. Fakat Ruslar yarımada Kırım ifadesini kullanmamakta ısrarcı olmuş, Kırım’ı ele geçirdikten sonra yarımada özellikle Antik Yunan döneminde kullanılan Tavrida (Taurida) ismini kullanmışlardır.

19. Yüzyılın önemli Türkologlarından biri olan V.V. Bartold’un 1927 yılında yayımladığı Kırım hakkında yazdığı makalede Kırım adının kökeninin belli olmadığını belirtmiştir.³⁷ Bedriye Sabit’in çalışmasında, Zeki Velidi Togan’ın tarihi coğrafya notlarında bu kelimenin Türkçe olduğu ve belki de Türkistan’daki ‘Kurum’ kelimesiyle aynı kökenden gelebileceği aktarılmıştır. Görüldüğü gibi Kırım kelimesinin kökeni hakkında görüşler ve tartışmalar fazlasıyla mevcuttur. Bu tartışmalar halen daha cevaplanması gereken bir sürü soruyu ihtiva etmektedir.

Tüm bu değerlendirmelerin ışığında irdelenecek olursak, Kırım kelimesi yarımada Tatar hâkimiyeti sonrasında ortaya çıkmış ve Deşt-i Kıpçak kelimesi ile aynı anda kullanılmış, Kırım Hanlığı’na komşu devletler hanlığı farklı kelimelerle tanımlasa da Kırım ismi yarımada ile özdeşleşmiştir. Bazı hanların isimlerinde de Kırım ismi göze çarpmakta, bu da Kırım kelimesinin bu coğrafyada insan adı olarak da benimsendiğini göstermektedir. Bu isim yarımadanın kaderi olmuş ve bugüne kadar da bölge, Kırım adı altında adlandırılmıştır.

³⁵ ‘приде царь мингирей крымской перекорские орды.’ V.D. Smirnov,,**a.g.e.**, syf.94

³⁶ V.D. Smirnov, **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı** syf. 69-70.

³⁷ Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç, “Kırım Adı İzah Edildi Mi?” Çev: Serkan Acar, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c.26, s.1, syf. 237.

3. Kırım'ın Tarihçesi

Jeopolitik konumu ve coğrafi şartları nedeniyle Kırım tarih boyunca pek çok kavme ve milletlere yaşam alanı sunmuştur. Bölgenin tarihçesi çok eski yıllara dayanır. Kırım'a ilk gelen kavmin, Taurlar olduğu bilinmektedir ve adlarına izafeten yarımada'nın Taurida olarak adlandırıldığı ortaya konulmuştur.³⁸ Ayrıca bölge çeşitli Asya kavimlerinin gelip yerleştiği ve kültürel miraslarını ve tecrübelerini bıraktığı bir alan olmuştur. Bu Asya kavimlerinden birinin Kimmerler olduğu söylenmektedir.

Kimmerler, Karadeniz'in kuzeyinde Hazar Denizi ve Tuna Nehri arasındaki coğrafyaya M.Ö. II. Binin başları ile M.Ö. VIII. Yüzyıllar arasında gelen, Orta Asya kökenli kavim olarak adlandırılmıştı.³⁹ Fakat Kimmerler ile ilgili çok fazla tarihi kaynağın olmayışı, alanla alakalı çalışmaları kısıtlamış, bu durum da tarihi verilerin net olarak tespitini zorlaştırmaktadır. Kimmerlerin ulaşılabilen önemli izlerden biri, Yeni-Kale (Kerç) boğazına verilen "Kimmeri Bosforu" adıdır.⁴⁰

Kırım'a yerleşen diğer bir Asya kavmi ise, İskitlerdir. Arkeolojik buluntulara göre İskitler, M.Ö. bin yıl içerisinde Tuna nehrinden Çin'in batı sınırlarına kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmışlardı. Kırım coğrafyası da onların bu hâkimiyetlerinin önemli bir parçasıdır. Onların yaşam tarzına hitap eden Kırım'ın kuzey bozkır sahasında İskitlerin uzun bir süre hâkim oldukları bilinmektedir. Geçimlerini hayvancılıkla sağlayan çoğunluğunun göçebe kavimlerin oluşturduğu İskitlerin bir kısmı bölgede zamanla kısmen yerleşik hayata geçerek tarım işleriyle meşgul olmuşlardı. İskitlerin bir kısmı da Kırım'ın güney sahil şehirlerine egemen olan Yunan kolonileri ile sıkı bir temasta bulunmuş ve Yunan kültürü ile Yunan yaşam tarzından etkilenmişlerdi.⁴¹

İskitlerle çağdaş olan Grekler, M.Ö. VI. Asırda Kırım'ın güney sahillerine egemen olmuşlardı. Geldikleri ilk bölgelerden biri 'Kimmeri Bosforu' sahilleridir. Bugünkü Kerç'in olduğu yerde Pantikopeon Akyar'ın yakınında "Kersones" (Kerson), daha

³⁸ Mirza Bala, "Kırım", *İ.A.*, c.6 ,syf. 743-744.

³⁹ İlhami Durmuş, "İskitler", *Doğu Avrupa Türk Tarih*, Ed. Osman Karatay-Serkan Acar, İstanbul 2014,syf. 10.

⁴⁰ Mirza Bala, *a.g.e.*, syf. 744.

⁴¹ Akdes Nimet Kurat, Akdes Nimet Kurat, *IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, syf.7.

sonra Gözleve civarında Karkantida ve Güzel Liman şehirlerini kurmuşlardı.⁴² İskitlerin güney komşuları olan Greklerin bölgedeki hâkimiyeti, İskitlerle yapılan mücadeleyi kazanmaları sonucu, Roma dönemine kadar sürmüştür. Karadeniz'in kuzeyinde İskitlerin mevcut hâkimiyetleri sona erdikten sonra Sarmatlar bölgeye hâkim olmuştu. Sarmatların egemenliği M.S. II. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde güç kaybetmiş ve kuzeyden gelen Gotların saldırılarının etkisiyle Karadeniz'in bozkır kesiminde Sarmat dönemi sona ermiştir.⁴³ Kırım coğrafyasına art arda egemen olan Asya kavimlerinin yanı sıra bölgeyi işgal eden bir diğer topluluk da Germen menşeli Gotlardır. Gotların M.S. 180 yıllarında Karadeniz'in kuzeyine geldikleri, burada bir devlet kurdukları, Hunlar gelene kadar pek çok kavmi yönettikleri ve hâkimiyetlerini sürdürdükleri bilinmektedir.⁴⁴

Asya Hunlarının parçalanmasından sonra Orta Asya'da çeşitli kavimler kendi hayatlarını idame ettirmek ve yaşamlarını devam ettirmek zorunda olduklarından çeşitli sebeplerden ötürü göç etmek durumunda kalmışlardır. Batıya doğru göçlerin hızla yayıldığı IV. Yüzyıl, dünyada çoğu bölgede olduğu gibi bu bölgede de demografik değişimlere sıkça maruz kalınan bir dönemdir. Hunların etken olduğu ve önemli rol oynadığı kavimler göçü ile, çeşitli Türk boyları M.S. 340-375 yıllarında İdil (Volga) nehri civarına gelmiş ve Kafkasya'nın kuzeyindeki Alanların bir kısmını yerlerinden atarak onların batıya doğru göç etmelerine sebep olmuşlardı. Alanların bir kısmı da Hunların baskısı altında kaldıklarından dolayı Kerç bölgesinden Kırım'a geçmişler ve Hunlar da onları takip ederek Karadeniz'in kuzeyindeki Ostrogotların coğrafi sahasına giriş yapmışlardı. Ostrogotlar ile Alanlar ortak düşman olarak gördükleri Hunlara karşı beraber mücadele ederek birlikte karşılık vermişler fakat mağlup olmuşlardır.⁴⁵ Böylelikle Kırım coğrafyası ile tanışan Hunlar kısa süre de olsa bölgeye hâkim olmuş ve buradan hareketle Güney Rusya'nın bozkır sahasının ve Doğu Avrupa'da Transilvanya bölgesine kadar egemen olmuşlardı. Hatta o dönemde Attila'nın önderliğinde olan Batı Hunları dönemin güçlü devletlerinden biri olan Roma İmparatorluğu ile çetin bir mücadeleye girişmiş ve bu durum da Roma

⁴²Mirza Bala, "Kırım", **İ.A.**, c.6, syf.744.

⁴³ İlhami Durmuş, "İskitler", **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, syf. 100.

⁴⁴Akdes Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf. 8.

⁴⁵Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**, syf.16-18.

İmparatorluğunun kaderinde dramatik bir etki bırakmıştı. Roma İmparatorluğu daha önce hiç karşılaşmadıkları Hunlar tarafından parçalanmıştı. Bu tarihsel vaka, Avrupa'nın o dönemki siyasi dengelerini değiştirmiş ve demografik değişimler sonucu bugünkü Avrupa'nın temelleri atılmıştır.

Attila'nın 453'te ölümünden sonra Hun İmparatorluğu'nun derhal çözülmeye başladığı ve bunlara tabi olan pek çok kavmin özellikle Germen kavimlerinin bağımsızlıklarını elde etmek için mücadele ettiği bilinmektedir.⁴⁶ Diğer taraftan Atilla'nın oğulları arasındaki mücadelelerin olması ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun bunu fırsat bilerek kullanması, devletin içerisindeki kargaşanın artması gibi faktörler Avrupa Hun devletinin Doğu Avrupa'daki hakimiyetini kaybetmesinde etkilidir. Devletin çöküşündeki bir diğer faktör, doğudan gelip batıya doğru giden Hun sahasına göç eden Ogur Türklerinin istilasıdır. Doğu'dan Avarlar tarafından yurtlarından kovulan Sabirler onlara hücum etmiş ve Ogurlar da batıya doğru göç etmişlerdir. Kısa bir dönemde Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan birçok kavmi hakimiyeti altına almıştır.⁴⁷ Böylelikle, Hunların Avrupa'da ve Karadeniz'in steplerindeki hâkimiyeti sona ermişti. Fakat doğudan göç eden ve birbirlerini yerinden eden bozkır kavimlerinin batıya gelmeleri ve burada hakimiyet kurmaları devam etmiştir. Orta Asya menşeli bir kavim olan Avarlar, Hunlardan sonra Karadeniz'in kuzeyine, Balkanlar'a ve Pannonya'da hâkimiyet kuran bir diğer güçtür.⁴⁸ Avarlar'ın tarih sahnesine çıkmaları 461- 465 yılları arasında Sabirlere saldırımları ve Sabirlerin ise Avarların önünden batıya doğru ilerleyerek Onogur ve Sarogurları yerlerinden etmelerine tekabül etmektedir.⁴⁹

Avarların hâkimiyeti döneminde İstanbul kuşatılmış ve Bizans vergiye bağlanarak üstünlük sağlanmıştı. Avarlar da tıpkı Hunlar gibi Doğu Avrupa'nın demografik yapısının değişmesinde etkili olmuş ve özellikle Slavların teşkilatlanmasında 9. Yüzyılın başlarına kadar büyük rol oynamışlardı. Avarların siyasi olarak varlıklarının yok olmasında 7. Yüzyılın ortalarına doğru Karadeniz'in kuzeyinde ikamet eden

⁴⁶ Akdes Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.22

⁴⁷ Şerif Baştav, "Avrupa Hunları", **Türkler Ansiklopedisi.**, c.1, syf.872

⁴⁸ Akdes Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, , syf.24

⁴⁹ İsmail Mangaltepe, "Avarlar", **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, syf.207

Kutrigur Bulgarlarının kuvvetlenmeye başlamaları ve Avarlar'ı Karadeniz'in çevresinden Batı'ya itmeleri etkili olmuş ve sonuç olarak Avarlar bir müddet Tuna boyunda Franklara karşı mücadeleleri sonucunda 769-805'te siyasi ve askeri varlıklarını kaybetmişlerdi.⁵⁰

Kırım yarımadasına, Karadeniz'in bozkırlarından İdil Nehri'nden Kiev'e kadar uzanan geniş coğrafyaya hâkim olan ve bu bölgede teşkilatlı bir devlet vücuda getiren bir diğer Türk kavmi Hazarlardır. Göktürklerin batıdaki bir kolu olan Hazarların bölgeye ne zaman göç ettikleri ve ne şartlarda ortaya çıktıkları konusunda pek çok görüş ortaya atılmıştır. Konu bütünlüğümüzü bozmamak açısından Hazarların menşei ve ortaya çıkışları bahsini bu tez çalışmasında incelemeyeceğiz.⁵¹ M.S. 558'de Hazarlar, ilk defa Göktürklerin Aşina sülalesinden gelen bir hakanın yönetimi etrafında devlet kurdular ve 6. Yüzyılın yarısında Kuzey Kafkasya kabileleri üzerinde hâkimiyet kurmaya başladılar.⁵² Onlar Karadeniz'in kuzeyinde yeni bir güç olarak belirildiğinde komşu olup dönemin güçlü devletlerinden biri olan Bizans ile iyi bir ittifak kurmuşlardı. Hatta 627 yılında gerçekleşen dönemin en önemli savaşlarından biri olan Bizans- Sasani mücadelesinde Hazarlar, Bizans'ın tarafını tutmuş ve Derbend'e kadar ilerleyen Sasani hükümdarı Anuşirvan'ı Bizans ile müttefikliği sonucunda zayıflatmıştı.⁵³ Kafkaslardaki otorite boşluğunu bir müddet Hazarlar doldursa da daha sonraki süreçte, Sasanileri ortadan kaldıran Araplar ile Hazarlar arasında uzun süreli bir mücadele dönemi başlayacaktır.

630'lardan sonra Hazarlar, hem Bizans ile iyi ilişkiler kurmuş ve bölgede politik davranmış hem de güneyde Araplar ile mücadele ederek onların Kafkaslar'a hâkim olmasını engellemişlerdi. Hatta Bizans ile ilişkilerin çok sıkı olduğu iki Hazar prensesinin Bizans İmparatorları ile evlenmelerinden anlaşılıyor.⁵⁴

⁵⁰ Akdes Nimet Kurat, **IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.29

⁵¹ Bu konuda bakınız: Zeki Velidi Togan, "Hazarlar", **İ.A.** , c.5, syf. 397-408, Akdes Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.30-43, Şaban Kuzgun, **Hazar ve Karay Türkleri**, Ankara 1993, Osman Karatay, "Hazarlar", **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, syf.335-407

⁵² Şaban Kuzgun, **Hazar ve Karay Türkleri** , syf. 54

⁵³ Zeki Velidi Togan, "Hazarlar", **İ.A.** , c.5,syf.398

⁵⁴ Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.** , 32

Hazarların ilk dönemlerinde Karadeniz'in kuzeyinde önemli bir güç olan Bulgarlar ile mücadele etmiş ve onların daha da batıya gitmelerine sebep olmuşlardır. Hazarlar için 8. yüzyıl, siyasi açıdan Araplar ile mücadele etmesi dolayısıyla zorlu geçse de bu dönemde bölgede gittikçe hâkimiyet alanlarını genişlettikleri bilinmektedir. Hazarların Kırım'daki hâkimiyetleri 7. yüzyıla dayanmaktadır. Çok eski dönemlerden beri Kırım'a siyasi ve nüfuz açısından etkin olan Gotlar, bir müddet sonra bölgede Hazarların hâkimiyetini tanımışlardı. Esasen onlar 787'de Gotlara ait olan güneydeki Doroskalesi'ni işgal ederek Gotların hâkimiyetine son verdi.⁵⁵ Böylelikle Kırım'a sahip olan Hazarlar, bölgedeki ticaretin kontrolünü de ele geçirmiş oldular. Devletin ticarete son derece önem vermesinin nedeni dönemin en işlek ticari yollarına sahip olmasından kaynaklanır. Hazarlar için diyebiliriz ki kendinden önce Karadeniz'in kuzeyine gelip yerleşmiş ve hâkimiyet kurmuş Türk kavimleri arasında ticarete en fazla önem veren devletlerden biriydi.

Hazar Devleti, doğu- batı, kuzey- güney pek çok ticaret yolunu kontrol etmişlerdi. Kağanlar tüccarlardan gümrük vergisi ve kara-deniz yoluyla taşınan ticari malların değeri üzerinden bir pay talep etmişlerdi. Ticari ağlar ve bu ağların yayıldıkları alan o kadar kuvvetli ki Hazarların kuzeyde İsveç ile de ticaret yaptıkları ve orada koloni kurdukları yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır.⁵⁶ Ayrıca Hazarlar için ticari ağların kontrolü devlete birtakım sorumluluklar yüklemiş ve bu durum onlara saldırganlıktan çok politik davranmayı öğretmiştir diyebiliriz.

Hazarların mücadele ettiği komşularından bir diğeri ise kuzeyde Rurik tarafından 862'de kurulan Rus Knezliği'dir. Ruslar 9.yüzyılın sonlarına doğru Doğu Avrupa'da etkin bir rol oynamış ve Hazarların yıkılışında etkili olan bir güç olarak karşımıza çıkmıştı. Hazarlar güçlü dönemlerinde Ruslar, vergiye tabi olarak yaşamış, her türlü ticari ve askeri imtiyazları elde etmişlerdi.⁵⁷ Fakat Hazarların çeşitli nedenlerden dolayı zayıflamaya başlaması Rusların kendi devletlerini kurmalarına müsaade etmiş ve Ruslar Hazarlara karşı mücadele eden bir pozisyonu kendilerinde bulmuşlardı. Nitekim tam da bu dönemlerde 850'de doğudan gelen Peçenek saldırıları ve bu saldırıların Hazarların en işlek ticari yollarından biri olan Harezm- İdil ticaret kervan

⁵⁵ Zeki Velidi Togan, *Hazarlar*, İ.A., c.5, syf. 399

⁵⁶ Kevin Alan Brook, *Hazar Yahudileri*, Çev.İsmail Tulçalı, İstanbul 2005, syf. 171

⁵⁷ Şaban Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*, syf.87

yolundaki ticaretin sekteye uğraması Hazarlar için yıkıcı bir etki yaratmıştır.⁵⁸ Bu yıkıcı etkinin arttığı dönemlerde Ruslar bolca ticari imtiyaz elde ettikleri dönemden itibaren güçlenmiş ve önemli ticari yolları ele geçirmişlerdi. 940'lı yıllarda Ruslar Karadeniz sahilindeki Tamatarhan şehrine saldırıp bir müddet sonra burayı ele geçirmişlerdir.⁵⁹

Tarih sahnesine çok geç çıkan bu Rus- Slav kavimleri, Karadeniz'e hâkim olmak için başta Hazarlar ile daha sonra ortaya çıkacak çeşitli Türk kavimleri ile mücadele edecek ve çeşitli Türk kavimleri ve devletleri Rusların Karadeniz'e hâkim olmasına uzun bir dönem boyunca set çekecektir. Nihai olarak 965'te Rus Knezi Svyatoslav tarafından bazı Bulgar şehirlerinin, Hazarların başkenti Etil'in, Dağıstan'daki ve bunlarla birlikte birçok Hazar şehirlerinin tahrip edilmesiyle Hazar Devleti güç kaybetmişti.⁶⁰ Fakat Hazarları yıkan asıl güç doğudan gelen Kıpçaklar olacaktır. Bu tarihlerden sonra Hazarlar yayıldıkları geniş coğrafyalardan çekilseler de Kırım'da varlıklarını sürdürebilmişlerdi. Rus yıllıklarına göre 1095 yılına ait kayıtlarda Hazarlar Rus knezlerinin hâkimiyeti altına olduklarını zikretmektedir.⁶¹ Böylece Kırım ve Karadeniz'in kuzeyine hâkim olan bu devlet sona ermiştir. Hazarların Kırım'daki izleri ve bu coğrafyaya olan katkıları inkâr edilemez. Nitekim onlardan günümüze kadar yaşamlarını ve kültürlerini muhafaza eden Karaylar ve ismini günümüze kadar taşıyan Hazar Denizi, Hazarların en önemli kültürel izleridir.

Doğu Avrupa'da ve Karadeniz'in kuzeyi Hazarlar sayesinde 7. yüzyıldan 9. yüzyıla kadar süren bir istikrar dönemi yaşamıştır. Hazarlar döneminde Doğu Slavlarının büyük bir kısmı vergi veriyorlardı. Don ve Kuban boylarında yaşayan Macarların kontrolü ve Kama Bulgarları'nın Hazarlara tabiiyeti sağlanmıştı.⁶² İşte bu dengenin altüst olmasında doğudan gelen Peçenek saldırıları son derece önemlidir. Peçeneklerin hangi tarihlerde İdil boyuna geldiği net bir şekilde belirlenemese de onların Hazarlar ile ilişkileri 9. yüzyılın sonlarına doğrudur. Peçenekler 889'dan önce Yayık (Ural) nehri civarında görülmüş ve bölgede Hazar topraklarına

⁵⁸Akdes Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.42

⁵⁹Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**, syf. 42

⁶⁰Zeki Velidi Togan, "Hazarlar", **İ.A.** syf.401

⁶¹Mualla Uydu Yücel, "Hazar Hakanlığı", **Türkler Ansiklopedisi**, c.2, syf. 452

⁶²Akdes Nimet Kurat, **Peçenekler**, Ankara 2016, syf. 27

saldırmıştır.⁶³ Peçeneklerin dönemin en önemli nehirlerinden biri olan İdil Nehri civarına ne zaman geldiği tarihte tam net değildir. Akdes Nimet Kurat'a göre Peçenekler İdil Nehrinin batı kısmına 860-880 yılları arasında geçebilmiştir.⁶⁴

Peçeneklerde önceki Bozkır kavimleri gibi aynı yolu takip ederek İdil'den Karadeniz'in kuzeyine oradan da Tuna ve Balkanlara kadar uzanan geniş coğrafyaya yayılmış bir Türk kavmidir. Hâkim oldukları coğrafyanın genişliği nispetinde bu topraklarda yıkılışlarına sebep oldukları Hazarlar gibi teşkilatlı bir devlet kuramamaları onların en önemli eksikliklerinden biridir. Fakat yine de Peçenekler bu coğrafyada belli süre zarfında hâkim olmuş ve komşu devletler üzerinde önemli etkilere sahip olmuştur. Dönemin siyasi tarihine baktığımızda Hazarların zayıfladığı, Peçeneklerin İdil'in batısını geçerek Doğu Avrupa'nın bozkır bölgesine geldiği, Rus Knezliği'nin Hazarların etkisin kurtulup güçlendiği ve Peçeneklerin doğusunda yeni güçlü bir kavim olan Uzların varlığı bilinmektedir.

Hazar Devleti'nin ticaretinde can damarı olan İdil- Harezmi ticaret yolunu bu göçebe kavmin (Peçeneklerin) işgal etmesi ve bu bölgede belirli sebepler dolayısıyla tutunamayan Peçeneklerin Batıya doğru göç etmesi kaçınılmaz idi. Don- Kuban civarında yaşayan Macarlar işte bu Peçenek kitlesi ile karşılaşmış ve onlarla yaptıkları mücadeleler sonucunda başarısız olmaları hasebiyle Macarlar bölgeden göç etmişti. Peçenekler yaptıkları akınlar sonucu Macarları bugünkü yurtlarına göç etmeye mecbur etmişlerdir.⁶⁵

Peçenekler'in Ruslar ile temasları ise 915 yılında Peçeneklerin ilk defa Rus topraklarında görülmesiyle başlamıştır.⁶⁶ Rusların Peçenekler ile ilişkileri bazen dostane ve karşılıklı yardımlaşma şeklinde bazen ise kaçınılmaz yerleşik-göçebe mücadelesi şeklinde olmuştur. Nitekim Peçenekler dönemin en önemli askerleri idi. Peçeneklerin dönemin komşu devletlerinin ordusunda çok sayıda Peçenek askeri mevcuttu. Rus Knezliği'nin ordusunda da Peçenekler görev yapmıştı. Rus knezi İgor 944'te Kırım'da Bizans'ın önemli bir toprağı olan Khersones şehrine sefer yaparken

⁶³ Laszlo Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Ankara 1993, syf.130

⁶⁴ Akdes Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.45

⁶⁵ Laszlo Rasonyi, **Tuna Köprüleri**, Çev.Hicran Akın, Ankara 1984, syf. 59

⁶⁶ Akdes Nimet Kurat, **Peçenekler**, syf.103

ücretli olarak pek çok Peçenek askeri bu sefere iştirak etmiştir.⁶⁷ Peçeneklerin Tuna nehri civarından Balkanlara doğru hareket ettiği dönemde bu sefer Peçenek askerlerinin Bizans'ın ordusunda ücretli askerlik yaptığı bilinir. Kiev Knezliği ile olan ilişkiler daha sonra hasmane şekline dönüşmüş ve Peçenekler tarafından 968'de Kiev kuşatılmıştır. Peçenekler Rus komşularının steplere hâkim olmasının önüne geçmiş ve Rusların güç kaybetmelerine sebep olmuştur. Bu durum belki de Rusları Doğu Slav halkları ile daha da yakınlaştırmış olabilir.

1036 yılına kadar Rus-Peçenek mücadelesi devam edecek ve bu tarihten sonra önemli gelişmeler vuku bulacaktır. Uzların Peçenekleri batıya doğru hareket ettirmesi, Peçeneklerin 1036'da Kiev'de Rus Knezliği'ne yenilmeleri gibi nedenlerden dolayı Peçenekler, Ruslar için tehdit olmaktan çıkmıştı.⁶⁸ Tüm bu olaylar neticesinde Peçenekler kitleler halinde Tuna mansabına, Balkanlara akın etmişti. Kırım ile Karadeniz'in kuzey bozkırlarında oluşan otorite boşluğunu, ilk olarak Peçeneklerin zayıflamasında etkili olan Uzlar daha sonra ise Kuman-Kıpçaklar tamamlayacaktır.

11.yüzyılın ortalarında önceki dönemlerde olduğu gibi çeşitli sebeplerden ötürü yeniden bir göç hareketi başlamıştı. Bu göç dalgasının önemli bir kolunu oluşturan Kuman kitleleri (diğer bir adıyla Kıpçaklar) bölgenin uzun bir süre kaderini değiştirecek bir rol üstlenecektir. Kıpçakların tıpkı Peçeneklerdeki gibi hangi tarihlerde İdil mansabına geldiği kesin değildir.

Kıpçaklar önce Uzlar ile mücadele etmiş ve onları batıya doğru harekete geçirmişti. 1030-1064 yılları arasında Kıpçakların ilk önce Uzları daha sonra Peçenekleri Güney Rusya steplerinden çıkarmaları gerçekleşmişti.⁶⁹ Bu tarihlerden sonra Kıpçaklar artık bölgenin yeni hâkim gücü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kıpçakların Karadeniz'in kuzeyine geldiklerinde burada karşılaştıkları ortam, kendileri lehine olduğu düşünülmektedir. Peçenekler tarafından yıpratılmış olan Rus Knezliği ile Kıpçaklar arasındaki mücadele kaçınılmaz olmuş ve Kıpçaklar yapılan

⁶⁷ Akdes Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.48

⁶⁸ Akdes Nimet Kurat, **Peçenekler**, syf.123-124

⁶⁹ Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**,syf. 221

mücadeleler sonucu, Rusları ağır yenilgilere uğratmıştı. Böylelikle Akdes Nimet Kurat tarafından nitelendirildiği şekliyle söyleyecek olursak, Rusların step ile mücadelesinin ikinci safhası başlamıştı. Kıpçakların Ruslara karşı tahakküm etmesinde işini kolaylaştıran etkenlerden biri, Rus knezliklerinin birbirleri ile olan mücadelesiydi. Özellikle güneydeki Rus knezlikleri büyük bir tahribata uğramış ve Kiev Knezliği Kıpçaklar'ın etkisiyle zarar görmüştü.⁷⁰

Kıpçakların hâkim olduğu saha, Doğu'da İrtiş ve Baykal Gölü, kuzeyde Sibirya, batıda Kama ve Volga Bulgarlarının hâkimiyet sahası, Tuna Nehri, Ryazan, Novgorod-Syever, Pereyaslav knezliklerinin sahası, güneyde Kırım yarımadasının bozkır kesimi teşkil etmektedir. Kırım'ın güney sahil kesiminde önemli ticaret şehirleri olan Yalta ve Suğdak'ta da Kıpçak hâkimiyeti mevcut idi.⁷¹ Kıpçaklar tarif edilen bu coğrafyaya 13. yüzyıla kadar hâkim olmuşlardı. Fakat onların bölgedeki hâkimiyetleri doğudan gelen Moğollar tarafından yok edilecek ve 13. Yüzyılın ilk yarısında başlayan Moğol akınları ile bölgedeki siyasi denge değişecektir.

Moğolların gelişinden bahsetmeden önce Kırım'daki Kıpçakların varlığı konusunda birkaç söz etmemiz icap eder. Kırım'daki önemli şehirlerin Kıpçaklara vergi verdiklerini ve dolayısı ile buradaki hâkim gücün Kıpçakların olduğunu bilmekteyiz. Nitekim güneyde Anadolu topraklarında o dönemde hüküm süren Anadolu Selçuklu Devleti, Karadeniz'deki ticaretin kontrolü için Kırım topraklarının önemini fark etmiş ve 1221⁷² senesinde buraya sefer düzenlemişti.

Alaattin Keykubat döneminde Suğdak'a yapılan bu seferin gerekçesi ise tacirlerin mallarının yağmalanması idi. Fakat Selçuklular 1214'te Sinop'u ele geçirerek Karadeniz'deki ticareti kontrol etme emelini gerçekleştirmişti. Böylece Karadeniz ticaretinin kontrolünü sağlaması açısından Selçuklular için bu durum, birinci aşamayı teşkil ediyordu. İkinci aşama ise, Suğdak Seferi'nin gerçekleşmesi olmuştu. Burada dikkat çeken önemli bir ayrıntı yıllarca süren Kıpçak-Rus mücadelesinin aralarında yıllardır süregelen çekişmenin ardından, uzun bir süreden sonra aynı safta yer alarak

⁷⁰ Ahmet Gökbil, "Kıpçaklar-Kumanlar", **Türkler Ansiklopedisi**, c.2. syf.736

⁷¹ Laszlo Rasonyi, **Tarihte Türklük**, , syf.140

⁷² Suğdak seferinin ne zaman yapıldığı konusunda dönemin kaynaklarına göre bazı farklılıklar mevcuttur. Suğdak seferi ile alakalı geniş bir malumat için bakınız: A.C.S. Peacock, "Kırım'a Karşı Selçuklu Seferi ve Alaattin Keykubat'ın Hakimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası", Çev. Dr. Murat Keleş, Ali Mıynat, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara 2010, syf. 243-265.

birbirlerine yardım etmeleridir. Buradan anlaşıyor ki 1221 yılları Kıpçaklar önceki dönemlere göre, nispeten daha güçsüz düşmüşlerdir, bu durum Ruslardan yardım istemelerinden anlaşılabilir. Sonuç olarak, Suğdak Seferi'nde Kuman-Rus ittifakı Selçuklulara yenik düşmüştü.

Kıpçakları Ruslara yakınlaştıran ve beraber hareket etmesini sağlayan bir diğer tarihi vaka Moğolların 13. Yüzyılın ilk yarısında bu coğrafyaya gelmeleridir. Cengiz Han 1220-1222 tarihlerinde Türkistan'a hâkim olmak için seferler düzenlerken 1223 yılında Subutay ve Cebe Noyan adlı iki Moğol komutan tarafından Kuman-Kıpçakların hâkim olduğu araziye sefer düzenlemiştir. Moğolları ilk başta keşif seferi olarak düzenlediği bu seferde 31 Mayıs 1223 tarihinde Kalka nehri civarında yapılan savaşta Kıpçak ve Ruslar yenilgiye uğratılmıştır. Kalka muharebesi coğrafyanın kaderini belirleyen en önemli savaşlardan biridir. Nitekim Moğollar boy teşkilatıyla yönetilen yaklaşık iki yüz yıldır Karadeniz'in kuzey bozkırlarından Tuna'ya ve Kırım'a egemen olan Kıpçakları yenerek buradaki siyasi dengeyi önemli ölçüde değiştirecek bir hamleye imza atmış oluyordu. Ayrıca, 9. Yüzyılda ortaya çıkan bozkır kavimleriyle, uzun süre mücadele eden Rus Knezliklerinin yaşadıkları coğrafyadaki bağımsızlıkları sona ermiş, yaklaşık 15. Yüzyıl sonlarına kadar sürecek Tatar hâkimiyeti dönemi başlamış olacaktır.

Kıpçakların Kalka yenilgisinden sonra Dinyeper'in doğu kısmında büyük bir tahribat meydana gelmişti. Fakat bu Moğolların bölgeye sonraki dönemlerde yaptıkları tahribat açısından sadece bir başlangıç mahiyetini oluşturuyordu. Cengiz Han'ın torunu Batu Han tarafından yönetilen batı seferindeki ilk hedef İdil Bulgarlarının hâkim olduğu sahayı ele geçirmektir. Bu hedefini gerçekleştiren Batu Han, bu sefer hedefi Rusya'ya çevirmiş ve kısa süre içerisinde 1238'de Rusya'nın kuzey bölgesini tamamen ele geçirmiştir. Moğolların bir sonraki hedefi Kıpçak illerini ele geçirmektir.⁷³ 1239-1240 yılları arasında Batu Han, Karadeniz'in kuzey bozkırlarına ve Kırım Yarımadasına sefer düzenleyerek buralardaki Kıpçak egemenliğine son vermiş ve burada yaşayan Kıpçakların birçoğu savaşlar esnasında öldürülmüş veya ele geçirilmiştir.⁷⁴ Bir diğer Kıpçak çoğunluğu ise, 1237 yılında Batu Han tarafından

⁷³Akdes Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf. 96.

⁷⁴Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**, syf. 97.

yapılan Kıpçak Seferi esnasında Kırım'da özellikle yarımada'nın kuzeyindeki bozkır kesiminde yaşayan yerleşik tarzda yaşamayan Kıpçaklar ve Peçenekler bölgeden Moğollar tarafından gönderilmişti. Boşalan alana ise Deşt-i Kıpçak seferine iştirak eden Tatar kabileleri yerleştirilmişti.⁷⁵

Burada Moğolların Kırım'a olan hâkimiyetleri konusunda belirtmemiz gereken önemli bir husus şudur ki, Moğolların Kırım'a seferler düzenlediklerinde ciddi bir mukavemetle karşılaşmamış olmalarıdır. Çünkü Kırım daha önce Anadolu Selçuklu Devleti tarafından yeterince yıpratılmış ve bölge güç durumunda bırakılmıştı.⁷⁶ Bölgede Tatar hâkimiyetini kolaylaştıran bu vaka, Moğolların Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda siyasi hâkimiyetini elinde tutan Kıpçak egemenliğinin sona ermesinde etkili olmuştur.

Kıpçaklar, Moğolların sosyal ve askeri hayatında çok önemli etkilerde bulunmuş, ilerde sosyal hayatta ve devlet kademesinde çok önemli rolleri üslenmişlerdir. Ayrıca Deşt-i Kıpçak olarak adlandırılan bu coğrafyanın demografik alt yapısını oluşturan Kıpçaklar, Moğolların bölgedeki hâkimiyeti esnasında bu coğrafyayı zamanla etkileyerek kültürlerini ve alışkanlıklarını Moğollara aktarmış ve bu gelişme ilerleyen yıllarda Moğolların Kıpçaklaşmasına (Türkleşmesine) sebep olacaktır.

Kırım'da ve Karadeniz'in uçsuz bucaksız bozkır steplerinde bir diğer adı Deşt-i Kıpçak denilen coğrafyada Cengiz Han'ın oğlu Cüci'nin soyundan gelen Batu Han tarafından kurulan Altın Orda Devleti'nin hâkimiyeti böylelikle tesis edilmişti. Kırım'daki ve Karadeniz'in kuzeyi bölgesinde Moğol hâkimiyeti dönemini vermeden önce, Kırım'ın güney sahillerine uzun yıllar egemen olan Cenevizlilerin bölgedeki faaliyetleri konusunda kısaca bilgi vermek gerekir.

Bilindiği üzere 1261'de Cenevizliler, Mihail Paleologos'a yaptıkları yardıma karşılık olarak Karadeniz ticaretinin kontrolünü ele geçirmişlerdi.⁷⁷ Latinlerin 1204 yılında İstanbul'u işgal etmeleri ve burada Katolik İmparatorluğu kurulması Bizans'ın İstanbul'daki varlığını zora sokmuş idi. Bizans İmparatoru Mihail

⁷⁵Kemal Özcan, "Kırım Hanlığı'nın Kuruluş Süreci: Yarımada'da Tatar Hakimiyetinin Tesisi", **Karadeniz Araştırmaları**, 5.sayı, syf.27

⁷⁶Kemal Özcan, **a.g.e.**, syf.28

⁷⁷ Mirza Bala, "Kırım", **İ.A.** , c.6, syf. 745

Paleologos, Cenevizlileri kendisine yardım karşılığında destekledi ve Bizans İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde koloniler kurmasına izin verdi. Hatta Kırım'ın güney sahillerine Cenevizlilerin yerleşmesine yardım etti. Kısa sürede bu ticaret kolonileri, Kırım'ın uluslararası ticaretin merkezi olmasını sağladı.⁷⁸ Böylece uzun yıllar süren Bizans'ın Kırım'ın güney sahil bölgesindeki egemenliği sona ermiş oldu.

Moğolların bölgeye gelişi ile Cenevizlilerin bölgeye hâkim olması aynı döneme denk gelmiş ve Karadeniz'deki ticaret sanıldığından daha da gelişmişti. Moğollar ile gelen bölgedeki siyasi bütünlük ve ticaret yollarının güvenliği Karadeniz ticaretini canlandırmıştı. Altın Orda'nın Kırım'da hâkimiyet kurması üzerine buradaki Cenevizliler Moğolların siyasi metbuluğunu kabul etmiş hatta ticari anlaşmalar yapmışlardı. 1266 yılında Cenevizliler, Altın Orda hanı Mengü Timur'dan Kefe'de ticaret için yerleşme izni almıştı. Zamanla bütün şartları değerlendiren Cenevizliler, Kırım sahillerinde başka kolonilerde kurdular ve 1381 yılında Altın Orda Devleti'ne Kırım'daki güçlerini kabul ettirdiler.⁷⁹ A.Y. Yakubovskiy, Cenevizlilerin Kefe'yi ve Kırım'ın güney bölgesinde hâkimiyeti tamamen ele geçirmelerini, Timur'un Altın Ordu'yu tahrip etmesiyle ortaya çıkan kargaşadan sonra olduğunu savunmuştur.⁸⁰ Akdes Nimet Kurat ise bu görüşü destekler nitelikteki fikrini: "*Aksak Timur'un 1395'te Azak şehrini tahrip etmesi Kefe'nin işine yaradı ve Azak'taki ticari faaliyet Kefe'ye aktarılmış oldu.*" şeklinde belirtmiştir.⁸¹

Esasen Cenevizliler ile Tatarlar arasındaki ilişki ilk dönemlerde dostane ve karşılıklı kültürel alışverişlerin yapıldığı bir şekilde olmuştu. Fakat Altın Orda'nın güç kaybettiği ve parçalandığı dönemde dahi Cenevizliler Kırım'daki hâkimiyetini muhafaza etmişlerdi. Ayrıca Cenevizliler, Kırım Hanlığı'nın kuruluş yıllarında bölgede siyasi anlamda etkin bir rol üstleneceklerdi. Cenevizlilerin bu hâkimiyet ve üstünlüğü, Kırım Hanlığı'nın tesisi sonrası ve Osmanlı'nın Kefe'yi ele geçirmesi ile sona erecekti.

⁷⁸ Baronne L. De Wrangell, *Kırım'ın Çehreleri*, syf. 9

⁷⁹ Mirza Bala, *a.g.e.* , syf.745

⁸⁰ A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, Çev.Hasan Eren,Ankara 1992, syf.265

⁸¹ Akdes Nimet Kurat, *IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, syf.206

Kırım'ın tarihçesinde son halka olan ve ana öznemiz Kırım Hanlığı'nın Altın Orda'nın bir parçası olması hasebiyle Altın Orda hâkimiyeti dönemi bahsinin üzerinde durmak gerekir. 13. Yüzyılda Cengiz Han tarafından Doğu'dan başlatılan Moğol akınları dünya tarihinde büyük değişikliklere sebep olması yönünden dikkate değerdir. George Vernadsky'nin izah ettiğı gibi Moğol akınları, dünya tarihi üzerindeki tesiri bakımından V. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nu yıkan ve eski dünya düzenine son veren barbar istilalarına veya VII. Yüzyılda İslamiyet'in muzaffer ilerleyişine benzemektedir.⁸² Bizim için önemli olan çalıştığımız Kırım coğrafyasında bu Moğol akınlarının ne derecede etkili olduğudur. Bilindiğı üzere Birinci Deşt-i Kıpçak Seferi emri bizzat Cengiz Han tarafından verilmiş ve çok geçmeden yapılan İkinci Deşt-i Kıpçak Seferi ise Ögeday Han'ın emriyle bu coğrafyadaki halkları hâkimiyeti altına almak amacı ile gerçekleşmişti.⁸³ Seferler sonucunda Moğollar, bölgede Kıpçak egemenliğine son vermişti.

Moğollar bölgedeki Kıpçak hâkimiyetine son verdikten sonra, askeri sefer yönünü Rus knezliklerinin üzerine çevirmişti. Burada vurgulanması gereken önemli bir husus, Moğol seferlerinden önce Rus knezlikleri arasında yaşanan çetin mücadelelerdir. XI. Yüzyılda Vladimir- Suzdal knezleri merkez olan Kiev'i ele geçirmek için mücadeleye başladı ve 1154 yılında Kiev'i zaptetti.⁸⁴ 1169 yılına gelindiğinde ise Vladimir-Suzdal askerleri Kiev'i tahrip ettiler ve yaktılar. Böylece Ruslar kendi mukaddes şehirlerini yakıp tahrip ederek Rus Knezliklerinin merkezi olan Kiev'in zayıflamasında etkili olmuşlardı.⁸⁵ Rus knezliklerinin arasındaki mücadeleler, Moğolların Rus yurtlarını kısa sürede hâkimiyeti altına almasında etkili olmuştu. Neticede Kiev şehri Moğollar tarafından 1240 tarihinde zaptedildi. Böylece Batu Han'ın batı seferlerinden büyük toprak arazileri ele geçirilmiş ve Cuci Ulusu teşekkül edilmiş ve Altın Orda Devleti kurulmuş idi.

Altın Orda Devleti'nin sınırları; yukarı İdil ve İdil Bulgarları'nın eski toprak sahası, Sibirya'dan Ural'lara kadar olan bölge, Kuzey Kafkasya, Kırım ve Orta Asya'da

⁸² George Vernadsky, **Moğollar ve Ruslar**, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2007, syf.13

⁸³ Mehmet Berk Yaltırık, **Moğolların Deşt-i Kıpçak Seferleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Edirne 2014, syf.18

⁸⁴ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, syf.52

⁸⁵ Akdes Nimet Kurat, **a.g.e**, syf.53

Harezm bölgesini içermekte idi.⁸⁶ Altın Orda çok geniş coğrafyalara yayılırken dış politikada Doğu Avrupa, Orta Doğu, Orta Asya, Kafkaslar, İran, Mısır, Anadolu gibi pek çok bölgede etkili olmuştu. Nitekim 13. Yüzyılın ilk yarısından itibaren uzun yıllar devam edecek, doğuda Karakurum'dan batıda Doğu Avrupa ve Tuna nehri civarına kadar Cengiz Han'ın kurduğu devlet sayesinde bölgede birlik sağlanmıştı.

Moğolların akınlarının ilk dönemlerinde, işgal ettikleri coğrafyalarda büyük tahribatlar meydana gelse de kısa sürede egemenlikleri altına giren bölgelerde yeni birçok şehir kurulmuş ve ardından ticari faaliyetler artmıştı. Böyle muazzam coğrafi alanı kontrol eden devletin zamanla gelişen iyi bir devlet teşkilatına sahip olduğunu ve bu sayede bu coğrafyayı uzun yıllar idare ettiğini söyleyebiliriz.

Cengizogulları'nın bir parçası olan Altın Orda Devleti, gerek teşkilatı gerek yayıldığı coğrafyadaki sosyal ve kültürel yapısı ile 13. Yüzyılın en güçlü devletlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Altın Orda döneminde İslam dininin resmi devlet dini olarak benimsenmesi de özellikle İslam'ın kuzey bölgelerinde geniş bir şekilde yayılma imkânı vermişti.

Altın Orda Devleti'nin yukarıda belirttiğimiz sınırları içerisinde Kırım toprakları bizim için önemlidir. Kırım, Altın Orda'nın bozkır eyaleti şeklinde, buraya atanan valiler tarafından yönetiliyordu. Valilik merkezi ise Solhat (Eski Kırım) şehriydi.

Kırım'ın idaresi, Altın Orda hanları tarafından Cuci'nin küçük oğlu Tokay Timur'un nesline verilmişti. Bu vaka, Berke Han'dan sonra tahta geçen Mengü Timur (1266-1281) zamanında gerçekleşmiş ve bölgenin idaresi, Tokay Timur'un oğlu Öreng Timur'a verilmişti.⁸⁷ Smirnov'da bu konuya atıf yapmış, Kırım'daki ilk resmi iktidar temsilcisinin Öreng Timur (Oran Timur) olduğunu ve Mengü Timur'un burayı Öreng Timur'a üleş olarak verdiğini belirtmiştir.⁸⁸ Kırım'ı idare görevini Tokay Timur nesline verilmiş olduğunu İbn-i Battuta'nın Seyahatnamesi'ndeki Kırım'ı ziyareti bahsinde, Kırım'ın, dönemin Altın Orda hanı Özbek Han'a bağlı saygın bir emirin yönetiminde olduğunu ve bu kişinin Tülek Timur olduğunu belirtmişti.⁸⁹ Ayrıca

⁸⁶ Charles J. Halperin, **Russia and the Golden Horde**, London 1987, syf. 25

⁸⁷ Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, Ankara 1989, syf.4

⁸⁸ V.D. Smirnov, **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı**, syf.58

⁸⁹ **İbn-i Battuta Seyahatnamesi**, syf.311

Tülek Timur, Tokay Timur neslindendir ve ileride Kırım'da Kırım Hanlığını tesis edecek olan da bu neseptir.

Kırım'da, Batu Han'ın torunu Mengü Timur (1266-1282) döneminde çeşitli değişiklikler olmuştur. Yukarıda Ceneviz bahsinde kısaca bahsettiğimiz gibi Cenevizliler Kırım'ın güney sahillerinde ticari koloniler kurmak için Mengü-Timur'dan izin istemişlerdi. Moğolların Cenevizlilere yaptığı bu müsamahalı davranışı ve onlara toprak parçası vererek yerleşmelerine müsaade etmesi muhtemelen 1266 yılında gerçekleşmişti.⁹⁰ Cenevizliler bunun karşılığında Altın Orda'ya vergi vermiş ve devlete olan bağlılığını tasdik ettirmek için sık sık hanı ziyaret etmişlerdi. Yerleşme izni alan Cenevizliler zamanla burada ticari faaliyetlerini hızlandıracak ve güçleneceklerdir.

Zaman içerisinde Kırım'daki siyasi dengeler değişmiş ve Altın Orda'nın zayıflamaya başladığı bu dönemlerde 1381 tarihinde Cenevizliler, Altın Orda ile yapılan bir anlaşmaya dayanarak hâkim olduğu Kırım'ın güney sahil şehirleri üzerindeki siyasi hâkimiyetini tasdik ettirmişti.⁹¹

Esasen bu noktada Altın Orda'da Kırım'ı idare eden ve hâkimiyetinden sorumlu önemli bir sima olan Emir Nogay'dan bahsetmemiz icap eder. Emir Nogay Han ailesi ile yakın akrabalığı olan ve özellikle Berke Han döneminde Altın Orda'nın önemli seferlerine katılarak başarılar elde eden bir komutandır. Bu başarıları ona büyük bir şöhret getirmiş ve kısa sürede devlet içerisinde önemli konumlara getirilmişti.

Emir Nogay, Berke Han döneminde gerek İlhanlı Devleti ile gerekse Bizans ile yapılan çeşitli mücadelelerde bizzat görev yapmış ve başarılar elde etmiştir. Nogay'ın askeri ve siyasi kariyeri gün geçtikçe artarak devam etmiş ve uzun bir süre Altın Orda tahtında etkili olmuştur. Özellikle Altın Orda'nın diplomatik ilişkilerinde söz sahibi olması bu açıdan dikkat çekicidir. Örneğin Memlükler ile kurulan ilişkilerde önemli bir role sahip olduğunu Nogay'ın protokoldeki sırasından

⁹⁰ Rene Grousset, **Stepler İmparatorluğu (Atilla, Cengiz Han, Timur)**, Çev.Mehmet Reşat Uzmen, Ankara 2011, syf.402

⁹¹ Mirza Bala, "Kırım", **İ.A.**, c.6, syf. 745

anlaşılmaktadır.⁹² Ayrıca Bizans üzerine yapılan seferde de Emir Nogay, orduyu komuta etmiş ve Bizans ile kurulan ilişkilerden bizzat sorumlu olmuştur. Bu güçlü Emir, o dönemin konjonktüründe o kadar nüfuzlu ve etkili biriydi ki, Bizans İmparatoru üvey kızı Efrosinia'yı onunla evlendirmek için kendi safına çekmek istemişti.⁹³

Tuda Mengü Timur (1282-1287) hâkimiyeti döneminde Emir Nogay, devlet içerisinde niyetini gizlemeden hareket ettiğini ve hâkimiyetini daha da kuvvetlendirdiğini görmekteyiz. Nitekim bu tarihten itibaren Nogay özellikle Rus kaynaklarında “Han” olarak geçmeye başlamıştı.⁹⁴ Nogay'ın devlet içerisindeki hâkimiyet tutkusu ne kadar göze çarpsa da sonuç olarak kendisi Cengiz Han soyundan gelmediği için han olması zordu. Fakat hanlar üzerinde ciddi bir etkiye ve güce malik olup istediğini tahta çıkartıp indirme yetkisine sahip olma durumu söz konusudur. Nogay'ın istediği kişileri Altın Orda tahtına geçirme isteğinin yanı sıra kendisine bahşedilen Kıpçak bozkırlarının Don-Dinyeper arasındaki batı sahasını yönetiyor ve buna ek olarak da Kırım'ın idaresinden sorumlu oluyordu.⁹⁵

Nogay'ın devlet içerisindeki bu muazzam gücü kendisi tarafından tahta çıkarılan Tokta Han (1291-1312) tarafından bertaraf edilmiş ve Altın Orda'daki hanların mutlak otoritesi Tokta Han tarafından bir süreliğine de olsa sağlanmıştır. Ayrıca Tokta Han, devlet için mühim bir vergi gelirini teşkil eden; Kırım'ın idaresinde, Nogay'ın etkisinin azalması için kendisine sadık birini buraya tayin etmek istedi. Bu kişi Tülek Timur'un kendisiydi. Tülek Timur, hanın kendisine sadık bir şekilde hizmet etmiş olmalı ki Özbek Han döneminde de Kırım'daki görevini sürdürmüştü.⁹⁶

Rusların Altın Orda'ya olan tabiiyeti ve bağlılığı konusunda her iki taraf için de dönüm noktası olarak tabir edilen 1380 tarihinde gerçekleşen Kulikovo savaşında iki tarafın siyasi tarihinde değişikliklerin ortaya çıkacağı sinyalleri verilmişti. Bu savaş, Altın Orda'nın güçlü emiri Mamay tarafından gerçekleştirilmiş, Rusların zaferi ve Mamay'ın yenilgisi ile sonuçlanmıştı. Ruslar bu savaşta her ne kadar Altın Orda'nın

⁹² Uli Schamiloglu, 'Altın Ordu', **Türkler Ansiklopedisi**, c.8, syf. 416

⁹³ V.D. Smirnov, **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı**, ,syf.49

⁹⁴ İlyas Kamalov, **Altın Orda ve Rusya**, İstanbul 2009, syf. 84

⁹⁵ A. Yu. Yakubovskiy, **Altın Orda ve Çöküşü**, syf. 46

⁹⁶ V.D. Smirnov, **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı**, ,syf.95

sadece bölgesel bir yöneticisini yenmiş olsalar da, zaferlerinin onların psikolojileri üzerindeki bıraktığı etki açısından kayda değerdir.⁹⁷

Kulikovo yenilgisinden sonra Emir Mamay, Kırım'a sığınmış ve toparlanmak için hazırlıklar yaparken Altın Orda'nın yeni hanı Toktamış, Mamay'ı yenilgiye uğratıp bütün yetkileri kendinde toplayarak devlet içerisinde yaşanan çözümlerin de bir süreliğine önüne geçmişti. Burada, Altın Orda'nın güçlü emirlerinin, devletin yönetimine ortak olma arzusunu gerçekleştirme ve devlet içerisinde etkin olma mücadelelerinin merkezi olarak Kırım'ı görmeleri son derece önemli ve dikkate değerdir. Bu durumu ilk olarak Nogay Mirza şahsında görmüştük. Nitekim Mamay'dan sonra onun gibi sıyrılan güçlü bir emir olan Edigey Mirza da Kırım'ı tercih etmişti. Demek ki Kırım, Altın Orda'ya rakip olan emir ve daha sonra göreceğimiz han sülalesinden olan kişiler için kendilerini koruyacak bir merkez ve rakipleri tarafından yenilgiye uğratılma neticesinde onların hazırlanma yeri idi.

Ruslar ile yapılan mücadeleye geri dönersek, Toktamış Han'ın 1382 yılında Rusları bir nevi cezalandırmak için Moskova'ya sefer düzenlemiş, Moskova'yı ele geçirmese de şehre büyük bir zayıat vererek ganimetler ile geri dönmüştür.⁹⁸ Toktamış Rus coğrafyasındaki hâkimiyetini tekrardan sağlamlaştırdıktan sonra han, enerjisini yıllardır hâkimiyet hakkı iddia edilen bölge olan Azerbaycan ve İran üzerine harcamıştır. Fakat önceki dönemlerde olduğu gibi bu defa devletin karşısında İlhanlılar değil, Türkistan'ın yeni ve enerjik gücü Timur ortaya çıkmıştır.

Toktamış'ın Mamay'ın etkisinde olan Kırım bölgesinde hâkimiyetini sağlamlaştırmak istediğine şahit oluyoruz. Toktamış'ın bunu yapmasındaki neden, 1395 yılında Terek'te Timur'a yenilmesi ile Saray tahtından uzaklaşmasıdır. Timur'a yenilen Toktamış'ın belki de son umut kalesi olarak gördüğü Kırım'da hâkimiyetini sağlamlaştırmak istemesi, imajını yenilemesi ve buna müteakip bu düşünce ile Kırım'ın özellikle güney sahillerinde gücünü artıran Cenevizliler üzerine sefer düzenlemesi önemlidir. 17 Mart 1396'da Kefe'yi muhasara etmekte muvaffak olan Toktamış, bu başarısı ile bir müddet Kırım'a hâkim olsa da Saray tahtındaki

⁹⁷ İlyas Kemaloğlu, 'Altın Orda Devleti', **Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizogulları**, Hazırlayanlar Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, İstanbul 2016, syf. 125

⁹⁸ İlyas Kemaloğlu, **Altın Orda ve Rusya**, syf. 103-104

rakibi Timur Kutluğ tarafından yapılan mukavemet sonucu bölgedeki hâkimiyet iddiasını terk ederek Litvanya'ya sığınmıştı.⁹⁹

Bahsettiğimiz dönemlerde Kırım'da önemli bir vaka gerçekleşmişti. Tokay Timur neslinden gelen Taş Timur¹⁰⁰ Kırım'da kendi adına para darp ettirmiş ve kısa süreliğine de olsa Kırım'da 1394-1395 yılları arasında hanlığını ilan etmişti.¹⁰¹ Onun adına darp ettirmiş sikkede tarih ve darp yerinin silik olduğu bilinmektedir.¹⁰² Fakat Taş Timur'un Kırım'da hanlığını nasıl tesis ettiği ve ne şartlarda gerçekleştiği meselesi muğlak kalmıştır. Taş Timur adına darp ettirilen paranın bir yüzünde Taş Timur'un diğer bir yüzünde Toktamış'ın adının geçtiği bilgisi oldukça önemlidir.¹⁰³ Bu bilgi iki şekilde yorumlanabilir: İlki Kırım'da o dönemde meydana gelen kargaşadan sonra Taş Timur, Altın Orda'ya olan tabiiyetini bildirmek istemiş olabilir. Taş Timur'un Kırım'da müstakil, bağımsız bir han olarak ortaya çıkmak istemesi niyetiyle para darp ettirmesi, o dönem için uzak bir ihtimaldir, diyebiliriz. Esasen Kırım'daki alt yapı buna müsait olmayıp, ileride göreceğimiz gibi Kırım Hanlığı'nın kuruluşunda önemli roller oynayan kabile beylerinin, henüz bu topraklarda güçlü olmadıkları bilinmektedir. Ayrıca Taş Timur, Altın Orda'dan ayrı güçlü bir hanlık kurmak için kendisini yeterli hissetmemiş de olabilir.

Bir diğer yorum ise, Taş Timur'un darp ettirdiği paranın arka yüzünde Toktamış'a atıfta bulunması, Saray tahtı için Toktamış ile Timur Kutluk arasındaki mücadelede Toktamış tarafında yer aldığını ve onu desteklediğini gösterir.¹⁰⁴ Kırım'da Taş Timur tarafından gösterilen hâkimiyet iddiası, Toktamış'ın Timur'a yenilgisi üzerine son bulmuştur.¹⁰⁵

⁹⁹ Yücel Öztürk, **Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600)**, Ankara 2000, syf.17

¹⁰⁰ Taş Timur (veya BaşTemür) ile ilgili bakınız: Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, c.1, İstanbul, 1970, syf.352-353, V.D. Smirnov, **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı**, syf.109-118, Halil İnalcık, Kırım, **DİA.**, c.25, Ankara 2002, syf. 450

¹⁰¹ V.D. Smirnov, **a.g.e.**, syf.109

¹⁰² Sikkenin ön yüzünde ' Toktamış Han', diğer yüzünde 'Es- Sultan-ül adil Taştımur Han' yazmaktadır. Bakınız: Nurettin Ağat, **Altın Ordu (Cuci Oğulları) Paraları Kataloğu 1250-1502**, İstanbul 1976 , syf.170-171 , Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, syf.4

¹⁰³ V.D. Smirnov, **a.g.e.**, syf.109, Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, syf.4.

¹⁰⁴ Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, syf.4

¹⁰⁵ Hasan Ortekin, **Kırım Hanlarının Şecereleri**, İstanbul 1938, syf.7

Timur-Toktamış mücadelesine tekrardan dönecek olursak, bu çetin mücadele safhası Altın Orda için son derece önemlidir. Bu mücadelelerin neticesinde, Toktamış yenilmiş, bir süre sonra devlet içerisindeki hâkimiyetini de kaybetmişti. Timur ise Rus şehirlerinden biri olan Karasuk'u yağma etti ve Moskova'ya doğru ilerleme imkânı bularak şehrin dışını da yağma etti. Bununla beraber Timur'un ordusu Karadeniz'e de yönelerek Azak ve Kırım'ı yağmalamıştı. Bütün bu yağma ve tahribatlar sonucunda, Altın Orda'yı besleyen ve devletin önemli gelirlerini oluşturan ticari şehirlerin tahrip edilmesi, bir süreliğine ticari hayatın durmasına sebep olmuştu.¹⁰⁶ Fakat bu tahribatın Altın Orda açısından büyüklüğü konusu pek çok tartışmalara sebebiyet vermiştir.

Altın Orda'nın yıkılmasındaki en etkili amilin, Timur'un darbesi olduğu görüşü uzun süredir tartışılmıştır. Pek çok yerli ve yabancı kaynak tarafından Timur'un Altın Orda devletinin inhitatına sebep olduğu kabul edilmiştir.¹⁰⁷ Fakat bu görüşün hatalı olduğunu savunan Timur tarihi uzmanı Hayrunnisa Alan ise, Altın Orda'nın yıkılmasındaki en bariz nedenin Timur olarak görülmesinin mantıklı olarak çok da uygun olmadığını belirtir. Alan, '*Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılma Meselesi*' adlı makalesinde, aynı mantıkla ilerleyecek olursak, o dönemde Timur'un Altın Orda'dan daha fazla darbe indirdiği Osmanlı Devleti'nin de aynı nispetle yıkılış sürecine girmesi gerektiğini ifade etmiştir. Meseleyi Rusya açısından değerlendiren Charles J. Halperin, Rusya'nın Altın Orda'nın çöküşü ile bir ilgisinin olmadığı aksine Timur'un bu konuda daha fazla müsebbih olduğunu savunur.¹⁰⁸ Timur etkisi bir neden olarak görülebilmekle birlikte, toptan bir devletin yıkılışına tek sebep olarak gösterilmesi de hatalıdır diyebiliriz.

Toktamış Han sonrası Altın Orda'nın eskisi kadar hâkimiyetini sağlamlaştıramamış ve zamanla devlet içerisinde önceki dönemlerde olduğu gibi başınabuyruk emirler ortaya çıkmıştı. Bunlardan biri, Edige Mirza olup devlet içerisinde özellikle dış ilişkilerde (Rusya ve Litvanya ile mücadele konusunda) önemli roller üstlendi. Bu

¹⁰⁶ Hayrunnisa Alan, **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506**, İstanbul 2007, syf. 59

¹⁰⁷ Hayrunnisa Alan, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılma Meselesi", **Bilig**, Sayı.27, Ankara 2003, syf.139

¹⁰⁸ Charles J. Halperin, **Russia and The Golden Horde**, syf.32

Mirza'nın ölümünden sonra Altın Orda bir kez daha fetret dönemine girmiş olup bu dönem sonrası devletin artık parçalanma sürecine başladığına şahit oluyoruz.¹⁰⁹

Altın Orda'nın zayıflaması Rus tarihi üzerinde de ciddi etkilere sahip olmuştur. Kabile aristokratları arasındaki birlik çözülmeye başladığı zaman Altın Orda devletinin mutlak hâkimiyeti zarar görmüş ve bu durumdan en fazla Ruslar faydalanmıştır. Bütün bunların neticesinde Rus knezleri arasında Moskova Knezliği ön plana çıkacakve Altın Orda'nın zayıflaması da Rus knezliklerini birleştirecektir. Uzun yıllar Tatarların hâkimiyeti altındaki Ruslar, Moskova önderliğinde merkezîyetçi bir yapıya sahip olacak ve Tatarlara karşı mücadele safhasına başlayacaktır.

4. Kırım Hanlığı'nın Kuruluş Süreci

Altın Orda Devleti'nde 14. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan siyasi kargaşa döneminde önceki dönemlerde olduğu gibi geniş yetkileri ve gücü anlamında Nogay, Mamay gibi emirlere benzeyen Edige, Altın Orda içerisindeki siyasi rolü anlamında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Edige, Kırım'da da kayda değer bir güce sahipti. 15. Yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan siyasi kargaşa nedeniyle Edige'nin gücü azalmış ve saray tahtına Uluğ Muhammed Han yeni bir aday olarak ortaya çıkmıştı.

Uluğ Muhammed'in Altın Orda tahtına oturmasının doğal bir sonucu olarak Kırım'a 1419-1420 yılları arasında hâkim olmuştu. Fakat Uluğ Muhammed'in hâkimiyeti döneminde de, devlet içerisindeki siyasi istikrarsızlık ve bazı hanedan üyelerinin taht üzerinde hak iddia etmesi 1437'lere kadar devam etmişti. Ortaya çıkan bu siyasi istikrarsızlıktan, Altın Orda için önemli bir yere sahip olan Kırım coğrafyası da etkilenmişti.

Toktamış'ın Timur'a yenilgisi sonrası, kendi adına para bastıran Tokay Timur neslinden gelen Taş Timur (Baş Timur)'un oğlu olan Devlet Berdi, aynı ataları gibi 1427 yılında Kırım ve civarına hâkim olmuştu. Devlet Berdi'nin Saray tahtı içinde

¹⁰⁹ İlyas Kemaloğlu, Altın Orda Devleti, **Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizogulları**, Hazırlayanlar: Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, syf. 132-133.

mücadele ettiğini onun Hacı Tarhan'da 1427-1428 tarihinde bastırılan sikkeden anlaşılmaktadır.¹¹⁰

Saray tahtı için yapılan mücadelede Uluğ Muhammed'in bir diğer rakibi ise, Nogay Mirzaları tarafından desteklenen Urus Han'ın torunu Barak Han'dır.¹¹¹ Barak Han Uluğ Muhammed'i yenmek ile kalmamış, aynı zamanda Devlet Berdi'yi de mağlup etmiştir.¹¹² Uluğ Muhammed bu rakibini bertaraf ettikten sonra Saray tahtı için daha büyük bir diğer rakip olan Küçük Muhammed'le mücadele etmiş, Küçük Muhammed Uluğ Muhammed'i bu mücadele sonucu yenerek Kırım'a çekilmesine neden olmuştur. Hâkimiyet mücadelesinden vazgeçmeyen Uluğ Muhammed Kırım'da bir süre hâkimiyet kursa da burada idari anlamda fazla yer edinmemiştir.

Uluğ Muhammed'in Kırım'daki hâkimiyetine dair Mihail Hudyakov, "*Kazan Hanlığı Tarihi*" eserinde, Uluğ Muhammed'in Saray şehrini bırakmak zorunda kalarak Kırım'a gittiğini ve burada Altın Orda'dan ayrılmış bir müstakil Kırım Hanlığı kurduğunu ve Altın Orda Devleti'nin de Uluğ Muhammed'in Kırım'da tesis ettiği bu hanlığın istiklalini tanımasını sağladığını ileri sürmüştür.¹¹³

Neticede Uluğ Muhammed, Kırım'daki hâkimiyetinden vazgeçip 1437'de Belev şehri yakınlarında Rusları mağlup ederek Kazan'da Kazan Hanlığını kurdu. Bu durum, Altın Orda'dan ayrılan Uluğ Muhammed'in bu coğrafyada yepyeni bir devletin filizlenmesinde önemli bir rol oynaması, siyasi tarih açısından oldukça dikkat çekicidir. Böylece Altın Orda'dan ilk ayrılan parça ile Kazan Hanlığı tesis edilmişti. Ve bu durum çok geçmeden Kırım topraklarında Girayların önderliğinde Kırım Hanlığının tesis edilmesinin de bir habercisi niteliğindeydi. Taş Timur'un oğulları, rakiplerine (Edige ve Uluğ Muhammed) karşı yıllar süren çetin mücadeleler sonrası, en sonunda Kırım topraklarında müstakil bir hanlık kurmaya muvaffak olacaktır.¹¹⁴

¹¹⁰ Nurettin Ağat, **Altın Ordu (Cuci Oğulları) Paraları Kataloğu 1250-1502** , syf.118, V.D. Smirnov, **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı**, syf.130; Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, syf.5,

¹¹¹ Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, syf.6.

¹¹² A. Yu. Yakubovskiy, **Altın Orda ve Çöküşü**, syf.298

¹¹³ Mihail Hudyakov, **Kazan Hanlığı Tarihi**, Çev. Ayaz İshaki, Haz. İlyas Kamalov, Ankara 2009, syf. 15.

¹¹⁴ Halil İnalçık, "Kırım Hanlığı", **Türk Dünyası El Kitabı**, c.1, Ankara 1992, syf.420

Taş Timur oğullarının o dönemdeki en büyük destekçisinin Lehistan-Litvanya'nın olduğu ve Lehistan-Litvanya'nın gelecekteki Kırım hanları ile sıkı bir ilişki kurdukları bilgisi önemlidir. Burada Lehistan-Litvanya faktörünün altını çizmek gerekir, çünkü Lehistan-Litvanya'ya sığınma ve onun desteğini alma tutumu Toktamış ile başlamış ve Baş Timur (Taş Timur) oğullarına kadar devam etmiştir. Nitekim Baş Timur'un oğullarından biri olan Gıyaseddin de, Kırım'daki rakiplerini etkisiz hale getiremeyince Lehistan-Litvanya'ya sığınmıştı. Hanlığın asıl kurucusu olan oğlu Hacı Giray'ın, Lehistan-Litvanya'yı yöneten Vytautas'ın himayesinde, Litvanya'daki Trakai kalesinin yakınlarında doğduğu bilinmektedir.¹¹⁵

Gıyaseddin bir dönem kardeşi Cihangerey ile beraber Toktamış oğullarının başlıca dayanağı olan Kongrat beyi Haydar'ın yanında bulunduktan sonra bir defa Kırım'a geldiği ve burada tutunamayıp Litvanya'ya gittiği bilinir.¹¹⁶ Bu dönem Uluğ Muhammed'in Barak'ı Saray tahtından bertaraf ettiği döneme denk gelir ve tam da bu sırada Hacı Giray Lehistan-Litvanya'nın desteği ile Kırım'a geçiş yapmıştır.

Gıyaseddin oğlu Hacı Giray'ın Kırım'da bağımsız bir şekilde hâkimiyet kurması 1441 -1442 senesinde adına sikke darp ettirmesiyle mümkün olacaktır.¹¹⁷ Bu süreçte gelene kadar Hacı Giray, Saray tahtını ele geçiren bir başka rakip olan Seyyid Ahmed Han ile zorlu bir mücadeleye girecektir. Buradaki en önemli husus şudur; Hacı Giray'ın cediti yukarıda ifade edildiği gibi, bir dönem Kongratlar'ın desteğini almış olmasına rağmen, zamanla bu beyler taraf değiştirecek, Don ve Dnyeper nehirleri üzerinde Toktamış'ın torunu Seyyid Ahmed'i Altın Orda tahtında destekleyeceklerdi.¹¹⁸

Seyyid Ahmed Han rakipleri için güçlü bir simgeydi. Evvela Kırım'da Kazan'daki gibi yeni bir yapılanma olmasını istemiyordu. Çünkü devlete önemli bir gelir kaynağı sağlayan bu coğrafyadan kopmak iktisadi açıdan Altın Orda'yı zor duruma sokacaktı. Bunun için öncelikle Kırım'dan bu rakiplerini atmak istiyordu. Çok geçmeden Hacı

¹¹⁵ Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, Leiden-Boston 2011, .syf.11

¹¹⁶ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, c.1, İstanbul, 1970, syf.353

¹¹⁷ Hacı Giray'ın sikkesi için bakınız: Nurettin Ağat, **Altın Ordu (Cuci Oğulları) Paraları Kataloğu 1250-1502**, syf.123-125

¹¹⁸ Halil İnalcık, "Hacı Giray", **İ.A.**, c.5, İstanbul 1987, syf.26

Giray ve kardeşi, Seyyid Ahmed Han tarafından Kırım'dan kovuldu ve Hacı Giray tüm bu mücadeleler sonucunda Devlet Geldi Sofu'nun yanına sığındı. Ayrıca babasının akrabası olan şirin Beyi Tekne Mirza Hacı Giray'ı himayesi altına almıştı.¹¹⁹ Kırım Hanlığı'nın kurulmasında ciddi rol oynayan kabileler arasında en güçlü boy olan şirinlerin, Hanlığı kurmak teşebbüslerindeki ilk aşaması böylece gerçekleşmişti.

Kırım'daki baskılarını arttırmaya devam eden Seyyid Ahmed bir yandan Lehistan-Litvanya ile ilişkilerinde baskın rolü oynayarak 1442 'de Podoliya ve L'vov'a, 1444'te Litvanya'ya ve tekrardan 1447'de Podoliya'ya sırasıyla çeşitli seferler düzenlemişti. Bu askeri seferler sonucunda Altın Orda, Lehistan-Litvanya'ya büyük bir darbe indirmiştir.¹²⁰ Bütün bunların neticesi ışığında Altın Orda'ya karşı bir araya gelecek ve Kırım Hanlığı'nın kuruluşunda Lehistan-Litvanya, Hacı Giray'ın önemli bir müttefiki ve destekçisi olarak mühim bir rol oynayacaktır.

Hacı Giray Kırım'da iç hâkimiyette şirin beylerinin güçlü desteğini almış dış siyasette ise Hacı Giray'ın ölümüne kadar (1466) Lehistan-Litvanya'yı müttefik edininp hanlığı nihayet tesis etmekte muzaffer olacaktır. Tabi Hacı Giray'ın daha sonraki dönemlerde Altın Orda'ya karşı bir diğer kullanacağı siyasi argümanı ise, Altın Orda hâkimiyetinden kurtulmak gayesini güden Moskova olacaktır.

Kırım Hanlığının gerçek banisi Hacı Giray olup 1441-1442 yılları arasında hanlığı kurmuş, bu hanlık Altın Orda'nın bir parçası olan, diğer hanlıklara göre daha uzun yıllar hüküm süren dönemin pek çok siyasi ve askeri etkiye sahip olan bir hanlık olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Hacı Giray'ın Kırım Hanlığını kurduğu tarih üzerinde pek çok tartışmalar mevcuttur. Nihai olarak devletin kurucusu olan Hacı Giray'ın 1441- 1442 yılları arasında bastırılan sikkesindeki tarih, hanlığın bu yıllarda kurulduğunu gösteren en önemli donelerden biridir.

¹¹⁹ Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, syf.10

¹²⁰ A. Yu. Yakubovskiy, **Altın Orda ve Çöküşü**, syf.306

5. Hacı Girayın Soyu Meselesi

Hanlığın siyasi tarihine nüfuz etmeden önce, Hacı Giray'ın nesebini izah etmek yerinde olacaktır. Bu konuda literatürde oldukça fazla görüş beyan edilmiş olup bunlardan en önemlileri, Ebul Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk'ün'de* geçen Kırım hanlarının soyu bahsi ve Halim Giray'ın yazdığı *Gülbün-i Hanan'da* geçen neseptir.

Şecere-i Türk'e göre, Hacı Giray Cüci Han'ın oğlu Tokay Timur neslinden gelmekte ve dokuzuncu nesilden Tokay Timur'un torunu olmaktadır. Bu sıralama şöyledir: “Cüci Han oğlu, Tokay Timur oğlu, Öz Timur oğlu, Sarıca Oğlu, Köçek Oğlan oğlu, Tülek Timur oğlu, Habine oğlu, İçkili Hasan Oğlan oğlu, Muhammed Han oğlu, Taş Timur oğlu, Gıyasettin Han oğlu Hacı Giraydır.”¹²¹

Gülbün-i Hanan'daki soy dizilimini vermeden önce şu hususa değinmek gerekir. Kırım tarihi açısından önemli bir eser olan Seyyid Mehmet Rıza'nın yazdığı *Es Seb'ü's Seyyar* adlı eserde, Kırım Hanlığının kurucusu Hacı Giray'ın soyunun Uluğ Muhammed Han'ın babasına yani İçkili Hasan'a dayandığını ifade etmiştir.¹²² Şecere-i Türk'de de Hacı Giray'ın İçkili Hasan'ın soyundan geldiği yazılmaktadır.

Gülbün-i Hanan'ın belirttiği nesep ise İçkili Hasan konusunda farklıdır. Bu esere göre, Kırım Hanlarının sülalesi şu şekildedir. “Hacı Giray B. Gıyasettin Sultan B. Taş Timur B. Canay B. Tula Timur B. Köçek B. Dök Timur B. Toka Timur B. Cüci şeklindedir.”¹²³ Görüldüğü gibi Şecere-i Türk'ten farklı olarak burada İçkili Hasan'ın adı geçmemekte, onun yerine, Taş Timur'un (Baş Timur) babası Canay olarak ifade edilmektedir. Kırım hanlığının tarihi ile ilgili önemli bilgiler veren *Müneccimbaşı Tarihi'nde* nesep konusunda farklı olarak Hafız Mehmed Taşkendi'den naklen Kırım hanlarının Toktamış Han'ın torunları oldukları yazılmıştır.¹²⁴

Soy zincirindeki tutarsızlıklar pek çok kaynak ele alındığında daha net ortaya çıkmaktadır. Alan Fisher, Kırım hanlarının soyunun karışıklığının nedeninin, Kırımlıların Altın Ordu'nun varisleri olduklarını gösterme arzusunda yatmakta

¹²¹ Muzaffer Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi*, syf.2.

¹²² Serkan Acar, *Kazan Hanlığı Moskova İlişkileri (1437-1552)*, Ankara 2013, syf. 91.

¹²³ Muzaffer Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi*, syf.2.

¹²⁴ Giray Saynur Derman, “Kırım Hanlığı”, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizogulları*, syf.322

olduğunu söyleyerek farklı bir yorumda bulunmuştur. İlerideki bölümlerde göreceğimiz gibi, Kırım hanları Altın Orda varisi olma arzusunu her zaman canlı tutmuş bu hedef için uzun süre mücadele etmekten kaçınmamıştır.

Kırım Hanları'nın soyu konusunda belki de en kapsamlı değerlendirmeyi yapan Zeki Velidi Togan olmuştur. Togan, mevcut ana kaynak değerindeki eserleri tetkik ettiğinden nesep ile alakalı şu görüşü ortaya koyar: “*Kırım Hanları, Künçe oğlan neslinden gelir. Künçe oğlan neslinden olan sultanlar 3 kola ayrılır: bunlardan biri Künçe oğlanın Tokkul-Hoca adındaki oğlunun neslinden gelen Toktamış Han ve evladıdır. Diğer Künçe Oğlanın torunu Cinseb. Tölek- Timur'un İçkili Hasan ismindeki oğlunun neslindendir ki Kazan Hanları bundan türemiştir. Üçüncü kol ise bu İçkili Hasan'ın kardeşi olan Baştümüroğlan'ın neslidir ki bundan Kırım hanları türemiştir.*”¹²⁵

Smirnov'un Kırım hanlarının şecereleri konusunda pek çok kaynağı tetkik ettikten sonra ulaştığı netice ise, Hacı Giray'ın ya Taş Timur'un oğlu veya baba tarafından Gıyaseddin'in torunu olduğudur.¹²⁶ Fakat yazar, Hacı Giray'ın Taş Timur'un oğlu olduğunu daha doğru bulmaktadır. Ayrıca Smirnov, Gıyaseddin'in Hacı Giray'ın babası olduğunu reddeder. Hatta Ebu'l Gazi'nin yazdığı *Şecer-i Türk'teki* Hacı Giray'ın Gıyaseddin'in oğlu olduğu malumatını eleştirir ve buna ilaveten, Ebul Gazi'nin Kırım tarihini çok iyi bilmeden Kırım hanlarının nesepnamesini yazdığını söyler.¹²⁷ Ayrıca Smirnov, Gıyaseddin adının kimi kaynaklarda özel bir isim olarak geçtiğini, kimi kaynaklarda ilave bir lakap veya yalnızca saygı unvanı olarak belirtildiğini de söylemektedir.¹²⁸ Fakat tüm bu iddialara rağmen, Leningrad Hermitaj müzesinde para kataloglarının 534. sayfasında bulunan 1202-1214 numaralar arasında Gıyaseddin Han'a ait 13 adet gümüş para mevcuttur. Fakat bu paraların basım tarihleri silik olduğu bilinmektedir.¹²⁹ Gıyaseddin'e ait paraların mevcudiyeti onun tarihteki rolünün gerçek olduğunu gösterebilir.¹³⁰

¹²⁵ Zeki Velidi Togan, “Hazarlar” ,İ.A., c.5, syf.352

¹²⁶ V.D. Smirnov, **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı**, syf.150

¹²⁷ V.D. Smirnov, **a.g.e.** syf. 150-151

¹²⁸ V.D. Smirnov, **a.g.e.** syf.160

¹²⁹ Nurettin Ağat, **Altın Ordu (Cuci Oğulları) Paraları Kataloğu 1250-1502** , syf.117

¹³⁰ Gıyaseddin'in tarihi bir kişilik olduğunu, Mihail Hudyakov Kazan Hanlığı Tarihi eserinde teyit eder. Onun Uluğ Muhammed Han ile Saray tahtı için mücadele ettiğini ve Uluğ Muhammed'in Kırım'a

Kırım Hanlarının şeceresi ile alakalı bilgi veren ve nesepname konusunda önemli bir değeri ifade eden *Muizzü'l Ensab*'a göre ise nesep şu şekildedir: 'Cuci Han oğlu, Tuka Timur oğlu, Öreng Timur oğlu, Sarıca oğlu, Köncek oğlu, Tülek Timur oğlu, Habine oğlu, Baş Timur oğlu, Gıyaseddin oğlu, Hacı Giray.' Muizzü'l Ensap'ta Habine'nin üç oğlu gözükmüyor. Bunlar; İçkili Hasan, Ali ve Baş Timur'dur. Baş Timur'un ise 4 oğlu vardır. Bunlar ise; Gıyaseddin, Ali Beg, Cemalettin ve Devlet Berdi'dir. Gıyaseddin'in ise 2 oğlu, 2 kızı bulunmaktadır; Hacı Giray, Can Giray, Sultan Nesep, Şah Nesep'tir.¹³¹ 1490'da tarihinde yazılan bu eserde geçen nesep Gıyaseddin'in yer alması, Smirnov'un dediğinin aksine Gıyaseddin tarihi bir kişilik olduğunu ve ayrıca Gıyaseddin'in Hacı Giray'ın da babası olduğunu gösterir.

Şurası açıktır ki Hacı Giray, Kırım'da bir zamanlar adına para bastıran ve Toktamış döneminde önemli siyasi roller oynayan Baş Timür'ün neslinden olup onun Kırım'da tesis etmek istediği hakimiyet gücünü müstakil bir hanlık kurarak gerçekleştiren ilk Giray¹³² dir.

çekilirken, Gıyaseddin'in kısa süreliğine galip sıfatı ile Saray tahtına oturduğunu ve daha sonrasında öldüğünü vurgulamıştır. Bakınız: Mihail Hudyakov, **Kazan Hanlığı Tarihi**, syf.7

¹³¹ **Muizzü'l Ensab**, Bibliotheque Nationale Paris, Persian 67, 25b, 26a, 27b, Muizzü'l- Ensab adlı eser haklı daha fazla bilgi almak için bakınız: Hayrunnisa Alan, "Muizzü'l Ensabın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri", **Belleken**,s.282, Ankara 2014, syf.527-546

¹³² Kırım Hanlarının kullandığı Giray lakabının menşei konusunda pek çok görüş ortaya atılmıştır. Smirnov, Giray lakabının (yada Kerey, Kirey) düşmanların takibinden kurtulmak için bir haminin kapısını çalan kişiye verilen bir isim olduğunu ve Hacı Giray'ın zor ve perişan halde olduğu sıralarda 'Kerey' adındaki bir kabileye sığındığını ve ismin bu kabileye istinaden konulduğunu söylemektedir. Bakınız: V.D. Smirnov, **a.g.e.** , syf. 152-153, Bu konuda başka bir görüş belirten J.V. Hammer ise, Giray adlı bir kabilenin mevcut olmadığını ileri sürmüş ve eserinde şöyle bir ifade kullanmıştır: '*Giray, Tatar padişahlarının soyadıdır. Muhammed Giray, Selim Giray gibi, her ülkenin padişahı, biri diğerinden ayırt edilebilsin diye, bu şekilde özel bir isme sahiptir. O nedenle Tatarların padişahı Giray, İranlıların ki Kisra ve Key olarak adlandırılır; bu yüzen eski iran krallarının ikinci hanedanı Keyani (Keyler) olarak isimlendirilmiştir.*' J. V. Hammer, **Kırım Hanlığı Tarihi**, çev.Seyfi Say, İstanbul 2013, syf.31, Halil İnalçık Es-Seb'üs Seyyar Fi Ahbar-ı Müluk-ut Tatar adlı esere dayanarak, Giray lakabının, Hacı Giray'nın babası Gıyaseddin'in büyüdüğü Giray kabilesinden geldiğini ve Gıyaseddin'in bu kabileye olan bağlılığı ve saygısı hürmetine oğluna bu ismi verdiğini söylemektedir. Halil İnalçık, "Giray",**İ.A.**, syf. 784, Muzaffer Ürekli çalışmasında bu konu ile alakalı Gülbün-i Hanan'a dayanarak şöyle nakletmiştir: "*Halim giray'ın nakline göre, Hacı Giray tahta geçtiği zaman Devlet Geldi sağ idi. Bir gün Han'ın huzuruna giderek sebeb-i tesmiye hakkındaki macerayı anlattıktan sonra Giray kabilesinin ahfadı kalplerinden silinmemek için bundan sonra doğacak hanzadelerin adlarına da Giray ilavesiyle kabilesine bir yadigar bırakmasını rica etmiş ve Hacı Giray dahi bu pir-i muhrem'in teklifini kabul suretiyle kendisine karşı kadirşinaslıkta bulunmuştu. Bundan sonra bütün hanzadelerin adlarına Giray lakabı ilave olundu.*" Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, syf. 10

6. Hacı Giray'dan 1470 Yılına Kadar Kırım Hanlığı Tarihi

Hacı Giray Kırım coğrafyasında hanlığını tesis etme sürecinde sistematik bir süreç izlemişti. Bu sürecin ilk aşaması, Kırım'daki güçlü boy beylerini yanına çekmesi ile gerçekleşmişti. Hacı Giray, Karaçi boy beyleri denilen kabilelerin en güçlüsü olan Şirin kabilesine dayanması, onun Kırım'da şöhretini arttıran bir etki yaratmıştı. Esasen Toktamış Han'ın döneminden itibaren Tokay Timur'un torunlarına tabii olan birçok kabile batıya, Kırım civarına göç etmişti. O dönemde, ortaya çıkan siyasi istikrarsızlık, merkezde oluşan güç dengesinin bozulması, veba salgının görülmesi gibi çeşitli sebeplerden dolayı Uluğ Muhammed döneminde ve daha sonra Hacı Giray döneminde pek çok boy Kırım'a yerleşmişti. Kırım coğrafyasının jeopolitik konumu, topraklarının verimliliği, bölgenin sunduğu ticari hacmin etkinliği ve şehirleri, Altın Orda Devleti içerisinde gücün merkezden Kırım'a doğru meyletmesine yol açmıştır.¹³³ Tüm bu avantajları değerlendiren boy beyleri Kırım'da yeni bir hanlığın kurulması için Cengiz soyundan gelen bir hanı, oluşturulmak istenen merkezi bir hanlık yapısı için teşvik etmiş ve desteklemişlerdi. Bu desteğin sonucu olarak, Şirin kabile beyi Tekene Mirza tarafından Kırım'a çağırılan Hacı Giray, Kırım Hanlığını kurmuştu.

Hacı Giray'ın bu süreçteki ikinci aşamasını Cenevizlilerle yaptığı mücadeleler belirlemiştir. Kırım Hanlığı'nın kuruluş tarihi olarak 1441-1442 yılını temel aldığımız bu yıllar öncesi, Kırım coğrafyası için Altın Orda'nın haricinde Kırım'ın güney sahil kıyılarındaki önemli ticari şehirlere sahip olan Cenevizliler ile ilk mücadele 1434 yılında, Cenevizlilere bağlı Mangup¹³⁴ bölgesinde gerçekleşmiş, bu mücadelede Rum Beyi ile Hacı Giray Cenevizlilere karşı ittifak yapmıştır. Hacı Giray, Cenevizli Carlo Lomellino idaresindeki 6000 kişilik bir kuvveti Solgat yolu

¹³³Altın Orda içerisinde çıkan siyasi karmaşadan dolayı, pek çok kabile bugünkü Kazak- Kırgız steplerine çekilirken, bu kabilelerin bir kısmı devletin batı taraflarına Kırım'a ve Karadeniz'in kuzeyindeki steplere göç ediyorlardı. Bakınız: Halil İnalcık, "Yeni Vesikalara Göre, Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", **Belleten**, c.8, sayı.30, Ankara 1994, syf.192

¹³⁴Mangup kalesi, Ortadoks Rum Knezliği idi. Mangup kalesi knezi Aleksey, Cenevizliler aleyhine Hacı Giray ile muahede yapmış ve bu muahede gereği, Rum knezi, ' Cembola' kalesini ve kıyılarının bir kısmını ele geçirecek, Hacı Giray ise Mengup askerlerine para ve askeri yardımda bulunacaktı. Hanın asıl maksadı ise Mengup kalesini ele geçirmek ve buradaki Rum knezliğini ortadan kaldırmak idi. Bakınız: Kırımlı Abdullah oğlu Hasan, "Ceneviz Membalarına Göre Kırım Hanlığı", **Azerbaycan Yurt Bilgisi**, c.1., İstanbul 1932, syf.336

üzerinde yenilgiye uğratmıştı.¹³⁵ Hacı Giray'ın Cenevizlilere karşı bu başarısı Kırım'da kendi şöhretini arttırmıştı. Kısa bir süre içerisinde Hacı Giray'ın böylesine bir başarıyı elde etmesinin nedeni, onun dayandığı boy beylerinin gücünde aramak yanlış olmaz. Yukarıda belirttiğimiz gibi Hacı Giray'ın başarısının sırrı boy beylerini mümkün olduğunca yanına çekmek ve nüfuzunu bölgede arttırmak olmuştur. Nitekim Deşt-i Kıpçak sahasındaki hâkimiyet iddiası bunu gerektirir.

Fakat Hacı Giray'ın bu başarısı, Cenevizlilere mutlak itaat ettirmeye yeterli değildi. Çünkü Cenevizliler Altın Orda devletinin fetret dönemine girmesinden yararlanarak Kırım'ın güney sahillerinde ve Karadeniz'in önemli ticari limanlarında egemenlik kurarak güçlenmişlerdi. Cenevizliler bulundukları şehirlere güçlü kaleler inşa ederek bulundukları toprakları koruma altına almaya çalışmış, bu yolla da topraklarını dışardan gelebilecek saldırılara karşı korunmayı amaçlamıştı. Bu kaleler, dönemine göre oldukça güçlü ve yapısal olarak son derece sağlam inşa ettirilmişti. Donanma gibi yıkım gücü yüksek bir saldırı haricinde yıkılmaları da pek mümkün görülmemektedir. Hal böyle iken, Hacı Giray'ın birliklerinin sadece süvari birliklerine dayanması, Cenevizlilerin Kırım'daki etkisini yok etmek için yeterli değildi. Ayrıca Hacı Giray'ın, Kırım'daki mutlak hâkimiyetini sağlaması için biraz daha zamanı vardı.

Hacı Giray için bu süreçte en büyük destekçi, Doğu Avrupa'daki etkinliğiyle öne çıkmış Lehistan-Litvanya olmuştu.¹³⁶ Toktamış Han'dan itibaren Altın Orda hanları ile Lehistan-Litvanya kralları arasındaki diplomatik ilişkiler oldukça iyi bir seyirde izlemekteydi. Aslında Toktamış dönemi öncesi bu ikili ilişkilerin arka planı mevcuttur. Altın Orda, Lehistan-Litvanya üzerinde tarihi bir rol oynayarak bölgede, siyasi anlamda etkilere sahip olmuş ve siyasi üstünlüğünü uzun süre devam ettirmişti. Ayrıca Lehistan-Litvanya, Doğu Avrupa'da 15. Yüzyıla kadar Altın

¹³⁵ Halil İnalcık, "Hacı Giray", *İ.A.*, c.5, syf. 26.

¹³⁶ 1386 yılında tasdik edilen Krevo birliği ile Lehistan ve Litvanya hanedanları birleşmişti. Bu birleşme neticesinde Litvanya tamamen Lehistan'a entegre olmuştur. Roma Katolikliği Litvanya'nın resmi dini olmuştu. Bununla birlikte Litvanya asilzadeleri Katolik olduğu için Leh asilzadelerinin bütün hak ve imtiyazlarına sahip olmuştur. Bu iki hanedanın birleşmesi, Doğu Avrupa'daki gelişmelerin seyrini değiştirmiştir. Bakınız: George Vernadsky, **Moğollar ve Ruslar**, İstanbul 2007, syf.288-289

Orda'ya vergi veren bir devlet olarak karşımıza çıkar.¹³⁷ Fakat bu durumun yanı sıra Lehistan-Litvanya'da Altın Orda üzerinde kısmen etkiye sahip olmuştur. Dönemin en ünlü Lehistan-Litvanya hükümdarlarından Vytautas bunlardan biri idi. Vytautas (Witold) 1430'lara kadar Altın Orda'nın devrik hanlarını yanına alma politikasını gütmüş ve onlara yardım ederek Saray tahtı üzerinde politik bir rol oynama fırsatı yakalamıştı.¹³⁸

Lehistan-Litvanya hükümdarlarının hanlar üzerinde etkili olma politikalarını sürdürme girişimlerinin kazancındaki gayesi, onların Doğu Avrupa'da gittikçe güçlenen Moskova'ya karşı Altın Orda'yı yanına çekerek Moskova'nın bölgedeki etkinliğini azaltmak olarak yorumlanabilir. Ayrıca Vytautas (Witold), 1419 yılından itibaren Karadeniz'in kuzeyinde Dnyeper ve Dnyester nehirleri arasındaki bölgede nüfusunu arttırmış ve şimdiki Odessa şehri yakınlarına kale inşa ettirmişti.¹³⁹

Altın Orda tahtından uzaklaşan devrik hanlar, genellikle Lehistan-Litvanya'ya sığınmış ve onun desteğini alarak Altın Orda'ya karşı güç kazanmıştı. Taş Timur oğullarının da Lehistan-Litvanya topraklarına sığınıp buradan hareketle Altın Orda'ya karşı cephe aldığı biliniyor. Hacı Giray da Lehistan-Litvanya tarafından Altın Orda'ya karşı desteklenmişti. Hacı Giray ise bunun karşılığında Altın Orda'ya karşı müttefikinin yanında olmuş ve yardımlarını eksik etmemiştir. Bu yardım, 1453 yılında Litvanyalı asilzadeler tarafından çıkarılan isyanın bastırılmasında ve 1455'te Olkoviç isyanında, asilere yardıma gelen Seyyid Ahmet Han'a karşı Hacı Giray'ın desteği görülmektedir.¹⁴⁰

Yukarıda bahsedilen Cenevizlilerle mücadelenin bir diğer safhası ise, 1454 yılında Hacı Giray'ın Cenevizlilere karşı saldırı mukavemetini arttırması olmuştur. Bu dönem, Fatih'in 1453'te İstanbul'u alarak Doğu Roma İmparatorluğu'na son verdiği, Cenevizlilerin Cenova ile deniz bağlantısının kesildiği ve İtalyan müttefiklerinden uzaklaştığı manidar bir döneme denk gelmektedir. Hacı Giray'ın Cenevizlilere karşı

¹³⁷ Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf.5

¹³⁸ Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.**, syf.9

¹³⁹ Bertold Spuler, **The Muslim World, Part II, The Mongol Period**, Almanca'dan İngilizce'ye çev. F.R.C. Bagley, Leiden E.J. Brill 1960, syf.81

¹⁴⁰ Halil İnalçık, "Hacı Giray", **İ.A.**, c.5, syf 26.

Osmanlı devletinden yardım istemesi, Cenevizlilerle yaptığı mücadelenin seyrini değiştirmişti. Kırım Hanlığı'nda eksik olan donanma gücünün Osmanlılar tarafından sağlanması, Cenevizlilerin gücünü kırıncı bir etkiye sahip olmuştur. 1454'teki Kırım-Osmanlı ittifakı sonucu Kefe kuşatılmıştı.¹⁴¹ Cenevizliler tarafından güçlükle püskürtülen bu ittifakın başarılı olması neticesinde Cenevizliler, Osmanlılara ve Kırım Hanlığı'na vergi vermeye mecbur bırakılmış idi. Bu vakıya dair, Kırımlı Abdullah Hasan'ın makalesine göre, Türk tarih kitaplarında hiçbir kaydının bulunmamış, bunun aksine, Ceneviz arşivlerinde pek çok vesika bulunabilmişti. Bu durum da vakıanın gerçek olduğunu göstermektedir.¹⁴²

1454'ten itibaren ise Kırım ile Ceneviz ilişkileri, Hacı Giray'ın ölümüne kadar ikili ilişkilerde saldırılara ya da seferlere yer verilmeyen sakin bir seyirde geçmiştir. Polonyalı meşhur elçi Martin Bronevskiy'nin raporlarında, Hacı Giray'ın yarımada; Mangup, Ak-kerman'da yaşayan Rum knezleri, Yambol'de (Yalta) , Kefe'de yaşayan Cenevizliler ve oradaki diğer kabileler ile iyi ilişkiler kurmuş olduğu belirtilir. Ayrıca elçi bunların birlikte para çıkardıklarını bu çıkarılan paraları gördüğünü ve bahsedilenbu iyi ilişkilerin Türklerin (Osmanlıların) bölgeyi ele geçirmeden önce gerçekleştiğini raporunda kaydeder.¹⁴³ Ayrıca 1454 başarısından sonra Hacı Giray'ın Cenevizliler ile askeri anlamda mücadele etmemesinin ve iyi ilişkiler kurmasının nedeni, Altın Orda hanları ile olan, bitmek bilmeyen hâkimiyet mücadelesi ile meşgul olmasından kaynaklanmış olabilir.

Sonuç olarak, Hacı Giray Kırım'ın güneyindeki bu devleti zayıflatarak Kırım'daki gücünü arttırmış, etkisini sağlamlaştırmış ve başarılarına bir diğerini eklemiştir. Akdes Nimet Kurat tarafından Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan Hacı Giray'a ait bir tarhanlık yarlığında¹⁴⁴ hanlığın sınırlarını aşağıda verildiği şekliyle görmek mümkündür. “*Kırk-Yirde ve Kırım'da, Kefe'de, Kerç'te ve Taman'da ve*

¹⁴¹ İddiaya göre, Hacı Giray ile II. Mehmet arasında muahede imzalanmış ve bu anlaşmaya göre kaleye birlikte hücum edilecek, başarılı olma durumunda şehri Han teslim alacak, Osmanlı ise sadece esir ve ganimet elde edecektir. Bahsedilen anlaşma olup olmadığı konusu net değildir. Bakınız: Halil İncalıcık, “Yeni Vesikalara Göre, Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi”, **Belleten**, c.8, sayı.30, syf.197

¹⁴² Kırımlı Abdullah Oğlu Hasan, “Ceneviz Membalarına Göre Kırım Hanlığı”, **Azerbaycan Yurt Bilgisi**, syf. 376.

¹⁴³ Martin Bronevskiy, **Kırım**, syf. 41

¹⁴⁴ Hacı Giray'ın Tarhanlık yarlığı için bakınız: Akdes Nimet Kurat, **Topkapı Sarayı Arşivi Müzesindeki Altın Orda, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler**, İstanbul 1940, syf.64-67

Kaba’da ve Kıpçak’ta kim menüm hükümüm yetken yirde.” demesi, Hacı Giray’ın hâkimiyeti altındaki sınırları göstermesi anlamında mühimdir.

15. yüzyılın ilk yarısında Altın Orda hanları ile Kırım hanlarının mücadele safhası hanlığın kuruluş sürecinin en etkili ve sarsıcı süreçlerinden biridir. Büyük Orda hanları, Kazan Hanlığının kurulmasından sonra Kırım gibi medeni ve stratejik bir mıntıkayı asla kaybetmek istemiyorlardı. Bu yüzden Seyyid Ahmed Han Kırım’da egemenliği tekrardan ele almak için Hacı Giray ile zorlu bir mücadeleye girişmişti. Hacı Giray aynı Cengizi aile ve gelenekten gelen bu soydaşlarına karşı, o dönemde Lehistan-Litvanya’nın desteğini, kısmen de Moskova’nın desteğini, elde ederek Kırım’daki varlığını Saray tahtına kabul ettirmiştir. Bu vaka, Kırım hanlığının 1455’te Lehistan-Litvanya’nın desteğini alarak Büyük Orda’yı mağlup etmesi ile gerçekleşmiştir.¹⁴⁵ Seyyid Ahmed Han, Hacı Giray’la yaptığı mücadeledeki yenilgisi neticesinde Kiev’e kaçmış ve burada Litvanyalılara sığınan Ahmed Han onlar tarafından öldürülmüştü. Ve Seyyid Ahmed Han’ın ortadan kalkmasıyla Toktamış oğullarının nesli onunla birlikte tarih sahnesinden silinmişti.¹⁴⁶

15. Yüzyılın ilk yarısı Altın Orda Devleti topraklarında Cuci nesli pek çok parçalara ayrılmıştır. İçkili Hasan oğulları, batı ve kuzey tarafları tamamıyla Rus elinde bulunan bir ülkeye çekilmiş ve Kazan ve Kasım Hanlıkları tesis edilmekle birlikte, Altın Orda Devleti, Kırım’da hâkimiyet kuran Baştemür oğulları ile Saray’daki Kutluk-Timur oğulları arasında mücadele sahası olmuştur.¹⁴⁷ Hacı Giray ve halefleri Kırım ve civarına hükmeden bir hanlık değildi, onlar bütün Altın Orda Devletinin topraklarına sahip oldukları iddiasıyla Saray tahtında oturanlar ile mücadele etmekteydiler.

Toktamış’ın nesli ortadan kalktıktan sonra Saray tahtına oturan ve Hacı Giray’ı bertaraf etmek isteyen Ahmed Han (1465-1481) selefi gibi Altın Orda’ya cephe alan Lehistan-Litvanya ve Moskova ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. Hacı Giray ise, Saray tahtı düşmanlarının yanında olmayı hanlığın siyasetine uygun görmüştü. Hanlığın kurulduğu bu kritik dönemde, ittifak arayışında olan Hacı Giray, esasen

¹⁴⁵ Yücel Öztürk, **Doğu Avrupa Mirasının Son Kalesi: Kırım Hanlığı**, İstanbul 2015, syf. 16

¹⁴⁶ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, syf.354

¹⁴⁷ Zeki Velidi Togan, **a.g.e.**, syf. 354

müttefiklik bağlamında Lehistan-Litvanya ve Moskova arasında kararsız kalmıştı. Tehlike Altın Orda'dan geldiği sürece Moskova, Hacı Giray'ın kaçınılmaz müttefiki idi.¹⁴⁸ Fakat Moskova'ya nazaran Hacı Giray için aslında en kârlı müttefik, başından beri yardımlarını esirgemeyen Lehistan-Litvanya'dır diyebiliriz.

Bu dönem Moskova Knezliği açısından tarihi seyri değiştirecek pek çok hadisenin gerçekleşeceği bir dönemdir. Moskova'nın başına III. Ivan gibi Moskova Rusya'sını güçlendirecek politikalar uygulayan bir knez tahta geçecektir. 1462 yılında tahta geçen III. Ivan Altın Orda Devleti içerisindeki siyasi karmaşayı iyi analiz etmiş ve Saray'a karşı olan siyasi tavrını manidar bir dönemde ortaya koymuştur. Bundan hareketle III. Ivan Saray'a yarlık almaya gelmemiş ve yıllardır ödedikleri vergiyi ödemek istememiştir.¹⁴⁹ Ahmed Han, III. Ivan'ın bu hareketine karşı bütün birliklerini toplayarak Moskova'nın üzerine sefer düzenlemiş ve aynı anda kendisi Kırım'da Hacı Giray ile de mücadele etmekten geri durmamıştır.¹⁵⁰ 1465'te Moskova'ya karşı gerçekleşen bu askeri sefer neticesinde Ahmed Han başarı elde edememiştir. Moskova'ya karşı açılan sefer esnasında, Hacı Giray Altın Orda'nın askeri birliklerini Don nehri üzerinde mağlup etmiş ve sefer dönüşünde pek çok kabileyi kendi tarafına çekerek Kırım'a yerleştirmişti.¹⁵¹

Nitekim Altın Orda'nın bu başarısızlığı, Moskova'nın askeri gücü ile izah etmek zordur. Bu askeri sefer esnasında, Moskova'ya Kırım'dan yardım gelmesi, Altın Orda'nın gücü merkezde toplama ve düşmanlarını itaat altına alma gayretinin Moskova ve Kırım'ın aynı safta yer almasına neden olması ile açıklanabilir. Fakat Moskova ile Kırım arasında Altın Orda'ya karşı, bu askeri sefer öncesinde her hangi bir anlaşma olup olmadığı bilinmemektedir.¹⁵²

¹⁴⁸ Alan Fisher, **Kırım Tatarları**, Çev. Eşref B.Özbilen, İstanbul 2009, syf.17

¹⁴⁹ Rızaeddin Fahreddin, **Altın Ordu ve Kazan Hanları**, çev. İlyas Kemaloğlu, İstanbul 2003, syf.83

¹⁵⁰ Henry Hoyle Howorth, **History of Mongols From the 9th to the 19th Century**, part.2, New York 2008, syf. 309

¹⁵¹ Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf.13

¹⁵² A. Yu. Yakubovskiy, **Altın Orda ve Çöküşü**, syf.307

Kırım Hanlığının kurucusu Hacı Giray 1466 yılında vefat etmiş¹⁵³ ve geriye uzun yıllar Karadeniz'in kuzeyinde, Doğu Avrupa'da ve Altın Orda mirasının olduğu yerlerde hüküm sürecek güçlü bir devletin köklerini bırakmıştı. Hacı Giray Bahçesaray'da Salacık mevkiinde ataları tarafından yaptırılmış olan türbeye gömüldü. Ardından Şecere-i Türk'e göre 8, Müneccim Başı'ya göre 12 evlat bırakmış olup hanlığın karışık bir döneme girdiğine tanık oluyoruz¹⁵⁴

Hacı Giray dönemi bahsini kapamadan önce, onunla ilgili dikkatimizi çeken son önemli bir husus, Leh kaynaklarında Hacı Giray'ın övgüler ile bahsedilmesidir.¹⁵⁵ Hacı Giray'ın Lehistan-Litvanya ile daimi barışı, Leh kroniklerinde adının övgüye mazhar olmasına neden olmuştur.

7. Hacı Giray'ın Ölümünden Sonra Hanlık İçinde Ortaya Çıkan Siyasi İstikrarsızlık Dönemi

Hacı Giray, öldükten sonra oğulları arasında taht mücadelesi yaşanmış ve Hanlığın kuruluş döneminde ortaya çıkan bu istikrarsızlık ileride hanlığın siyasi kaderini belirleyen hadiselerle sebep olmuştur. Hacı Giray'ın en büyük oğlu olan ve geleneklere göre öncelikli olarak tahta çıkma yetkisine sahip olan kişi Nur -Devlet idi. Fakat onun daha güçlü ve enerjik rakibi Mengli Giray, ağabeyinin han olarak tahta geçmesinden rahatsız olmuş ve onu tahtan indirmek adına pek çok hadiselerde önemli roller oynamıştır.¹⁵⁶ Aslında Kırım'daki bu taht kavgalarını belirleyen ve arka planda olayların gidişatını çizen Karaçi beylerinin bu hadiselerde üstlendiği rolleri dikkate almak önemlidir.

¹⁵³ Hacı Giray'ın ölüm tarihi ile alakalı pek çok görüş vardır. Bakınız: Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, syf.13

¹⁵⁴ Halil İnalçık, "Hacı Giray", *İ.A.*, c.5, syf.27

¹⁵⁵ Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf.16

¹⁵⁶ Nur devlet ve Mengli Giray haricinde Hacı Giray'ın bir diğer oğlu olan Haydar'da bu taht mücadelesine katılmıştır. Akdes Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.211

Kırım Hanlığı da, parçası olduğu Altın Orda gibi, askeri kabile kuvvetleri başındaki bir aristokrasiye dayanıyordu.¹⁵⁷ Bu durum hanların özgürce hareket etmelerini engelliyor ve devlet içerisinde merkeziyetçi anlayışa ket vurmaktaydı. Hanlığın böyle bir dinamiğe sahip olması, güçlü boy beylerine, Hacı Giray'dan sonra derinleşen taht kavgalarında belirleyici unsur olmalarını sağlıyordu.

Kırım'da boy beylerinin en güçlüsü, Şirin kabilesi lideri Eminek Mirza¹⁵⁸, başlayan taht kavgalarında Mengli Giray'ın tarafını seçmişti. Fakat öncelikle Nur-Devlet'in bu ilk mücadeleyi kazandığını bilmekteyiz. Nur-Devlet'in hâkimiyeti çok uzun sürmediği, Mengli Giray'ın 1467'de Kırk-Yer (Çufut-Kale) ahalisine han sıfatı ile verdiği tarhanlık yarlığından anlaşılmaktadır.¹⁵⁹ Mengli Giray'ın ağabeyini bertaraf etme ve Kırk-Yer'de hâkimiyeti ele geçirme süreci muallâkta olup, onun muhtemelen Şirin boy beyinin etkin olduğu Kırk-Yer bölgesine davet edildiği anlaşılmaktadır. Bahçesaray'a yakın bir mevkide yer alan Kırk-Yer (Çufut-Kale) ahalisi Mengli Giray'ı ilk saltanatında desteklemişti. Mengli Giray'ın ise, Nur-Devlet'i saf dışı ettikten sonra ilk yaptığı icraatlardan biri hanlığın merkezini onu destekleyen ahaliye yakın bir yere çekme olacaktır.

Mengli Giray'ın Kırk-Yerde kurduğu hâkimiyeti esnasında Nur Devlet muhtemelen kabilelerin bazıları ile Kırım'ın dışarısında Özü boylarında hüküm sürmekteydi.¹⁶⁰ Nur Devlet'in Mengli Giray'a karşı dış destek olarak, Lehistan-Litvanya Kralı Kazimir'i kendi yanına çekmeye çalışarak babası Hacı Giray zamanında kurulan

¹⁵⁷ Halil İnalçık, "Yeni Vesikalara Göre, Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", **Belleten**, c.8, sayı.30, syf.199

¹⁵⁸ Şirin kabile liderlerinden ilk önce Mamak daha sonra onun kardeşi Eminek, 1468-1478 yılları arasında Kırım tahtı üzerinde büyük etkilere sahip olmuştur. Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf.17,

¹⁵⁹ Bu yarlık Kırk-Yer'de yazılmıştır. Yarlığın içeriğine baktığımızda Mengli Giray Hacı bey adlı birine bu Tarhanlık yarlığını vermiştir. Ayrıca yarlıkta geçen 'İçki kentlere ve darugalara ve beylere ' ifadesi bize Mengli Giray'ın bu yarlığının içindeki kontrolü sağlamak adına verdiğini göstermektedir. Kırımlı Abdullah Hasan oğlu, "Birinci Mengli Giray Han Yarlığı", **Türkiyat Mecmuası**, c.IV. İstanbul 1934, syf.101, Yarlık için a.g.e., syf.102-103, Halil İnalçık, "Yeni Vesikalara Göre, Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", **Belleten**, c.8, sayı.30, syf.201

¹⁶⁰ Halil İnalçık, Yeni Vesikalara Göre, Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi, **Belleten**, c.8, sayı.30, syf.201, Akdes Nimet Kurat ise Nur Devlet'in Kıpçak bozkırlarındaki ve Azak çevresindeki uruğlardan destek aldığını söyler. Akdes Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.212

dostluğu sürdürme politikasını devam ettirme isteğini, onun 14 Eylül 1467 tarihinde Kazimir'e gönderdiği bir şartnameden anlıyoruz.¹⁶¹

Halil İncalcık'a göre Kefe'de pek çok Tatar nüfusunun bulunması ve bunların çoğunluğunu Şirin kabilesinin oluşturması, Mengli Giray'ın Kefe'ye sığınmasına sebep olmuştu.¹⁶² Cenevizliler Kırım hanlarının bu müşkül durumundan son derece faydalanmış ve bu durumu fırsata çevirmek arzusu ile 1454'teki yenilgisini unutturmak istemişti. Aslında Cenevizliler Kırım Hanlarını, vergi ödemeye mecbur oldukları Osmanlılara karşı bir koz olarak kullanmayı düşünmüş olmalılardır.

1469'da Nur Devlet, Özi Nehri ve Don Nehri arasındaki bozkırlarda yaşayan Nogay Tatarlarından ve Altın Orda'dan yardım alarak Mengli Giray'ı Kırkyer'den Kefe'ye sığınmaya mecbur etmişti. Bu tarihten sonra Kırım'daki ikili saltanat bir süreliğine sona ermişti.¹⁶³ Fakat çok geçmeden Şirin kabilesi sayesinde tekrardan Kırım tahtı üzerindeki üstünlüğü ele alan Mengli Giray, 1472 tarihinde Lehistan-Litvanya Kralı Kazimir'e iki devlet arasında barışı sürdürmek amacıyla bir elçisini yollamıştı.¹⁶⁴ Bu hareketin sonucu olarak Mengli Giray dış desteğini elde ederek, Nur-Devlet'e karşı güçlenmişti. Fakat bu sefer de, Cenevizlilerin Mengli Giray'a karşı Nur-Devlet'i desteklediğini bilmekteyiz. Cenevizlileri bu iki yüzlü siyaseti ve Kırım tahtı üzerindeki bu siyasi belirsizlik Eminek Mirza'yı harekete geçirecektir. Nitekim Kırım Hanlığı'nın o dönemde en büyük düşmanı olan Altın Orda'nın Nur-Devlet'i desteklemesi, Lehistan-Litvanya ile ilişkilerin, Mengli Giray'ın Moskova'ya yakın siyaset izlemeye başlamasından dolayı bozulması gibi nedenler Kırım beylerini Osmanlı'ya yakınlaştırmıştı. Fakat Kırım aristokrasisini Osmanlı'ya yakınlaştıran en önemli hadise, Eminek Mirza'nın Mengli Giray'a isyan etmesi idi.¹⁶⁵

¹⁶¹ Bu şartnamenin orijinali kayıptır. A. Sokolowski ve J. Szujski tarafından 1876'da basıldı. Şartnamenin Latincesi için bakınız :Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf.534-535

¹⁶² Halil İncalcık, **a.g.e.** syf. 202

¹⁶³ Alan Fisher, **Kırım Tatarları**, İstanbul 2009, syf.23

¹⁶⁴ :Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.** syf.19, Barış anlaşması belgesi için bakınız: Dariusz Kolodziejczyk **a.g.e.** syf.536-537

¹⁶⁵ Bu isyanı Halil İncalcık şu şekilde açıklar: *"Kefe'de Hanı temsil eden tudunu Mamak öldükten sonra yerine kardeşi Eminek idare eder. Fakat çok geçmeden onunla Cenevizliler arasında anlaşmazlık çıktığı gibi Mamak'ın dul karısı da bu mevkiye kendi oğlu Sartak'ı getirmek için entrika çevirmeye başladı. Neticede Ceneviz ricali Eminek'i Osmanlılar ile anlaşmış olmakla itham ederek azlettiler.*

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethine müteakip, Karadeniz'de mutlak Türk egemenliği sağlaması hedefinde Kefe'yi sona bırakması onun Kırım'daki gelişmeleri yakından takip etmesinden ve fetih için zaman kazanmasından kaynaklı olabilir. Nihayet Kırım beyleri, Osmanlı'nın Cenevizlilere karşı Kefe'yi kuşatmasını talep etmek için İstanbul'a adamlar göndermiştir.¹⁶⁶ Osmanlılar Kırım beylerinin bu talebine karşılık, 1475'te Gedik Ahmed Paşa komutasında donanmasını Kefe'ye göndermiş ve Kefe Osmanlılar tarafından zaptedilmiştir.¹⁶⁷ Bu sırada Mengli Giray Kefe'de Cenevizliler tarafından hapse atılmıştı. Kefe'nin fethine müteakip Mengli Giray'ı hapisten kurtaran Gedik Ahmet Paşa onu yanına almıştı.¹⁶⁸ Tüm bunların neticesinde Kırım'ın Osmanlılara tabiiyeti süreci başlamış oldu. Bu mesele, bu tez çalışmasının bir diğer bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Kırım tahtından uzaklaşan Mengli Giray'ın yerine Nur-Devlet tekrardan hanlık tahtına geçmişti. Fakat Eminek Mirza ve pek çok kabile Nur-Devlet'in hanlık tahtında olmasından rahatsız olmuştu. Nitekim Nur-Devlet'e karşı Osmanlı'nın himayesinde olan Mengli Giray'ın han olması onlara göre daha münasipti. Kırım'daki beyler Mengli Giray'ın han olmasını istediklerinden, Osmanlı'ya müracaat etmişlerdi. Bu esnada istemedikleri Nur Devlet ve kardeşi Haydar bütün bu vakalar sonucunda takriben 1478'de Litvanya'ya sığınmış ve buradan da Moskova'ya geçerek burayı (Moskova'yı) sığınak olarak görmüşlerdi.¹⁶⁹ Bu durum hanlığı tamamen ele geçiren Mengli Giray açısından yeni gelişmelerin habercisi

Fakat Han onun yerine Karay Mirza'yı tayin etti. Mamak'ın dul karısından rüşvet alan Cenevizli memurlar bu mevkiye Sartak'ın getirilmesinde ısrar ettiler. Hatta bunlardan biri Mengli Giray'a kardeşlerinin hapisten salıverileceğini anlatarak tehditte bulundu. Nihayet Han Karay Mirza'yı da azlederek Cenevizlilerin arzusu ile Sartak'ı Tudun yaptı. İşte bu hadise üzerine Eminek bütün Tatar aristokrasisini toplayarak isyan etmekte gecikmedi. Mengli Giray Kırkyer'de tutunamayacağını anlayarak kendisine sadık 1500 süvari ile birlikte Kefe'ye Cenevizlilerin yanına kaçmak zorunda kaldı." Halil İnalcık, "Yeni Vesikalara Göre, Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", **Belleten**, c.8, sayı.30, syf.204-205, Ayrıca bu mesele için bakınız: V.D. Smirnov, **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı**, syf.177-178

¹⁶⁶ Akdes Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.215

¹⁶⁷ Osmanlılar tarafından Kefe'nin ikinci kuşatması Yakup bey komutasında 1469'da gerçekleştirildi. Mengli Giray Fatih'e gönderdiği bitikte, Yakupbeyin Kefe'yi kuşatmasındaki hoşnutsuzluğunu dile getirir. Bakınız: Yücel Öztürk, **Osmanlı Hakimiyetinde Kefe**, Ankara 2000, syf.22, Mengli Giray'ın II. Mehmed'e gönderdiği bitik için bakınız: Akdes Nimet Kurat, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ody, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlıklar ve Bitikler**, İstanbul 1940, syf. 84-86

¹⁶⁸ Halil İnalcık, "Yeni Vesikalara Göre, Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", **Belleten**, c.8, sayı.30, syf. 206

¹⁶⁹ V.D. Smirnov, **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı**, syf.190

niteliğindedir. Ortaya çıkacak yeni gelişmelerden bir sonraki bölümde bahsedilecektir.

8. Moskova Rusyası

Kırım Hanlığı ile Moskova Knezliği arasındaki ilk diplomatik temaslara geçmeden önce, bu bahiste Rusların Altın Orda hâkimiyetinden çıkarak kendi bağımsızlığını oluşturan kadarki süreci vermek yerinde olacaktır.

9. yüzyılda Kuzey İskandinavya sahasından Orta Dnyeper bölgesine gelen Varegler, ticaret yolları sayesinde bölgede güçlenmiş ve Hazarlara komşu olmuşlardı. Zamanla güçlenen bu Varegler, Orta Dnyeper sahasında tesir etmeye başladı ve Kiev çevresinde mevcut imkân ve şartlar sağlanmasıyla ilk Rus-Slav devletinin temelleri atılmış oldu.¹⁷⁰ Zamanla güneydeki komşuları olan Hazarlar ile mücadelesinde galip çıkan bu Rus-Slav devleti, Kiev çevresinde güçlü bir devlet kurmuş ve sınırlarını Doğu Avrupa topraklarında mümkün olduğunca genişletmiştir. Başlangıçta pagan olan ve iptidai bir şekilde yaşam sürdüren Varegler, güneyde Bizans ile komşu olduktan sonra, Bizans Devleti ile siyasi askeri, iktisadi ilişkilerde bulunmuş ve Bizans'ın tesiri ile 988-989 yılları arasında knez Vladimir döneminde Hristiyanlığın Ortodoks mezhebini kabul etmişlerdi. Böylece Ruslar, kabul ettikleri Hristiyanlık dini sayesinde milli bir hüviyete sahip olmuşlardı.

Bir zamanlar Doğu Avrupa'nın en güçlü devleti olan Hazarlara vergi veren, dağılık halde yaşayan Rus knezlikleri, zamanla Hazarları askeri açıdan zayıflatmış ve hâkimiyet alanını Karadeniz'in kuzey bozkırlara ve Kırım'a kadar yaymak istemişti. Doğudan gelen, ilk önce Peçeneklerin daha sonra Kıpçakların, Karadeniz'in kuzey bozkır coğrafyasına hakimiyetleri ile Karadeniz çevresinde yayılma imkanı bulamayan Kiev Knezliği, zamanla çözülmeye başlamıştı.

12. Yüzyılın sonlarında bütün Rusya birçok feodal knezliğe bölünmüştü. Bunlardan en önemlileri; Kiev, Çernigov, Galiç, Polotsk, Turov-Pinsk, Rostov- Suzdal, Ryazan, Novgorod ve Vladimir-Volynsk knezlikleridir.¹⁷¹ Bu knezlikler siyasi olarak ayrı

¹⁷⁰ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, Ankara 1948, syf.19.

¹⁷¹ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, syf. 42

parçalara bölünse de tamamen ortadan kalkmamışlardı. Ruslar, bozkır komşuları olan Peçenekler ve Kıpçaklar ile mücadele etmiş ve onlar tarafından vergi vermeye mecbur edilmişti. Fakat bölünen Rus knezliklerini siyasi açıdan ortadan kaldıracak bir politika uygulayan komşuları olmamıştı.

Moğolların bölgeye gelmesi, Rus tarihini uzun süre etkileyen önemli gelişmelere sahne olacaktır. 13. Yüzyılın başlarında Altın Orda Devleti'nin Deşt-i Kıpçak'taki hâkimiyeti ve Rus knezliklerinin itaat altına alınması neticesinde, Ruslar için 15. Yüzyılın sonuna kadar Tatar hâkimiyeti dönemi başlamıştı. Böylece Ruslar, Moğollara bağlı vergi veren ve nüfuz sayımı ile kontrol edilen bir “vassal” devlet olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Fakat Moğollar Rusya'daki knezlik sistemini değiştirmemişti. Bu durum onların varlıklarını koruması açısından son derece önem arz eder. Ayrıca Rus knezliklerinin Moğollara vassal olduğu dönem, Rus kimliğinin ve birliğinin sağlandığı dönem olması itibariyle önemlidir.

George Vernadsky'e göre Moğol hâkimiyeti döneminin ilk yirmi beş yılı Ruslar açısından Moğol istibdadının en zorlu dönemiydi. Çünkü Ruslar başlangıçta bu Tatar hâkimiyetine karşı, ne yapmaları konusunda kararsız kalmışlar ve kendilerini Han'ın vassalı olarak tanımaya muhtaç hissetmişlerdi.¹⁷²

Altın Orda döneminde, Rus knezleri arasında Moskova'nın diğer knezlere kıyasla şöhreti artmıştı. Yuri Daniiloviç'ten sonra Moskova knezi olan Yuri'nin biraderi Ivan, Özbek Han döneminde, Han'ın gözüne girmiş ve 1328 yılında “Büyük knez” ünvanını almıştı. Bu ünvanın sağladığı şöhreti esnasında Moskova için yaptığı en iyi icraatlardan biri, Altın Orda'ya gönderilmesi gereken vergilerin sorumluluğunu kendi üzerine almasıdır.¹⁷³ Eskiden bu vergi ile alakalı görevleri Bitikçi ve Baskak memurları adı altında Moğollar yaparken şimdi bu gibi görevlere Ruslar tayin oluyordu. Bu vaka Moğolların, Rus knezlikleri üzerindeki kontrolünü zamanla zayıflatacak ve Moskova Knezliği'nin diğer knezleri etrafına toplamasına sebep olacaktır.

¹⁷² George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, Çev.Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak ,syf.90

Rurik hanedanının Moskova'daki etkin konumu ve Ortodoks kilisenin Kiev'den Moskova'ya nakledilmesi, Rus knezlikleri içerisinde Moskova'yı öne çıkartan saiklerdendir. Yönetici hanedanın Altın Orda'nın yüksek hâkimiyetini tanıyıp aradaki bağları sıkılaştırması ise, onları Kuzey-doğu Rusya sahasında daha etkin bir hale getirmişti. O dönemde Moskova, haraç toplama ve ticareti kontrol altında tutmakla kalmayıp aynı zamanda kendi mahkemelerinin ve ordusunun gücünü ve boyutunu arttırmak için çabalıyordu.¹⁷⁴ Bunlara rağmen, Moskova Kuzey-doğu Rusya bölgesinde hanedanın diğer üyelerinin (diğer knezliklerin) desteğinden bir süreliğine yoksun idi.

14. Yüzyılın sonlarına doğru yaşanan siyasi istikrarsızlıktan dolayı, Altın Orda Devleti içerisinde taht kavgaları yaşanmış ve devlet dış politikadaki bazı başarısızlıklardan ötürü bölgede güç kaybetmeye başlamıştı. Bu dönemde yönetimde görülmekte olan politik kargaşanın yanı sıra devlet içerisinde sosyal ve ekonomik açıdan da değişimler yaşanmaktaydı. 1346-1347 tarihleri arası Altın Orda'nın başkenti Saray'da ortaya çıkan veba salgını¹⁷⁵, önce Astarhan'a ve oradan Karadeniz'in liman şehirlerine yayılmıştı. 1364'lerde tekrardan vebanın yayılması devleti zor duruma sokmuştu.¹⁷⁶ Nitekim yaşanan veba problemi, Altın Orda'nın nüfus dengesini alt üst etmiş ve bu durum ekonomiye de yansımıştı.¹⁷⁷

Esasen Altın Orda Devleti, iktisadi açıdan kayıplarını verdiği bir döneme girmişti. 1368 yılında doğuda yer alan Çin'de, Yuan Sülalesinin ortadan kalkması ile birlikte

¹⁷⁴Janet Martin, "Nort-Eastern Russia and the Golden Horde (1246-1359)", **The Cambridge History of Russia**, V.1, Cambridge 2006, syf. 157

¹⁷⁵ O dönemde 1330'larda Çin'den başlayan büyük veba salgını Orta Asya'ya, oradan Altın Orda sahasına, Kırım'a Kefe'ye, Anadolu'ya ve oradan bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Daha fazla bilgi için bakınız: Uli Schamiloğlu, "The Rise of the Ottoman Empire: The Black Death in Medieval Anatolia and its Impact on Turkish Civilization", N. Yavari et al. (eds), **Views From the Edge, Essays in Honor of Richard W. Bulliet**, Colombia Universtiy Press for the Middle East Institute, New York, syf.255-279, Uli Schamiloğlu, "Preliminary Remarks on the Role of Disease in the Historyof the Golden Horde", **Central Asian Survey**, 12(4), 1993, syf. 447-457, Mehmet Özcan, " Some Reasons of Displaces of the Nomadic Tribes in Eurasia and Examples of the Black Death in Caffa", **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkishor Turkic**, c.3/4, 2008, syf. 722-787

¹⁷⁶Janet Martin, "The Emergence of Moscow (1359-1462)",**The Cambridge History of Russia**, V.1, Cambridge 2006, syf.159

¹⁷⁷ 14. Yüzyılın ikinci yarısında görülen bu veba olayı, sadece Altın Orda'yı etkilememiş, aynı zamanda veba Rus topraklarının bir ucundan diğer ucuna yayılma imkanı bulmuştur. Rus topraklarında ilk veba salgını, 1349'da Polotsk'da görülmüş ve buradan 1352'de Pskov, Novgorod, Smolensk, Kiev, Chernigov, Suzdal'a ve nihayet 1353'de Moskova'ya yayılmıştır. Uli Schamiloğlu, "Altın Ordu", **Türkler Ansiklopedisi**, c.8, syf.426

doğudaki Moğollar, Büyük Moğol İmparatorluğu'nun ana ticaret üssü görevini gören İpek Yolu ticareti ile pek az ilgilenmişlerdi. Doğu'da yaşanan bu gelişmelere paralel olarak Batı'da da Osmanlılar Gelibolu'yu ele geçirerek Balkanlara doğru yayılmış ve böylelikle Karadeniz deniz ticaretini etkilemişlerdir. Ticaretin doğu-batı yönünde ortaya çıkan bu aksamaları neticesinde, Altın Orda'nın kontrol ettiği batı kesiminin kuzey kolu ticaretinden elde ettiği gelirleri azalmıştı.¹⁷⁸

Altın Orda içerisinde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik istikrarsızlık ile Moskova'nın yükselişi aynı döneme tekabül etmekteydi. Bu dönemin dönüm noktası dediğimiz olaylardan biri Altın Orda'nın ünlü emirlerinden Mamay Mirza ile Rusya arasında yaşanan Kulikovo mücadelesidir.¹⁷⁹ 1380 yılında bu mücadeleyi kazanan Ruslar, toprakları üzerindeki Altın Orda hâkimiyetine son veremese de, Moğollara karşı kazandığı bu zafer sayesinde kendi gücünün bilincine varmıştı. Bu durum da Rusların yönetim, idare ve ordu motivasyonunu yükseltmesi açısından son derece önemlidir.

Moskova Rusyası'nda II. Vasiliy dönemi, Altın Orda'nın parçalanma dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde Kazan ve Kırım mıntıklarında ayrı müstakil hanlıklar ve bunların haricinde Astarhan çevresinde de Nogay Ordası kurulmuştur. Dnyeper ve Volga arasında kalan merkez topraklar ise bu tarihlerden itibaren Büyük Orda adıyla anılmıştır. Rus knezliklerinin Altın Orda'ya olan bağlılığı ve vergi vermesi bu dönemde de devam etmiş fakat değişen siyasi denge nazarından baktığımızda Moskova ile Altın Orda arasındaki ilişki farklı bir hal almıştır. Artık Ruslar Tatar emirlerini ve Altın Orda'dan kopan parçaları Büyük Orda'ya karşı kullanma politikalarını izleyecektir.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Janet Martin, **a.g.e.** syf.159, Bütün bu gelişmelere paralel olarak, Timur'un Toktamış'a karşı kazandığı zaferler, Altın Orda ekonomisine zarar vermiştir. Altın Orda Devletinin önemli ticari gelirini oluşturan Urganç-Astrahan-Saray-Azov ticaret yolu, Timur tarafından tahrip edilmiştir. Timur seferlerinin yıkıcı etkisi, Altın Orda'yı Uzak Doğu ticaretinden mahrum bırakmıştır. George Vernadsky, **Moğollar ve Ruslar**, İstanbul,2007, syf.331

¹⁷⁹ Bu mücadelede Moskova knezi Dmitriy Donskoy'un (1356-1389) önemli bir yeri vardır. 1382'den sonra basılan paraların bir tarafında Dmitriy, "Büyük Knez Dmitriy İvanoviç" olarak anılır. Basılan paraların diğer kısmında ise; Toktamış'ın ismi yer almaktadır. Burada dikkati çeken en önemli husus, Dmitriy'nin kendisini bütün Rusların büyük knezi ilan etmesidir. Janet Martin, "The Emergence of Moscow (1359-1462)", **The Cambridge History of Russia**, V.1, syf.163

¹⁸⁰ İlyas Kamalov, **Altın Orda ve Rusya**, syf. 207

1359-1462 yılları arasında hem iç hem de dış politikada pek çok mücadele veren Moskova Knezliği, iç politikada diğer kenzliklere karşı üstünlüğünü koruma politikasını sürdürmüş, dış politikada ise, bir yandan Altın Orda'dan ayrılan parçalar ile diğer yandan Doğu Avrupa'da güçlü bir devlet olan Lehistan-Litvanya ile mücadele etmeye devam etmişti. Bu mücadelelerin neticesinde, Moskova II. Vasili'nin ölümüne kadar yeterli toprak, ekonomi ve askeri güç biriktirmiş ve Kuzey Rusya'nın baskın siyasi gücü olmuştur.¹⁸¹ Ayrıca II. Vasili ölmeden önce vasiyet yazarak kendisinden sonra tahtına, oğlu III. Ivan'ın geçmesini istemesi ve III. Ivan'ın Altın Orda hanından yarlık almadan tahta geçmesi Moskova Rusyası'nda Moğol hâkimiyetinin gittikçe zayıfladığını gösterir.¹⁸²

III. Ivan'ın tahta geçmesiyle birlikte Moskova Rusya'sı için her açıdan avantajlı bir döneme girilmişti. III. Ivan iç politikada Tver ve Novgorod knezliklerine son vererek Batı Rusya'da bulunan Rus knezlikleri üzerindeki hâkimiyetini mümkün mertebe sağlamlaştırmıştı. Kuzey ve batı yönünde topraklarını genişletmek adına mücadeleler veren Ivan, o dönemde hem batılı hem de doğulu yöneticiler ile çok geniş perspektifli diplomatik ilişkiler kurma yolunu tercih etmişti. III.Ivan, Bizans prensesi ile yapmış olduğu evlilik sayesinde hem doğu hem de batı dünyasında prestijini yükseltmiştir.¹⁸³ Altın Orda'yı, devlet içerisinde yer alan iç çekişmelerden yararlanarak, Altın Orda'dan ayrılan hanlıklarla çıkar ekseninde izlediği diplomatik politikalar ile yıpratmaya çalışan III.Ivan, bu dönemde Kırım Hanlığı ile uzun sürecek dostane ilişkilerin temelini atmıştı. III.Ivan, hem siyasi hem de iktisadi açıdan kazanç sağlayan ve Rusya'ya pek çok getirisi olan bu birlikteliği kurmuştu.¹⁸⁴ Böylelikle Ruslar, yüzyıllardır süren Tatar hâkimiyetinden III. Ivan'ın başarılı hamleleri sayesinde kurtulacaklardır.

¹⁸¹Janet Martin, "The Emergence of Moscow (1359-1462)", **The Cambridge History of Russia**, V.1, syf.186

¹⁸² İlyas Kamalov, **a.g.e.**, syf.118

¹⁸³ George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, syf.118

¹⁸⁴ George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, syf.123

1. 1470-1502 KIRIM HANLIĞI-MOSKOVA İLİŞKİLERİ

1.1.Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiiyetine Girmesi

Hacı Giray dönemi sonrası meydana gelen taht kavgaları, Kırım tarihini etkileyen pek çok vakıanın sebebi olmuştur. Hanlık içerisinde meydana gelen kısa süreli istikrarsızlıkta, taht için yarışan han adayları, bazen Cenevizliler ile, bazen Altın Orda ile, bazen de Osmanlı ile yakınlaşıp siyasi destek sağlamak amacıyla tahtı elde etmeyi planlıyordu.

1466 yılından Osmanlı'nın Kefe'yi ele geçirdiği tarihe kadar (1475) Kırım'da taht mücadelesi vakaları hâkim olmuştu. Mengli Giray'ın, taht için güçlü adaylar olan Nur-Devlet ve Haydar'ı, Eminek Mirza sayesinde Kırım tahtından saf dışı etmesi Mengli Giray'ı Kırım'ın otoriter gücü olmasında etkili olmuştu. Fakat Mengli Giray'ın Kırım'daki bu pozisyonu Kırım'daki taht kavgalarını bitirmemiş aksine Mengli Giray'ın kardeşleri fırsat buldukça isyan hareketlerinde bulunmuşlardı. Neticede Haydar, 1475 tarihinde Mengli Giray'a karşı ayaklandı ve birçok uruğu etrafında toplayarak hanlığı ele geçirme yolunu takip etti. Bu vaka sonrası Mengli Giray 1475 yılının İlkbaharında Kefe'ye yani Cenevizliler'e sığınmak zorunda kalmıştı.¹⁸⁵ Bunun yanı sıra Mengli Giray, Kefe'de Cenevizlilerin yanında tutsak muamelesi görmüştü. Kırım Hanlığı'nın aristokrasisini oluşturan beyler, Kırım'daki bu zorlu vaziyet karşısında çözüm olarak, Osmanlı'nın bölgeye müdahalesini uygun gördüler. Ayrıca Kırım Hanlığı'ndaki bu gelişmeler, Kırım'ın Osmanlı'nın himayesine girmesini zorunlu kılıyordu.

Osmanlıların Kefe'yi ele geçirmesi ile birlikte, o dönemde Cenevizliler tarafından zindanda tutulan Mengli Giray, Gedik Ahmed Paşa tarafından zindandan kurtarılmıştı. Osmanlı'nın bölgeye müdahalesinden sonra, Mengli Giray'a Osmanlı tarafından hanlık hakları geri verilmişti.¹⁸⁶ Kırım tahtına geçen Mengli Giray, 15 Temmuz 1475 tarihinde Fatih Sultan Mehmet'e mektup yollamıştı. Han, mektubunda Ahmed Paşa ile ahid ve şart ettiğini ve padişahın dostuna dost düşmanına düşman

¹⁸⁵ Akdes Nimet Kurat, IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, syf.214

¹⁸⁶ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., syf.215

olacağını dile getirmişti.¹⁸⁷ Böylelikle Kırım'ın Osmanlı'nın himayesine geçmesi süreci başlamış oldu. Kırım'ın Osmanlı'ya bağlılığı meselesi konusunda Halil İncalcık Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nden çıkan mektupları tetkik ederek en açık izahı yapmıştır. 1475'te yani Kefe'nin alınması ile Kırım Hanlığı'nın Osmanlı'ya bağlılık sürecinin gerçekleştiğini ve hanlıkta daha sonra meydana gelen hadiselerin bu süreci hızlandırdığını ifade etmiştir.¹⁸⁸

Mengli Giray, hanlık içerisinde hâkimiyetini tekrar sağladıktan sonra Deşt-i Kıpçak'ta nüfuzunu yaymak için harekete geçti ve Altın Orda ile askeri mücadeleye başladı.¹⁸⁹ 1476 yılının yazında gerçekleşen bu mücadelede ilk taarruz eden Mengli Giray olmuştu. Hatta bu dönemde Moskova Knezliği de Altın Orda'ya karşı meydan okumuştur.¹⁹⁰ Fakat Kırım ve Altın Orda arasında gerçekleşen bu mücadelede Mengli Giray mağlup oldu. Mağlubiyetinin ardından Mengli Giray'ın Çufut-Kale'ye sığındığı bilinmektedir.¹⁹¹ Mengli Giray'ı mağlup eden Seyyid Ahmed, Kırım'a girerek bölgeyi yağma etmiş ve hatta Osmanlı'nın elinde bulunan Sultak şehrini dahi ele geçirmişti.¹⁹²

Buna müteakiben, Seyyid Ahmed, Kırım'da eski hâkimiyetini sağlamak adına buraya Canibek adında bir valiyi tayin etmişti.¹⁹³ Bu esnada Osmanlı ile sıkı bir iş birliğine giren Karaçi beyi Eminek Mirza'nın askeri kuvvetleri, Osmanlı'nın Karadeniz'in liman şehirlerindeki hâkimiyetini tamamen sağlamak adına Akkerman'a düzenlediği sefere iştirak etmişti. Fakat tam bu sırada Seyyid Ahmed'in Kırım'a girdiğini öğrenen Eminek Mirza, Kırım'a geri dönmüştü.¹⁹⁴ Bu vakıalar gerçekleşirken Mengli Giray'ın nerede olduğu ve hangi olaydan sonra ne zaman Mangup kalesine sığındığı kesin olarak bilinmemektedir.

¹⁸⁷ A. Melek Özyetkin, **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi**, Ankara 1996, syf. 148-149

¹⁸⁸ Halil İncalcık, "Yeni Vesikalara Göre, Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", **Belleken**, c.8, sayı.30, syf.209

¹⁸⁹ Akdes Nimet Kurat, **IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.216

¹⁹⁰ Halil İncalcık, **a.g.e.**, syf.211

¹⁹¹ Halil İncalcık, **a.g.e.**, syf.212

¹⁹² Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**, syf.216

¹⁹³ Halil İncalcık, "Kırım", **İ.A.**, c.6, syf.747

¹⁹⁴ Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, , syf.18

Akdes Nimet Kurat'a göre, Osmanlı Devleti Karaboğdan'a düzenlediği sefer esnasında, Kırım kuvvetlerinin iştirak etmesini Mengli Giray'dan talep etmişti. Mengli Giray, Osmanlı'nın bu isteğini reddederek kendi kuvvetlerini o an için en tehlikeli düşmanı olan Altın Orda'ya karşı kullanmak istemişti. Osmanlı açısından Mengli Giray'ın bu tutumu iyi karşılanmamış ve Mengli Giray'ın sadakatinden şüphe edilmişti. Buna müteakip Mengli Giray sığındığı Mankup veya Kefe kalesinden alıkonularak İstanbul'a gönderilmişti. Bunların neticesinde de Nur-Devlet hanlığın başına geçmişti.¹⁹⁵

Bu konu ile ilgili bir başka yorumu ise Halil İnalcık yapmıştır. Ona göre, Doğu Avrupa'daki dengeler mutlak surette değişmiş ve Hacı Giray döneminde tesis edilen Kırım-Lehistan- Litvanya ittifakı Altın Orda lehine bozulmuştu. Altın Orda hanı bu dönemde Moskova ve Kırım'ın yükselişine karşı Lehistan-Litvanya ile ittifak yapma gereği duymuştu. Kırım Hanlığı'nın Osmanlı'nın yanında yer alması ve Boğdan'a yapılan sefere iştirak etmesi Lehistan-Litvanya'yı Altın Orda'ya yaklaştırmıştı. Boğdan seferine davet edilen Kırım kuvvetlerinin bir kısmı, Seyyid Ahmed'in vakit kaybetmeden Kırım'a sefer düzenleyip bölgeye girmesiyle geri çekildiler. 1476 yazına doğru Altın Orda ile Kırım arasında cereyan eden bu savaşta Kırım'a yardımcı olmak için Moskova knezinin Saray'a meydan okuması dikkat çekicidir. Bu seferde, Seyyid Ahmet han tarafından Mengli Giray bozguna uğratılmış ve yaralı bir halde kaçıp sarp bir tepede kurulmuş olan Kırkyer (Çufut-kale) Kalesi'ne sığınmıştı.¹⁹⁶

Kırım'a girerek Kefe'ye kadar ilerleyen Seyyid Ahmed, Kefe beylerbeyi Kasım Paşa'yı, dolayısıyla da Osmanlı topraklarına girmesi sebebiyle, Osmanlı Devleti'ni karşısına almıştı. Seyyid Ahmed hanın yaptığı bu saldırı hamlesine karşılık olarak, Kefe beylerbeyi Kasım Paşa, donanması bulunmayan Altın Orda Devleti'ne karşı bu mücadelede Osmanlı donanmalarının yola çıktığı propagandasını yapıp, bu haberi Altın Orda'ya yayarak, mücadelede psikolojik üstünlüğü elde ettiler. Bunun üzerine, gerçekte Osmanlı donanmasının harekete geçmemesine rağmen, Seyyid Ahmed han

¹⁹⁵ Akdes Nimet Kurat, **IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf. 216

¹⁹⁶ Halil İnalcık, "Yeni Vesikalara Göre, Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", **Bellekten**, c.8, sayı.30, syf.210-212

Osmanlı'yla mücadeleyi göze alamayacağını düşünerek geri çekilmişti. Fakat Kırım üzerindeki hâkimiyet iddiasından da vazgeçmeyerek Canibek adında birini Kırım'a vali tayin etmişti.¹⁹⁷ Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan bir mektup sayesinde 1477 baharında Kırım'da, Osmanlı'nın himayesinde Nur-Devlet'in hüküm sürdüğünü öğrenmekteyiz.¹⁹⁸ Buradan anlaşıyor ki Osmanlı'nın Boğdan Seferi'nden sonra Kırım Hanlığı'nın başına Nur-Devlet han geçmişti.

Bu dönemde Kırım'daki güç dengesi tekrardan bölünmüştü. Seyyid Ahmed'in buraya vali olarak atadığı Canibek, Kırım'da kısa süreliğine hâkimiyet kurmuştu. Canibek'in kim olduğuna dair kaynaklar birbirinden farklı bilgiler verse de neticede o, Seyyid Ahmed hanın 1476'da Mengli Giray'a karşı kazandığı zaferin sonucunda Kırım'ı kontrol etmesi için görevlendirilen biri idi. Kırım-Moskova arasındaki diplomatik yazışmalarda ortaya çıkan Canibek ile alakalı dikkati çeken önemli hususlardan biri, 1477 yılında Rus elçilik heyetinin Kırım'da Canibek'i¹⁹⁹ ziyaret etmesi ve ona han olarak hitap etmesidir.²⁰⁰ Rus elçilerinin bu tutumu oldukça ilginçtir ve onların bu yaklaşımı muhtemelen Seyyid Ahmed'in baskısından olsa gerektir. Nitekim Seyyid Ahmed 1476'daki başarısı sayesinde aslında hem Kırım'a hem de Moskova'ya karşı üstünlük sağlanmış oldu. Ayrıca Seyyid Ahmed, Moskova'nın itaat etmesi ve tekrardan vergi vermesi için 1476 tarihinde Boçyuk adlı elçisini Moskova'ya göndermişti.²⁰¹

Osmanlıların Kırım'a atanan vali Canibek'i nasıl karşıladığı, onunla ilgili herhangi bir politika uygulayıp uygulamadığı konusu belirsizliğini korumaktadır. Bilinen şu ki vali Canibek'in Kırım'daki hâkimiyeti çok uzun sürmemişti. Osmanlı için, Kırım'da Altın Orda hanlarını vassal olarak görmek yerine Kırım hanlarını vassal olarak görmek istemesi Osmanlı'nın politikası açısından oldukça elverişli idi.²⁰² Nitekim 1477 baharında Nur-Devlet'in Fatih Sultan Mehmet'e gönderdiği mektuptan,

¹⁹⁷ Halil İncalcık, "Yeni Vesikalara Göre, Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", **Belleten**, c.8, sayı.30, syf.212-213 Halil İncalcık aynı makalede Canibek adının ilk defa 1475'te III.Ivan'ın Mengli Giray'a gönderdiği mektupta rastlandığını söylemektedir.

¹⁹⁸ 15 Mayıs 1477 tarihine tekabül eden mektup için bakınız: Fevzi Kurtoğlu, "İlk Kırım Hanlarının Mektupları", **Belleten**, c.1 s.3/4, Ankara, 1937, syf.647-648

¹⁹⁹ Rus elçilik raporunda bu isim Zenebek diye geçmektedir.

²⁰⁰ G.F. Karpov, **Pamyatniki Diplomaticheskoy Svoşeniy Moskovskova Gasudarstva s Krimskoyu i Nogayskoyu Ordami i Turtsiyey**, c.1, S.Petersburg 1884, syf.13

²⁰¹ A. Yu. Yakubovskiy, **Altın Orda ve Çöküşü**, syf.311

²⁰² A.Yu. Yakubovskiy, **a.g.e.** syf. 311

Osmanlı'nın himayesi altında Nur-Devlet'in Kırım'a hâkim olduğunu öğrenmekteyiz. Fakat Nur Devlet'in bu hâkimiyeti nasıl gerçekleştirdiği kaynaklarda sarıh değildir.²⁰³ Ayrıca Kırım'da Nur-Devlet'in hâkimiyeti, Osmanlılar tarafından çok rahatsız edici bir durum olarak algılanmamış hatta Nur-Devlet Osmanlı'ya olan bağlılığını defalarca yinelemiştir.²⁰⁴

Kırım'da bu vakalar yaşanırken Mengli Giray'ın Ahmed hana yenilip Mangup kalesine sığındıktan sonraki durumu net olarak bilinmemektedir. Halil İnalcık'ın yorumuyla öğreniyoruz ki Mengli Giray, Seyyid Ahmed hana olan yenilgisinden sonra Kırım beyleri tarafından terk edilmiş ve himaye aramak için Osmanlıların yanına sığınmıştı. Osmanlı Devleti Kırım tahtında Nur-Devlet'in hanlığını tasdik etse de, Mengli Giray'ı İstanbul'da, Kırım'ın siyasi dengesini elinde tutmak ve Kırım'ın Osmanlı'ya olan bağlılığını kuvvetlendirmek amacıyla, oğluyla ve birlikte ağırlamıştı.²⁰⁵ Mengli Giray'ın İstanbul'da bulunması ile alakalı verileri, Eminek Mirza'nın İstanbul'a gönderdiği mektuplardan öğreniyoruz.²⁰⁶ Neticede Mengli Giray, Kırım aristokrasisinin Nur-Devlet yönetiminden rahatsızlığı sebebiyle 1478-1479 kışında hanlık tahtına oturmuştu.

Kırım Hanlığı içerisinde yaşanan taht kavgaları, Altın Orda'nın Kırım üzerindeki emelleri, hanlığı Osmanlı'ya tabii olmayı gerektirmişti. Kırım'ın bu tabiiyeti hanlık içerisinde yeni uygulamaları birlikte getirmişti. Karaçi beylerinin desteklediği hanlar Osmanlı devletinin tasdik etmesiyle Kırım tahtına oturabilecekti. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin düzenlediği seferlere Kırım hanları katılmak zorundaydı. Bunun karşılığında ise Osmanlı Devleti, hanları ödüllendirecek ve gerekli ihsanlarda

²⁰³ Halil İnalcık, "Yeni Vesikalara Göre, Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", **Bellekten**, c.8, sayı.30, syf.213-214

²⁰⁴ Nur-Devlet'in Fatih Sultan Mehmet'e gönderdiği 1477 tarihli bitik için bakınız: A. Melek Özyetkin, **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi**, syf.156

²⁰⁵ Halil İnalcık, "Yeni Vesikalara Göre, Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi" **Bellekten**, c.8, sayı.30, syf.220.

²⁰⁶ 1478 tarihli mektupta Eminek Mirza Kırım Hanlığı'nda yaşanan gelişmeleri şu şekilde aktarıyordu: *'Nur Devlet ile Haydar'dan ötürü epey, eziyet, zahmet çekeriz, ikisi barışmazlar, benüm sözümü tutmazlar, savaş ve cenk etmeğe adam yok baş yok o cihetle illerimiz başıboş gider. Onu şüphesiz biliniz. Şimdi beylerimiz de halkımız da Mengli Giray'ı isterler. O ikisi küs olduğu için illerimiz harap oldu. Eğer Mengli Giray gelirse, hepsi bir ağza ve bir hükme bakarlar diye çok beklerler. Şimdi padişahım yardımınız olursa lutfedip yakın gelmeden önce, Mengli Giray'ı gönderseniz, hemen il bizimdir. Eğer acele edilmezse, il gider.'* A. Melek Özyetkin, **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi**, syf.150

bulunacaktı.²⁰⁷ Bu gibi uygulamalar Kırım Hanlığı'nın sonraki dönemlerinde artacak ve Kırım, Osmanlı'ya daha da bağımlı hale gelecektir. Sonuç olarak, Kırım Hanlığı Osmanlı'nın himayesi altında yeni bir döneme girmiş bulunmaktadır.

1.2. Mengli Giray Döneminde (1466-1514) Kırım-Moskova İlişkileri

Osmanlı tabiiyetini kabul eden Kırım hanı Mengli Giray Osmanlı'nın desteği sayesinde Kırım tahtındaki yerini sağlamlaştırmış bulunuyordu. 1478'de Mengli Giray'ın Kırım tahtını ele geçirmesi üzerine, Nur-Devlet ve diğer kardeşi Haydar ilk önce Lehistan-Litvanya'ya daha sonra Moskova'ya sığındılar. Bu devrik hanların, gidiş güzergâhının ilk önce Lehistan-Litvanya daha sonra Moskova olması meselesi sarıh değildir. Nur-Devlet ve Haydar'ın Lehistan-Litvanya topraklarında tutunamaması o dönemde Lehistan-Litvanya ile Altın Orda'nın ittifak içinde olmasından kaynaklı olabilir. Serkan Acar "*Kasım Hanlığı*" isimli çalışmasında, Velyaminov-Zernov'un verdiği bilgiye dayanarak, Mengli Giray'ın kardeşleri olan Nur Devlet ve Haydar'ın Moskova'ya nasıl geldikleri ve hangi koşullar altında III. Ivan'a sığınma talebinde bulundukları gibi konuların net olarak ortaya konulmadığını vurgulamaktadır.²⁰⁸

Mengli Giray taht mücadelesinin bir daha yaşanmaması için öncelikle hanlık içerisindeki hâkimiyetini kuvvetlendirmek istedi. Mengli Giray'ın bu isteğini 1478-79 tarihinde Kırk-Yer ahalisine gönderdiği bitikten anlayabiliriz.²⁰⁹ Mengli Giray için Kırk-Yer ahalisinin desteği, rakiplerini safdışı bırakması açısından önemliydi. Bu bölgenin ahalisi çoğunlukla yerleşik hayat tarzını benimsemiş Müslümanlar, Tatarlar, Ermeniler ve Karaimlerden oluşmaktaydı. Bölge halkına gönderilen 1478-79 tarihli bitik, o dönemde yemin esaslı sözleşme niteliğindeydi. Genel olarak literatürde 'şartname' olarak tanımlanan bu metinlerin bir örneğini teşkil etmesi bakımından önemli olan 1478-79 tarihli bitik, Mengli Giray'ın Kırk-Yer ahalisinden düşmanlarına karşı yardım istediğini ve bunu yeminle teyit ettiğini belgelemektedir.

²⁰⁷ Akdes Nimet Kurat, *IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, syf.217

²⁰⁸ Serkan Acar, *Kasım Hanlığı (1445-1681)*, İstanbul 2008, syf. 76

²⁰⁹ Bu bitik için bakınız: Istvan Vasary, *Turks, Tatars and Russians in the 13th- 16th Centuries*, Aldershot, England 2007, syf. 293-301

Bitik'ten Mengli Giray'ın Kırk-Yer'in önemli Tatar elitlerinden, Karaim ahalisi temsilcilerinden ve tanınmış Ermeni temsilcilerinden yardım istediğini ve bu zümrelerin Mengli Giray'a yemin ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Mengli Giray, Kırk-Yer'in ileri gelenlerinin önderliğinde yaşayan ahaliye; hiçbir zarar vermeyeceğini, mülklerine dokunmayacağını ve barış içerisinde bir yaşam sürdüreceğini vaat etmektedir. Han bunun karşılığında Kırk-Yer ahalisinin kendisinden başka kimseye itaat etmemesi gerektiğinin de altını çizer. Eğer hanın kendisi öne sürdüğü bu şartlardan vazgeçerse, karısını boşayarak (Talak-ı selase) başkası ile evlenmesine müsaade etmesi gibi çok ağır cezaları kabul edeceğini vurgular. Mengli Giray'ın bu bitikte sunmuş olduğu şartlar, kendi dönemini göz önüne aldığımızda oldukça ağırdır. Bu şartların yerine getirilmesi karşılığında ahaliden Hacı Giray'ın oğlu Nur Devlet'i ve özellikle Seyyid Ahmed Han'ın oğlunu²¹⁰ hiçbir şekilde kaleye sokmamalarını istemektedir.²¹¹ Mengli Giray'ın bu türden ahalisi ile sözleşme yapmasının nedeni, hâkimiyeti için ilk yıllarda tehlikelerin hala devam ediyor olması ile açıklanabilir. Nitekim Nur-Devlet'in Moskova'nın himayesinde bulunması ve Altın Orda'nın Kırım Hanlığı için hala büyük bir tehlike olarak algılanması Mengli Giray'ı böyle bir sözleşmeye itmişti.

İçteki bu meseleyi bu yöntemle çözüme kavuşturma yolunu tercih eden Mengli Giray dış ilişkilerde ise, o dönem için en büyük düşmanı olan Altın Orda'ya karşı ittifak arayışı içerisine girdiğini görüyoruz. Mengli Giray'ın babası Hacı Giray döneminde tesis edilen Lehistan-Litvanya-Kırım ittifakı, Hacı Giray'ın ölümünden sonra Kırım Hanlığı'nın taht kavgaları ile çalkalanması sırasında bozulmuştu. Çünkü Lehistan-Litvanya devleti bu dönemde Altın Orda Devleti'ni müttefik olarak daha uygun görmüştü. Doğu Avrupa'da işte tam da bu dönemde siyasi dengeler değişecek ve bu değişiklik sonucunda uzun bir süre geçmeden pek çok önemli vaka ortaya çıkacaktır.

Kırım ile Lehistan-Litvanya ilişkilerinin bozulması konusunda ilk emareler, 1461 yılında görülmüştü. 1465'te Kırım Hanlığı Seyyid Ahmed Han'ın ordusu ile

²¹⁰ Burada kastedilen kişi, Seyyid Ahmed Han'ın 1476'da Kırım'a girdiği esnada, Kırım'a atadığı vali Canibek olabilir. Kırım ile Moskova arasındaki diplomatik yazışmalarda Canibek ismine 1477 Eylül'de III. Ivan tarafından gönderilen mektupta rastlanmıştır. Ayrıca mektupta, Canibek'in ismi (Zenebek) olarak geçmiştir. Mektup için bakınız: G.F. Karpov, **Pamyatniki Diplomaticheskoy Svoeniy Moskovskova Gasudarstva s Krımskoyu i Nogayskoyu Ordami i Turtsiyey** c.1, syf.13.

²¹¹ Istvan Vasary, **Turks, Tatars and Russians in the 13th- 16th Centuries**, syf.293-294

mücadele ederken Lehistan-Litvanya kralı Kazimir tarafsız kalmayı tercih etmişti.²¹² Hacı Giray'ın ölümünden sonraki dönemde ise Kırım ile Lehistan-Litvanya ilişkileri kısa süre içerisinde düzelmiş ve daha sonra tekrar bozulmuştu.

Mengli Giray Kırım tahtındaki ikinci saltanatı döneminde (1472-1476) Lehistan-Litvanya ile olan ilişkileri oldukça önemsemişti. Hatta kendisi 1472²¹³ tarihinde Lehistan-Litvanya kralına bir elçi göndererek, kralı Altın Orda'dan gelebilecek saldırılar konusunda uyarıyordu.²¹⁴ Sonunda her iki tarafın çabalarına karşılık olarak barış ortamı sağlanmıştı. Görünüşe göre bu barışa en çok ihtiyacı olan kişi Mengli Giray'dı. Bu iyi ilişkilerin yıpranmasına sebep olan olay ise Novgorod üzerindeki Lehistan- Litvanya ve Moskova arasındaki hâkimiyet mücadelesi idi.²¹⁵ Bu olay Kazimir ile sağlanan barışa gölge düşürmüş ve Lehistan-Litvanya diplomasisi Moskova ile yapılan mücadeleye karşı Altın Orda Devleti'ni kendi çıkarı için daha avantajlı görmüştü. Buna müteakip Kazimir amacına ulaşarak Altın Orda'yı III. Ivan'a karşı saldırması için teşvik etmişti. Altın Orda Devleti Lehistan-Litvanya'nın yaklaşması, Kırım Hanlığı açısından tehlikeli bir durumdu. Kırım ile Lehistan-Litvanya arasındaki uzun süreli ittifak ve barış hali böylelikle sona ermişti. Tahminen bu vaka 1472 yılından sonra yani Mengli Giray'ın Kazimir'e barış önerdiği dönemden sonra gerçekleşmişti. Ayrıca Kırım ile Lehistan-Litvanya'nın ittifak kurması, o dönemde Moskova ile Kırım'ı yakınlaştıran en önemli hadise olmuştu.

Dönemi Moskova açısından değerlendirdiğimizde, Moskova hem batıdan hem de doğudan gelebilecek düşmanları karşısında sıkışık kalmıştı. III. Ivan ise bu durumda

²¹²Istvan Vasary, "Kırım Hanlığı Ve Büyük Orda (XV-XVI. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele", Çev. Serkan Acar, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXIX / 1, İzmir 2014, syf. 330

²¹³ Mengli Giray 1472 tarihinde Kral Kazimir'e Zafer adındaki elçisini yollamıştır. Bundaki amacı Litvanya ile olan ilişkilerinde barışı sürdürme isteğidir. Her iki hükümdarın gönderdikleri mektuplar için bakınız: Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf. 536-544

²¹⁴Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.**, syf.18

²¹⁵Lehistan- Litvanya ile Moskova 'nın Novgorod'a hakim olma mücadelesi, Kırım Hanlığının taraflara olan yaklaşımını etkilemiştir. Hacı Giray 1461'de IV. Kazimir'in Novgorod'u ele geçirme mücadelesini desteklemiştir. Bakınız: A. Yu. Yakubovskiy, **Altın Orda ve Çöküşü**, , syf. 307. Hacı Giray sonrası dönemde dengeler değiştiğinden bu sefer, Kırım Hanlığı Novgorod'a hâkim olma konusunda Moskova'nın tarafına geçmiştir. Ayrıca Moskova açısından Novgorod'a hâkim olma iddiası, Moskova devleti için hayati bir öneme sahiptir. Nitekim Moskova Novgorod'u ele geçirerek Batı Rusya'daki hakimiyetini tamamlamış ve Rusya'da siyasi ve dini açıdan merkezileşmenin yolu açılmıştır.

tek ittifak edebileceği devlet olarak Kırım Hanlığı'nı karşısında bulmuştu. Kırım'ı Moskova tarafına çeken hadiseden hemen sonra vakit kaybetmeyen Mengli Giray, 1474 başlarında Hacı Baba (Azi Baba) adlı bir elçisini Moskova'ya göndermişti.²¹⁶

Mengli Giray'ın Moskova'dan talebi, Altın Orda'ya karşı yardım almak ve Altın Orda'ya karşı müşterek bir cephe kurmaktır. Mengli Giray'ın daha sonraki düşüncesi ise Altın Orda'ya ait bütün ülkeleri kendi idaresinde birleştirmektir.²¹⁷ Ayrıca Han, her iki tarafın sınırlarını tehdit eden Lehistan-Litvanya'ya karşı da Moskova ile aynı tarafta yer almak istiyordu. Doğrusu III. Ivan'ın bu ittifakı arzuladığı ve temellendirmek istediği de muhakkaktı. Fakat III. Ivan'ın Altın Orda açısından bir çekincesi bulunuyordu. Bahsettiğimiz dönemde Altın Orda, Moskova için hala büyük bir tehlike olmayı sürdürüyor ve Altın Orda Moskova'dan vergi talep edebilen bir güç olmaya devam ediyordu. Hal böyle iken Moskova, Altın Orda'ya karşı meydan okuma cesaretini elde etmesi açısından, Altın Orda'dan kaynaklanan korkusunu henüz yenememiş olduğu söylenebilir. Fakat III. Ivan, hem Lehistan-Litvanya'dan hem de Altın Orda'dan gelen tehditler üzerine durumu değerlendirmek ve güneyindeki bu güçlü devlet ile ittifakı kaçırmak istememiş gözüküyor. Neticede Mengli Giray'ın bu ittifak talebine karşılık III. Ivan, Mart 1474 tarihinde Mikita Beklemişev adlı elçisini Kırım'a yollamıştı.²¹⁸ Böylece Mengli Giray dönemi boyunca sürecektir Kırım-Moskova ittifakı başlamış oldu.

Mengli Giray ile III. Ivan arasındaki diplomatik yazışma metinleri günümüze kadar ulaşmıştır.²¹⁹ Kırım-Moskova arasında başlayan elçilik teatisinde, elimizdeki 1474 tarihli elçilik raporunu incelediğimizde, öncelikle mektubun başında III. Ivan “Çelom Biti” (челомъ бѣтъ) tabirini kullanarak Mengli Giray'ı selamlamaktadır. “Çelom Biti”, Rusların pek çok yabancı devlete karşı kullandığı oldukça önemli diplomatik bir terimdir. Kelimenin tam manası derin bir şekilde eğilmek veya alnını yere vurmaktır. 15. Yüzyıl Rusçasında diplomatik belgelerde (saygıyla) eğilme hareketini

²¹⁶Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.** syf.20

²¹⁷ Halil İnalçık, “Yeni Vesikalara Göre, Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi”, **Belleken**, c.8, sayı.30, syf.204

²¹⁸ G.F. Karpov, **Pamyatniki Diplomaticheskoy Snoşeniy Moskovskova Gasudarstva s Krımskoyu i Nogayskoyu Ordanı i Turtsiyey**, c.1, syf.1

²¹⁹ G.F.Karpov'un yayınladığı “Pamyatniki Diplomaticheskoy Snoşeniy Moskovskova Gasudarstva s Krımskoyu i Nogayskoyu Ordanı i Turtsiyey” isimli diplomatik yazışma belgeleri 15. ve 16. yüzyıllarını kapsamaktadır.

tanımlamak için kullanılan bu terim, diplomatik törenlerde yapılan bir hareket eylemini kapsamaktadır.²²⁰ III. Ivan bu diplomatik terimi Kırım Hanları ile yapılan yazışmalarda çokça kullanmıştı. Doğrusu III. Ivan “Çelom Biti” terimini diplomatik ilişkilerde oldukça önemsemişti. Ayrıca Ivan bu terimi sadece Kırım hanlarına karşı değil aynı zamanda Kazan Han’ı Muhammed Emin ile olan yazışmalarında da kullanmıştı.²²¹

15. yüzyıl Rusçasında “Çelom biti” tabirinden farklı olarak selamlama amacıyla kullanılan bir başka kelime ise “poklonitisia” terimidir. Poklonitisia, “Çelom biti” terimine kıyasla daha hafif bir anlam ihtiva etmekte olup basitçe baş eğme (boyun eğme) anlamındadır. III. Ivan döneminde bu terim, Moskova ve Lehistan-Litvanya arasındaki diplomatik metinlerde daha sık görülmektedir.²²² Kırım Hanlığı ile Moskova Knezliği arasındaki diplomatik yazışmalarda, “Poklonitisia” terimi yerine, “Çelom biti” ifadesinin geçmesi, knezliğin Kırım’a karşı itaatkâr bir tavır takındığının göstergesidir. Bu kelimenin kullanılması da iki devletin uluslararası ilişkilerinin eşitler arası bir tavırda olmadığını ortaya koymaktadır.

III. Ivan dönemi dış politikasında, devlet adamlarına hitap edilirken kullanılan baş eğme anlamını veren bu terimler diplomaside bize bazı özellikleri çağrıştırıyor. Esasen “Çelom biti” tabiri rütbe açısından daha alt niteliğe sahip olanın daha üst birine hitap ederken kullanılırdı. ‘Poklonitisia’ ise, eşitler arasında veya üst rütbedeki bir kişinin alt rütbedeki kişiye hitabında kullanılırdı. Ayrıca bu terimlerin devletlerarası ilişkilerde sıkça kullanılması muhtemelen egemenliğin tanınmasına da işaret ediyordu.²²³

Bu açıdan baktığımızda Mengli Giray dönemi (1466-1514) Kırım ile Moskova ilişkilerinde, III. Ivan’ın Kırım Han’ına karşı, kendisini alt bir rütbede gördüğü yorumu yapılabilir. 1474 yılını Moskova’nın hala Altın Orda’ya bağlı olduğu ve Altın Orda’nın hala tehlikesi altında olduğu bir dönem olarak düşündüğümüzde, III. Ivan’ın Altın Orda’nın parçası olan Kırım Hanlığı’na karşı bu şekilde hitap ederek

²²⁰ Robert M. Croskey, “The Diplomatic Forms of Ivan III’s Relationship with the Crimean Khan”, **SR**, V. 43, No.2, 1984, s.258.

²²¹ Serkan Acar, **Kazan Hanlığı Moskova İlişkileri (1437-1552)**, syf.135

²²² Robert M. Croskey, **a.g.e.**, syf. 258

²²³ Robert M. Croskey, “The Diplomatic Forms of Ivan III’s Relationship with the Crimean Khan”, **SR**, V. 43, No.2, syf.258-259

Kırım hanını kendisinden üst bir seviyede görmesi muhtemeldir. Fakat zeki ve kurnaz bir siyaset güden III. Ivan, yüzyıllardır süren Altın Orda vassalı olma durumundan, başka bir gücün vassallı olma durumunu kabullenmek istemeyeceği düşünülebilir.

Kendi devletinin gücünü ve o dönemdeki devletlerarası konumunu gayet iyi bilen III.Ivan'ın, Kırım ile ilişkilerinde dikkatleri çeken en kritik nokta, Kırım'ı kendisinden üst bir noktada görmesiyle itaat etmesi ve Kırım ile yakın ilişkileri ustalıkla kullanarak Altın Orda boyunduruğundan kurtulmak istemesidir.

Moskova ve Kazan coğrafi açıdan birbirlerine yakın olmasından dolayı, Moskova Rusyası ve Kazan Hanlığı arasındaki ikili rekabetteki güç mücadelesi kaçınılmaz olmuştu. Kırım Hanlığı bu yönden Moskova için en mantıklı rakip hanlık idi. III. Ivan'ın siyasi politikalarının altında, Kırım Hanlığı'na karşı siyasetini Rus menfaatlerine göre şekillendirme yatmaktadır. Neticede Ruslar, ilk önce Altın Orda boyunduruğundan kurtulmak için daha sonra, sınırına en yakın hanlık olan Kazan ile mücadelede için Kırım Hanlığı ittifakından olabildiğince faydalanmıştı.

Kırım ile Moskova arasındaki diplomatik yazışmalarda ortaya çıkan bir diğer ayrıntı, Kırım hanının Rus knezine karşı “Sen benim kardeşim ve arkadaşısın”²²⁴ ifadesini kullanmasıdır.²²⁵ Mengli Giray'ın III. Ivan'a gönderdiği Azi Baba adlı elçinin elimizde elçi raporu kaydı bulunmamaktadır. Fakat III.Ivan tarafından gönderilen Mikita Beklemişev'in raporu mevcut olup, bu elçilik raporunda Mengli Giray'ın yarlığında III. Ivan'dan ‘kardeşim ve arkadaşım’ olarak çağırılmak istendiği ifade edilmişti.²²⁶ Ayrıca dikkat çeken bir diğer ayrıntı olan, “düşmanına düşman dostuna dost” ifadesinden, tarafların aynı safta yer almak ve birbirlerine karşı olan güveni temellendirmek istedikleri anlaşılıyor. Craig Gayen Kennedy'e göre “Kardeşlik” terimi geleneksel bozkır diplomasi dilinde ittifakı ifade eden bir terimdir. Mengli

²²⁴ III.Ivan, 1487 tarihli elçi raporunda Mengli Giray'a kardeşim ve arkadaşım diye hitap etmiştir. Aynı şekilde 1495 tarihli raporda Ivan Mengli Giray'a kardeşim olarak seslenir. Donald Ostrowski, **Muscovy and the Mongols** (Cross-cultural influences on the stepe frontier, 1304-1589), Cambridge University Press, New York 1998, syf.98, not.51

²²⁵ ‘А въ ярлыкъ твоёмъ пишетъ,жалуючи мене, вратомъ собе и друдомъ назваль еси.’ G.F. Karpov, **Pamyatniki Diplomaticheskoy Svoşeniy Moskovskova Gasudarstva s Krimskoyu i Nogayskoyu Ordami i Turtsiyey**, c.1, syf.1

²²⁶ G.F. Karpov, **a.g.e.**, syf.1-2

Giray'ın III.Ivan'ı kardeşi olarak kabul etmesi, Moskova Knezliği'nin bozkır politik elitleri arasındaki yerini arttırmıştı.²²⁷

Robert Croskey'in "*The Diplomatic Forms of Ivan III's Relationship with the Crimean Khan*" adlı makalesinde geçen, Kırım ile Moskova arasında bahsedilen tabirleri inceleyen M.A. Usmanov, III. Ivan'ın bahse konu olan "Kardeşim ve arkadaşım" kelimesini çok fazla önemseydiğini ve özellikle 1474-1478 yılları arasında Mengli Giray'a gönderilen mektuplarda sıkça kullandığını, bu kelimenin Ivan açısından oldukça itaatkâr bir anlamı içerdiğini öne sürmektedir.²²⁸

Bu konu ile ilgili sorulması gereken temel birkaç soru vardır. Moskova ve Kırım arasındaki yazışmalarda geçen saygı ve bağlılık ifadesi olan "Dostuna dost düşmanına düşman" ve "Çelom biti" kavramları pratikte de uygulanıyormuydu? Buna ilaveten bu kavramlar Moskova'nın Altın Orda ile olan münasebetlerinde olduğu gibi bağlılık ve itaat anlamını içermekte miydi?

Doğrusu III. Ivan Kırım hanları ile olan ilişkilerinde Altın Orda dönemindeki gibi mutlak itaat ve vassalık durumundan mümkün mertebe kaçınmak istemişti. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Altın Orda boyunduruğundan çıktıktan sonra Ivan'ın yeni bir vassalık durumunu kabullenmek istememesi tabiidir. Akdes Nimet Kurat'a göre, Ivan'ın Han'a yolladığı mektuplarda geçen tabiyet kavramı tamamen Ivan'ın diplomaside kullandığı kurnazlıklarından biridir. Mektuplarda Moskova'nın Kırım Hanlığı'na tabi olacağını ve Altın Orda'ya göndermesi gereken vergiyi Mengli Giray'a göndermeyi vaat etmişse de bu durum Moskova'nın kurnazlığından başka bir şey değildi.²²⁹

Fakat o dönemdeki Moskova'nın gücünü göz önüne aldığımızda III. Ivan'ın Kırım Hanlığı'na karşı vasallığı çağrıştıran bazı uygulamaları yapmak durumunda kaldığı görülmektedir. Bu yüzden, yazışmalarda sıkça kullanılan çelom biti tabirinin pratikte de, elçilik kabul töreni esnasında Moskova tarafından icra edilmesi gerekiyordu. III.

²²⁷Craig Gayen Kennedy, *The Juchids of Muscovy: A study of personal ties between emigre Tatar dynasts and the Muscovite grand princes in the fifteenth and sixteenth centuries*, Ph.d Harvard University 1994, syf.54

²²⁸ Robert M. Croskey, "The Diplomatic Forms of Ivan III's Relationship with the Crimean Khan", *SR*, V. 43, No.2, s.259

²²⁹ Akdes Nimet Kurat, *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, syf.219

Ivan'ın bunu bizzat icra edip etmediği konusunda, Moskova'yı ziyaret eden ve dönemin Moskova Rusya'sını tarif eden Avusturyalı diplomat Sigismund Von Herbersten'in "*Notes Upon Russia*" adlı eserinde yazdıkları bizi bu konuda aydınlatmaktadır.

Herbestein'in kayıtlarına göre, Moskova'ya gelen Tatar elçileri Han'ın bildirilerini sunarken oturmaları ve III. Ivan'ın Tatar elçilerini bu esnada ayakta dinlemesi, Ivan'ı gücendirmiş ve oldukça öfkelenmişti.²³⁰ Aslında Herbestein'e göre bu duruma asıl öfkelenen III.Ivan'ın Bizans soyundan eşi Sofia olmuştu. Kırım Tatarlarının karşısındaki güçsüzlüğüne tahammül edemeyen Prenses, Ivan'ın şahsına Tatar kölesi ile evli olduğunu söylemişti.²³¹

Dönemin Moskova'sını ziyaret eden Herbestein'in kayıtları ışığında durumu değerlendirecek olursak, Kırım Hanlığı'nın, Moskova'dan itaatkâr ve kendi üstünlüğünü kabul eden bir davranış sergilemesini beklediğini söyleyebiliriz. Neticede III.Ivan elçi kabulleri gibi seremonilerde Kırım Hanlığı'yla ilişkisini bozmamak adına, hanlığın istediği şekilde davranmış olabilir.

Burada dikkatleri çeken bir diğer husus ise III. Ivan 1472 yılında Bizans paleologlarından Prenses Sofia (Zoya) ile evlenmiş olmasıdır. Bu evlilik Ivan'ın dış ilişkilerdeki konumunu belirlemesi adına da mühim bir hadisedir. Zira Sofia ve III.Ivan'ın yanında yer alan Rumlar, Ivan'a hükümdarlığın ne olduğunu ve nasıl yaşanması gerektiğinin bilincini aşlamışlar ve ayrıca hükümdarın diğer teb'adan farklı ve üstün bir mevkide bulunması gerektiğini öğretmişlerdi.²³² Bizans prensesinin tesiri, III.Ivan'ı diğer devletler ile olan ilişkilerinde üstün davranmaya itmişti. Bizans prensesinin telkinleri III.Ivan'ın, muhtemelen Kırım'a karşı olan tavrında da etkili olmuştu. Nitekim bir dönem Kırım'dan gelen elçilerin kabul törenleri esnasında Sofia, Ivan'ın bu tarz utanç verici karşılama törenlerinden alıkoymak adına Ivan'ı hasta numarası yapması için ikna etmişti.²³³ III.Ivan'ın, Sofia'nın bu telkinlerinden etkilenip uygulamada kendisini bu tarz törenlerden uzak

²³⁰Robert M. Croskey, **a.g.e.** syf. 261

²³¹ Sigismund Von Herberstein, **Notes Upon Russia**, v. 1, İngilizce'ye Çeviren R. H. Major, Hakluyt Society, London 1851, syf.25

²³²Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, syf.123

²³³ Robert M. Croskey, "The Diplomatic Forms of Ivan III's Relationship with the Crimean Khan", **SR**, V. 43, No.2, syf. 261

tutma tutumu tartışma konusudur. Zira Kırım hanları tarafından gönderilen elçiler, sadece hanın bildirilerini okumak için görevlendirilen yetkililer değildi. Elçiler aynı zamanda Kırım hanlarının mutlak otoritesini de temsil ediyorlardı. 1470’li yılları düşündüğümüzde, Ivan’ın bu törenlerden kaçması, yerine getirmemesi gibi durumlar söz konusu değildi. Ayrıca Moskova knezinin kendisini hanlar ile eşit görmesi için dönem itibariyle henüz erken olduğu yorumu yapılabilir.

1489’den itibaren Moskova Kırım’da devamlı olarak elçi bulundurmaya başlamıştı. Robert Croskey makalesinde, Kırım-Moskova ilişkilerindeki bu uygulamanın Altın Orda dönemindeki uygulamaya benzediğini vurgulamaktadır. Altın Orda döneminde Rus soyluları knezin temsilcileri olarak büyük hanın sarayında bulunurlardı. Bunun yanı sıra Mengli Giray Kırım’daki Rus temsilcilerini, boyarlar arasından seçmeye özen göstermişti. Ayrıca Kırım-Moskova arasındaki diplomatik ilişkiler Moskova’da değil Kırım’da yürütülüyordu.²³⁴ Görüldüğü gibi Kırım-Moskova ilişkilerinde bazı uygulamaları Kırım’ın belirlediği göze çarpmaktadır.

Kırım-Moskova ilişkilerinde haraç alıp verme meselesine gelince, Halil İnalcık, Moskova Knezliği’nin Kırım Hanlığı’na hediye adı altında yüklü bir ödeme yaptığını ifade etmiştir.²³⁵ III.Ivan Kırım Hanlığı’na gönderilen mektuplarda ‘haraç’ kelimesine yerine hediye kelimesini kullanmaya özen göstermişti. Bu dönem diplomatik kayıtlarda bu kelime “Pominki” (hediye) olarak geçmektedir.²³⁶ Kırım Hanlığı’na gönderilen hediyeler konusunda han genellikle dört temel hediye talep ederdi. Bunlar; kürk, avcı kuş (diğer avcı kuşları), mors balığı ve zırhtır. Bunların yanı sıra gümüş kaplar, borozan ve boynuz gibi emtialar da istenirdi. Ayrıca, hanlar Moskova’dan para da talep edebilirdi.²³⁷ Görüldüğü gibi hanlar genellikle kuzey ülkelerinin kıymetli emtialarını Moskova’dan talep etmişlerdi. Bunlarla birlikte hanlar hediyeleri sadece kendileri için talep etmez aynı zamanda kendi çocukları, eşleri, Kırım’daki soylular ve Osmanlı Türkleri için de talep ederdi.²³⁸

²³⁴ Robert M. Croskey, **a.g.e.**, syf.262-263

²³⁵ Halil İnalcık, “Osmanlı-Rus ilişkileri 1492-1700”, **Türk-Rus ilişkilerinde 500. Yıl 1491-1992**, Ankara 1999, syf.26

²³⁶ Robert M. Croskey, “The Diplomatic Forms of Ivan III’s Relationship with the Crimean Khan”, **SR**, V. 43, No.2, syf. 265

²³⁷ Robert M. Croskey, **a.g.e.** syf.266

²³⁸ Robert M. Croskey, **a.g.e.**, syf. 266

Dönemin siyasi olaylarına dönecek olursak, Moskova yukarıda belirttiğimiz gibi, doğuda Altın Orda tehlikesi ile meşguldü. Büyük Orda Tatarları belirli periyodlarla Moskova Knezliği'nin sınırlarına yağma akınları düzenliyordu. Aynı dönemde Lehistan-Litvanya Devleti de Moskova'nın batı cephesinde Ruslar ile hâkimiyet mücadelesini sürdürüyordu. Bu dönemde Kazimir, Altın Orda Devleti'ni Kırım Hanlığı'na nazaran, Altın Orda'nın Moskova'ya coğrafi yakınlığı sebebiyle, Moskova'yı daha fazla baskı altında tutabileceğini düşünmüş, onunla ittifak yapmayı daha doğru bulmuştur.²³⁹

Seyyid Ahmed Han'ın 1476 yılında Kırım Hanlığı'na karşı galibiyetinden sonra, III. Ivan'ın Saray'a gelmesini istemişti. Altın Orda hanının bu davetine, knezin yerine Rus elçisi Bestujev'in gelmesi Ahmed Han'ı kızdırmıştı.²⁴⁰ Kazimir'in Altın Orda'yı Moskova'ya karşı harekete geçirmek için teşvik etmesi de, Altın Orda'nın, Moskova üzerine son büyük seferini gerçekleştirmesindeki nedenlerinden biridir. Altın Orda'nın Moskova'ya karşı sefer düzenlemesi karşısında III. Ivan, güneyindeki müttefiki Kırım Hanlığı'na 16 Nisan 1480 tarihinde bir elçilik heyeti yollamıştı.²⁴¹ Boyar knez Ivan Zvenitsu'nun elçi raporlarına göre, III. Ivan, Altın Orda'ya karşı Kırım Hanı Mengli Giray'dan yardım istemiş ve Mengli Giray'ın vereceği desteği teyit etmesini talep etmişti.²⁴² Mengli Giray bu yardım talebini geri çevirmemiş ve Altın Orda'ya karşı Moskova'nın safında yer almıştı.

Moskova-Kırım ittifakının o dönemde şüphesiz her iki taraf için avantajları söz konusudur. Bu ittifakın Moskova açısından avantajlı tarafı, Moskova, Kırım akınlarının yönünü sınır kasabalarından ve köylerinden, Lehistan-Litvanya sınırlarına doğru çevirmişti. Ayrıca Moskova ve Kırım arasında karşılıklı olarak ticaret gelişti. Ticari ilişkiler ittifak yapılan süre boyunca devam etti.²⁴³ Moskova açısından bu avantajların belki de en önemlisi, Altın Orda Devleti'ne karşı mücadelede Kırım Hanlığı'nın büyük desteğini almış olması idi.

²³⁹ Istvan Vasary, "Kırım Hanlığı Ve Büyük Orda (XV-XVI. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele", Çev. Serkan Acar, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, syf.332

²⁴⁰ Rızaeddin Fahreddin, **Altın Ordu ve Kazan Hanları**, çev. İlyas Kemaloğlu, syf.86

²⁴¹ G.F. Karpov, **Pamyatniki Diplomaticheskoy Svoeniy Moskovskova Gasudarstva s Krımskoyu i Nogayskoyu Ordami i Turtsiyey**, c.1, syf.16

²⁴² G.F. Karpov, **a.g.e.**, syf.18, Elçi raporunun tamamı için bakınız: G.F. Karpov, **a.g.e.**, syf. 16-24

²⁴³ Michael Khodarkovsky, **Russian's Steppe Frontier (The Making of a Colonial Empire 1500-1800)**, syf.78

Kırım-Moskova ilişkisinin Kırım Hanlığı açısından avantajlı tarafı ise, 1478’de Kırım tahtında mutlak egemenliği ele geçiren Mengli Giray’ın, Moskova’da bulunan kardeşleri Nur-Devlet ve Haydar’ı Kırım’dan uzak tutarak, onların kendi tahtını ele geçirme teşebbüslerini ortadan kaldırmasıdır. Nitekim 1480 yılında Ivan, Kırım’a gönderdiği elçi Ivan Zvenitsu tarafından Mengli Giray’ı kardeşleri Nur-Devlet ve Haydar hakkında detaylı bir şekilde bilgilendirmişti. III. Ivan, kardeşlerinin Han’a zarar vermemesi için himayesine aldığını vurgulamak istemişti.²⁴⁴

İlerleyen zamanlarda ise bu durum tam tersine dönmüş, Mengli Giray’ın kardeşlerinin III. Ivan’ın himayesinde bulunması, onun ciddi bir şekilde tedirgin olmasına neden olmuştu. Hanın kardeşlerinin kendi himayesinde bulunması Kırım hanlığının güvenliği konusunda önemliydi.²⁴⁵ Mengli Giray’ın tedirginliği ise, Moskova’ya bu konuda güvenmemesi ve Moskova’nın her an bu taht adaylarını destekleyip Kırım Hanlığı’na karşı kullanmak istemesinden kaynaklı olabilir. Bu sebeplerden ötürü Mengli Giray, kardeşlerini kendi toprakları için düşmanlarına karşı mücadele etmek amacıyla himayesine davet etmişti. Bu davet, taraflar arasında krize neden olmuş ve III. Ivan Mengli Giray’ın kardeşlerini kendi himayesi altına almasına izin vermemişti. Kırım ile Moskova arasında süren diplomatik yazışmalardan iki taraf arasındaki bu krizi daha net bir şekilde görmekteyiz. Han’ın niyetini anlamakta gecikmeyen Moskova diplomatları hanın bu taleplerine karşı çıkmaya çalışmış idi.²⁴⁶ Ayrıca III. Ivan Mengli Giray’a elçisiyle gönderdiği mektupta, hanın kardeşleri ile ilgili bilgi vermesinin dışında, Mengli Giray’a, Seyyid Ahmed’in 1476’da Kırım’ı zapt etme teşebbüsü sırasında Kırım’a atadığı vali Canibek’in kendisi tarafından alıkoyulduğu bilgisi de verilmişti.²⁴⁷

Kırım ve Moskova arasında kurulan iyi ilişkilerin sonrasında 1480 tarihinde Ahmed Han, ordusu ile Don nehrini geçmişti. Ivan ise Kolomna’ya kadar gelerek Ahmed Han’ın Oka Nehrinden geçmesini beklemişti.²⁴⁸ 18 Ekim 1480 tarihinde Seyyid Ahmed Han bütün birlikleri ile Ugra nehrine varmış, III.Ivan ise aynı yere doğru

²⁴⁴G.F. Karpov, **a.g.e.** syf. 17-18

²⁴⁵ Serkan Acar, **Kasım Hanlığı (1445-1681)**, İstanbul 2008, syf. 77

²⁴⁶V.E.Sroekovsky, **Muhammed Geray Han ve Vasalları**, Çev. Kemal Ortaylı, Ankara 1978, syf. 57

²⁴⁷G.F.Karpov, **Pamyatniki Diplomaticheskoy Svoeniy Moskovskova Gasudarstva s Krimskoyu i Nogayskoyu Ordami i Turtsiyey**, c.1syf.17

²⁴⁸Rızaeddin Fahreddin, **Altın Ordu ve Kazan Hanları**, syf. 86

yönelmiş ve ailesini korumak amacıyla ailesini Belozoro'ya göndermişti.²⁴⁹ Ugra nehri kıyısında başlayan muharabe tam beş gün sürdü ve Altın Orda birlikleri nehrin diğer tarafına geçemediklerinden dolayı bulundukları tarafta yer alan 12 küçük şehri ele geçirdiler.²⁵⁰ Ahmed Han bu kazanımlarının ardından Moskova'ya barış önerisinde bulunduysa da neticede iki taraf arasında barış ortamı gerçekleşmedi ve taraflar arası mücadeleye devam edildi. Fakat havaların soğumaya başlaması, Ahmed Han'ın ordusunun iâşesinin tükenmiş olması²⁵¹, III.Ivan tarafında yer alan Nur-Devlet'in birliklerinin savaş esnasında korumasız kalan Saray şehrine saldırmaya başlaması ve aynı zaman da Kırım Hanlığı'nın Moskova'ya desteği gibi nedenlerden dolayı Altın Orda geri çekildi.²⁵² Tüm bu olayların neticesinde, Altın Orda-Lehistan-Litvanya ittifakı Kırım-Moskova ittifakına nispetle daha az karlı çıkmıştı.²⁵³

Rusya'nın doğusunda bu olaylar cereyan ederken, batıda da önemli gelişmeler yaşanıyordu. Lehistan-Litvanya Devleti, Moskova'ya karşı Baltık denizi kıyısında bütün Alman şehirlerinin iştirakiyle, büyük bir koalisyon kurmuştu. Bu birlikteliğe karşı Ruslar büyük kayıplar vermişti. Bu esnada Mengli Giray, Kırım kuvvetlerini Podolya'ya doğru sürerek burada Lehistan-Litvanya'nın savaşındaki konumunu zora sokmuştu.²⁵⁴ Lehistan-Litvanya kralı Kazimir'in ordusu, yapılan bu savaş sonucunda yenilgiye uğramıştı. İşte tam bu noktada, Kırım-Moskova ilişkilerinde, Moskova Knezliği'nin güçlü bir müttefiki olan Mengli Giray'ın Moskova lehine hamleleri, ikili ilişkilerdeki bağın kuvvetini gözler önüne sermektedir.

1480'de Ugra nehri civarında Ahmed Han'ın birliklerini uzun süre bekletmesi, literatüre "Ugra Nehri Bekleyişi" olarak geçmiştir.²⁵⁵ Ahmed Han'ın Ugra nehrinden

²⁴⁹ Rızaeddin Fahreddin, **a.g.e.**, Syf. 86.

²⁵⁰ İlyas Kemaloğlu, **Altın Orda ve Rusya**, syf.119

²⁵¹ İlyas Kemaloğlu, **a.g.e.**, syf.119

²⁵² Rızaeddin Fahreddin, **a.g.e.**, syf.87

²⁵³ Istvan Vasary, "Kırım Hanlığı Ve Büyük Orda (XV-XVI. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele", Çev. Serkan Acar, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, syf.333

²⁵⁴ A. Yu. Yakubovskiy, **Altın Orda ve Çöküşü**, syf.312.

²⁵⁵ K.V.Bazileviç tarafından bulunan Ahmet Han'ın III.Ivan'a gönderdiği yarlıkta, Ahmet Han Ivan'a şu şekilde seslenmiştir: ' Şimdi nehir kıyısını terk ediyorum; çünkü askerlerime giyim, atlarıma çul bulamadım. Kışın doksan günü geçince ben tekrardan geleceğim. Senden öcümü alacağım. '.A. Yu. Yakubovskiy, **Altın Orda ve Çöküşü**, syf.313, İlyas Kemaloğlu tarafından, Ahmet Han'ın III. Ivan'a gönderdiği mektubun analizi yapılmıştır. Mektubun tam tarihi belli değildir. Mektupta, Ahmed Han'ın Ivan'dan 40 gün içerisinde 60 bin altın toplamasını istemiş ve muhtemelen Moskova'nın bunu

geri çekilmesi şüphesiz Moskova'yı oldukça rahatlatmıştı. Ahmed Han'ın 1481 tarihinde öldürülmesi üzerine Kırım ve Moskova tarafları açısından yeni bir döneme girilmişti. 1380'de Kulikova savaşında Moskova'nın Altın Orda'ya karşı elde ettiği psikolojik üstünlük, yüz yıllık bir süreçte zuhur eden olaylar, Doğu Avrupa'daki dengelerin değişmesi ve III.Ivan'ın başarılı politik davranışları gibi hadiseler, Moskova'nın Altın Orda hakimiyetinden çıkışını hazırlayan saikler olmuştur. 1480 yılından sonra artık Moskova kendisini müstakil bir devlet olarak konumlandırmıştı.²⁵⁶

Uluğ Muhammed tarafından Rusları kontrol edebilmek için kurulan Kasım Hanlığı'nın²⁵⁷ tahtında bulunan Danyal'ın ölmesine müteakip Moskova, Kasım tahtına 1486'da Nur-Devleti çıkarmıştı. Nur-Devlet'in Kasım Hanlığı'ndaki faaliyetlerine ilişkin bilgiler kısıtlıdır.²⁵⁸ Nur-Devlet ile ilgili bize en iyi bilgi sağlayan kaynak, 1481'de ölen Seyyid Ahmed Han'ın oğlu Murtaza'nın III.Ivan'a gönderdiği 1486 tarihli mektuptur.²⁵⁹ Murtaza'nın mektubunun içeriğinden 1476'dan sonra Kırım Hanlığı içerisinde meydana gelen hadiseler anlaşılabilmektedir. Murtaza, babası Seyyid Ahmed Han döneminde, Nur-Devlet ile sıkı ilişkilerin olduğunu hatırlatmış ve daha sonra Nur-Devlet Kırım tahtından feragat edince, babasının (Seyyid Ahmed Han'ın) Nur-Devlet'ten sonra Kırım tahtına çıkan Mengli Giray ile anlaşma yaptığını, fakat Mengli Giray'ın bu anlaşmayı bozduğunu ve bu sebepten ötürü Nur Devlet'in Moskova'ya esir durumuna düştüğünü mektupta dile getirmişti.²⁶⁰ Murtaza, Nur-Devlet'i o dönemdeki en büyük

kabul etmediğinden dolayı Ahmed Han Moskova üzerine sefer yapmaya karar vermiştir. İlyas Kamalov, **Altın Orda ve Rusya**, syf.129-131

²⁵⁶ Moskova'nın müstakil devlet olma isteğinin emareleri 1480 tarihinden önce zuhur etmişti. Nitekim 1462 yılında Altın Orda hanlarının isimleri paralardan çıkarılmış, 1472'de Altın Orda'ya ödenen vergi kesilmiş ve bu vergiyi Moskova, Altın Orda'ya göndermek yerine Kırım ve Kazan'a göndermeye başlamıştır. İlyas Kamalov, **a.g.e.**, syf.208

²⁵⁷ Kasım Hanlığı, Moskova ile Ryazan knezlikleri arasındaki bölgede, Mordva ile Murom arasında kurulan bir hanlıktır. Kazan Hanlığı'nın kurucusu Uluğ Muhammed 1445 yılında, Moskova Knezliğini ağıle bir yenilgiye uğratmıştı. Uluğ Muhammed aldığı galibiyet sonrasında Moskova'dan bazı Rus şehirlerini ele geçirmişti. Uluğ Muhammed oğlu Kasım'a bu Rus şehirlerinden Oka nehri kıyısındaki Mişer şehrini vererek burada 1445'te Kasım Hanlığı'nı kurmuştu. Daha fazla bilgi için: Bulat Rahimzyanov, "Kasım Hanlığı", **Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizogulları**, Hazırlayanlar: Hayrunnisa Alan, İlyas Kamaloğlu, İstanbul 2016, syf.285-319

²⁵⁸ Serkan Acar, **Kasım Hanlığı (1445-1681)**, syf.78

²⁵⁹ Mektubun rusça tercümesinin transkripsiyonu bakınız: İlyas Kamalov, **Altın Orda ve Rusya**, syf.131-132

²⁶⁰ İlyas Kamalov, **a.g.e.**, syf.131

düşmanı Mengli Giray'a karşı kullanmak istemiş olmalı ki Ivan'dan Nur-Devleti ona göndermesini söylemişti. Bununla birlikte Murtaza, Nur-Devlet'e de eş zamanlı olarak mektup göndermiş ve bu mektupta onun Hristiyanlar ile daha fazla yaşamaması gerektiğini, Kırım tahtının onun hakkı olduğunu ve bu sebepten ötürü ona destek olacağını bildirmiştir. Bu durumdan sonra ise, III. Ivan, Murtaza tarafından Nur-Devlet'e gönderilen mektubu kendisine vermemiştir. Aynı zamanda III. Ivan, Murtaza'dan gelen her iki mektubun kopyalarının da Mengli Giray'a göndermişti.²⁶¹ III. Ivan'ın müttefik olan Kırım Hanlığı'nı Altın Orda Devleti'ndeki gelişmelerden haberdar etmesindeki bu tavrı, Altın Orda ile Kırım arasındaki mücadeleyi canlı tutmak istemesi ile açıklanabilir. Kırım Hanlığı ile Altın Orda Devleti arasındaki mücadele, Altın Orda Devleti'ni zaafa uğratması bakımından Moskova için son derecede önemliydi. Cengiz soyundan gelenler arasındaki bu mücadele, evvela Moskova'nın varlığını temin ediyordu.

1.3.Kırım- Lehistan-Litvanya İlişkileri

15. yüzyılın son çeyreğinde Doğu Avrupa'da değişen siyasi dengelerden dolayı, Kırım ile Lehistan-Litvanya ilişkileri oldukça kötüleşmişti. İki taraf arasındaki ilişkiler, Altın Orda'nın hem Kırım'ı hem de Moskova'yı aynı anda tehdit etmesi ve Moskova'nın da Lehistan-Litvanya Devleti'nin topraklarında hak iddia etmesinden dolayı bozulmuştu. 1480 yılında gerçekleşen Kırım-Moskova ittifakına karşı Altın Orda- Lehistan-Litvanya ittifakının oluşması neticede taraflar açısından daha sonraki hadiselerin cereyan etmesinde etkili olmuştur. Kırım açısından baktığımızda Lehistan-Litvanya ile ilişkilerin kötüleşmesi, Kırım'ın Doğu Avrupa'da edinmiş olduğu müttefikini kaybetmesi anlamına geliyordu.

Kırım Hanı Mengli Giray bu önemli müttefikini Altın Orda safından çekmek adına olsa gerek, 1480 Nisan'ında Hacı Baba adlı elçisini²⁶² Kazimir'in huzuruna göndermişti. Mengli Giray'ın buradaki teşebbüsü, hâlihazırdaki müttefik Moskova'nın yanı sıra Kazimir'i de kendi yanına çekerek Altın Orda'yı tamamen

²⁶¹ İlyas Kamalov, a.g.e. 132

²⁶² Mengli Giray, aynı elçiyi 1474'te Moskova'ya da göndermişti.

tecrit etmek istemesi ile anlaşılabilir.²⁶³ Elçi Hacı Baba'nın Nisan 1480'de Kazimir'e götürdüğü bu mektupta, Mengli Giray Kazimir'e, Hacı Giray zamanında kurulan güçlü ittifak dönemini hatırlatmış ve hanın düşmanı olanlara düşman olmasını, aynı şekilde krala karşı düşman olanların da hanın düşmanları olarak göreceğini belirtmişti. Mengli Giray'ın bu sözünde samimi olduğu anlaşılmıştı, zira Şirin kabilesinin lideri Eminek ile diğer önemli mirzaların ve beylerin önünde bu duruma ilişkin yemin etmişti. Bu yemin, Kırım'ın ileri gelenleri tarafından da teyit edilmişti.²⁶⁴ Bu olay üzerine Kazimir elçisini Kırım'a gönderdi. Neticede Mengli Giray, Kazimir'le arasındaki dostluğu korumak ve Kazimir'in topraklarına akınlar düzenlememek için söz vermişti.²⁶⁵ Kazimir'in burada nasıl bir tavır takınmak istediği ve Mengli Giray'ın bu vaatlerine güvenip güvenmediği net değildir. Mengli Giray'ın bu davranışının sebebi, 1480 yılında vuku bulan Altın Orda'nın Moskova üzerine gerçekleştirdiği büyük seferde zaman kazanmak istemesi ve Kazimir'in o dönemde Mengli Giray'ın teklifine karşı kararsız bir durumda kalabileceğini düşünmesi olabilir. Sonuç olarak ortaya çıkan tablo, Mengli Giray'ın amacına ulaşmış olduğunu göstermektedir. Han, Kazimir'i kritik zamanda diplomatik görüşmeler ile taraflar arası barış müzakeresi yapmaya çekmişti. Kazimir'in işte bu sebepten ötürü Altın Orda'ya yardıma gidemediği yorumunu yapabiliriz.²⁶⁶

1480'den sonra Kırım- Lehistan-Litvanya ilişkilerinin daha da bozulduğu bir döneme girilmişti. İlişkilerin bozulmasında, bu sefer batıdaki güç dengesinin değişmesi mutlak surette etkili olmuştur. Bu dönemde Osmanlı'nın batıdaki hedefi, Lehistan-Litvanya'nın hâkim olduğu Özi-Tuna sahasını ele geçirmektir. Kırım ile Lehistan-Litvanya arasındaki ittifakı imkansız kılan sebep ise Osmanlı'nın bu politik tavrı idi.²⁶⁷ Kırım, Osmanlı'nın himayesinde olan bir hanlık olduğuna göre, Kırım'ın Osmanlı'nın yanında yer alması icap ediyordu.

Bu olayların neticesinde Mengli Giray, 1482'de Kiev'e karşı bir sefer düzenlemiş, han burayı ciddi bir şekilde tahrip etmiş ve pek çok esirile geri dönmüştü. Osmanlı,

²⁶³Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf. 22-23

²⁶⁴ Mektup için bakınız: Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.**, syf.546-547

²⁶⁵Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.**, syf. 23

²⁶⁶ Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.**, syf.24

²⁶⁷ Yücel Öztürk, **Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe (1475-1600)**, Ankara 2000, syf. 18

Kırım Hanlığı'nın yaptığı bu seferden iki yıl sonra, 1484'te, Kara Boğdan'a ve Akkerman bölgelerine sefer düzenleyerek Kırım'ın da iştirak etmesini istemişti. Sonuçta Kili ve Akkerman gibi önemli kaleler ele geçirilerek pek çok ganimet elde edilmişti.²⁶⁸ Ayrıca Kırım Hanlığı Osmanlı'nın bu seferine katılarak, Dinyester nehri boyundaki Moldova voyvodasına ait bazı yerleri de ele geçirmişti.²⁶⁹

Kırım ile Lehistan-Litvanya Devleti arasındaki ilişkiler, Osmanlı Devleti faktöründen dolayı, uzun bir süre kötü bir şekilde devam etmişti. Kırım Hanlığı'nın kuruluşundan beri taraflar arasında sürekli bir elçilik teatisi olmuş ve elçilerin gidiş gelişleri çoğalmıştı. Fakat artık bahsettiğimiz dönemde bu elçi teatisi oldukça azalmıştır.²⁷⁰ Mengli Giray'ın Lehistan-Litvanya ile olan ilişkileri, bu şekilde hasmane bir tutum içinde devam ederken onun Lehistan-Litvanya'ya karşı Moskova'dan destek aradığı ortaya çıkmaktadır. 1492'de Han, III. Ivan'a gönderdiği bir mektupta, Aşağı Dinyeper'de Tavan adlı nehir geçidinin üzerinde yeni bir kale inşa edeceğini bildirdi.²⁷¹ Mengli Giray'ın Lehistan-Litvanya Devleti'ne karşı açılacak seferde, Moskova'yı da yanına çekmek istemesi, 1474'te başlayan Kırım-Moskova ilişkilerindeki olumlu havayı sürdürmek istediğini göstermektedir.

1494'te Lehistan-Litvanya'nın Kırım Hanlığı'na karşı sefere çıktığı biliniyor. Bunun üzerine Kırım Hanlığı Volhinya bölgesine ulaştı ve burada Lehistan- Litvanya birliklerini mağlup etti. Bu dönemde Lehistan-Litvanya ile Moskova arasında evlilik yoluyla iyi ilişkiler kurulmak istenmişti. Fakat bu ikili ilişkilerin seyrinin olumlu bir havada sürdüğü esnada Moskova, müttefiki Kırım Hanlığı'nın Lehistan-Litvanya'ya karşı sefer yapmasına engel olamadı.²⁷²

Diğer yandan Kırım ve Osmanlı birlikteliğinin Karadeniz'in kuzeyini ve Tuna mansabını kontrol etme isteğinin önüne geçemeyen Lehistan-Litvanya Devleti, birliklerini toplayıp Osmanlı'nın elinden Kili ve Akkerman kalelerini almak ve

²⁶⁸ Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, syf. 21-22

²⁶⁹ V.D. Smirnov, **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı**, ,syf.221

²⁷⁰ Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.**, syf. 24

²⁷¹ G.F. Karpov, **Pamyatniki Diplomaticeskoy Snoşeniy Moskovskova Gasudarstva s Krımskoyu i Nogayskoyu Ordanı i Turtsiyey** c.1, syf.148-150

²⁷² Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents** syf.26

Karadeniz’de tekrardan egemenlik kurmak adına Osmanlı-Kırım cephesine karşı büyük bir sefer düzenlemişti. Lehistan-Litvanya 1498 senesinde Kırım ordusunu Braslav mevkinde ağır bir yenilgiye uğratmış ve Mengli Giray ve oğlu Muhammed Giray savaşta yaralanmıştı.²⁷³ Bu yenilginin ardından, 1499’da yapılan mücadelede Osmanlı-Kırım tarafı Lehistan-Litvanya’yı ağır bir yenilgiye uğratmıştı. Sonuç olarak 1499’da Osmanlı ile Lehistan-Litvanya arası barış görüşmeleri başladı ve 1503 yılına kadar Osmanlı-Lehistan-Litvanya arasında barış anlaşması yapıldı.²⁷⁴ Mengli Giray ise Lehistan-Litvanya kralından kendisine haraç ödemesi karşılığında barış teklifi etmişti.²⁷⁵ Lehistan-Litvanya, Mengli Giray’ın bu teklifini kabul etmek zorunda kaldı. Fakat çok geçmeden Doğu Avrupa kanadında siyasi durumlar değişmiş ve Moskova, Lehistan-Litvanya sınırlarına saldırmaya başlamıştı. 1500 tarihinde Moskova’nın Leh topraklarına saldırması ile birlikte, Kırım ile Lehistan-Litvanya arasındaki ilişkiler tekrardan farklı bir hale bürünmüştü. Bu sırada Altın Orda hanı Şeyh Ahmed’in 1501-1502 yılları arası Kırım ile mücadelede hazırlık yapmaya başlamış ve bu konuda müttefiki olarak gördüğü Lehistan-Litvanya Devleti’nden askeri yardım göndermesi için teklifte bulunmuştu.²⁷⁶

1.4. Altın Orda Devleti’nin Sona Ermesi ve Kırım-Moskova İlişkileri

1480’de gerçekleşen Ugra Nehri bekleyişi hadisesinden sonra III. Ivan döneminde Moskova Knezliği iç politikada egemenliğini sağlamlaştırmak adına adımlar atmıştı. 1485’te Tiver bölgesi ele geçirilmiş, kuzeydoğu yönünde Moskova Knezliği yayılmasını sürdürmüştü. Ayrıca Ivan döneminde 1487’de Kazan’a büyük bir sefer düzenlenmiş ve Kazan şehri kuşatılmıştı. Bunun neticesinde Ruslar, Kazan’ın iç işlerine karışma başarısını elde ederek, Kazan tahtına Rus yanlısı Muhammed Emin’i çıkarmışlardı.²⁷⁷ Bu tarihten sonra Kazan Hanlığı için Rus tahakkümü dönemi başlamış ve bu dönem Sahip Giray’ın Kazan tahtına çıkmasına kadar sürmüştür. Böylece III. Ivan döneminde Moskova, 1480 yılında Altın Orda tahakkümünden,

²⁷³Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.** syf.27

²⁷⁴ Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.** syf.27

²⁷⁵Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.**, syf. 27.

²⁷⁶Istvan Vasary, “Kırım Hanlığı Ve Büyük Orda (Xv-Xvi. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele”, Çev.

Serkan Acar, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, syf.335

²⁷⁷Mihail Hudyakov, **Kazan Hanlığı Tarihi**, syf. 31.

1487’de ise Kazan Hanlığının tahakkümünden kurtulmuştu.²⁷⁸ Bu kurtuluş, ekonomik açıdan da Moskova’yı oldukça rahatlatmış, Altın Orda’ya ve Kazan’a karşı verilen vergiler de bu sebeple ortadan kalkmıştı. Moskova ekonomisi için bu rahatlama mühim bir yer tutsa da ekonomik bağımsızlığı halen tam olarak sağlayamamış olup, müttefiki Kırım Hanlığı’na karşı vergi vermeyi sürdürmüştü.

1487’den sonra Moskova etkin bir dış politika gütmüştü. Bu dönemde III. Ivan, rakipleri Kırım ve Kazan hanlıklarını kendi menfaati doğrultusunda stratejik ortaklar haline getirmişti. Moskova bir taraftan Kırım ile barış sürecini sürdürmüş diğer bir taraftan da Kazan Hanlığı tahtına kendi adamı olan Muhammed Emin’i yerleştirmekle Altın Orda’ya karşı elini güçlendirmişti. Altın Orda’yı çevreleyen hanlıkları kendi tarafına çekmiş, böylece Altın Orda Devleti’ne güçlü bir darbe indirmişti.

Kırım Hanlığı açısından ise bu yıllarda ortaya çıkan önemli gelişme, Mengli Giray’ın Kazan Hanlığı hükümdarı Halil Han ve İbrahim Han’ın dul eşi Nur Sultan Bike ile evlenmesi olayıdır. Bu evlilik ile birlikte, Kırım ve Kazan Hanlığı arasındaki münasebetler, daha sıkı bir hale bürünmüştü.²⁷⁹ Mengli Giray açısından bu evlilikten doğan politik kazanç oldukça fazlaydı. Nur Sultan Bike, Mangıt (Nogay) kabilesinin lideri Temir Bey’in kızıydı. Kırım’da Eminek Mirza’nın devlet içerisindeki rolü neyse, Altın Orda Devleti’nde de Temir Bey’in rolü oydu.²⁸⁰ Bu evlilik sayesinde Mengli Giray, Mangıt kabilesi ile olan husumetlerini düzeltme fırsatı bulmuş, bu durum da Mengli Giray’ın Mangıt kabilesinden büyük bir destek almasını sağlamıştı. Temir Bey’in oğlu Tevekkel (Tevkel) babasının ölümünden sonra Altın Orda idaresinde etkin bir konuma yükselmişti.²⁸¹ 1502 yılında Şeyh Ahmed’le yollarını ayırdıktan sonra Tevekkel Bey maiyetiyle birlikte Mengli Giray’a hizmet etmek için Kırım’a gelmişti. Mengli Giray Tevekkel’in kendi tarafına geçmesine sevinmiş ve

²⁷⁸Mihail Hudyakov, **a.g.e.**, syf. 34.

²⁷⁹ Evliliğin gerçekleştiği tarih ile ilgili pek çok farklı görüş ortaya atılmıştır. Bakınız: Ali Can Ötebay, **Kırım Hanlığı’nın Kazan Hanlığı ile Siyasi Münasebetleri (1441-1552)**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, syf.42

²⁸⁰Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf.24.

²⁸¹ Tevekkel Bey Altın Orda devleti içerisinde hem Litvanya ile olan hem de Kırım hanlığı ile olan ilişkilerde oldukça etkin bir rol oynamıştır. Bu durum Uluğ Orda’nın dağılmasına kadar devam etmiştir. V.E.Sroekovsky, **Muhammed Geray Han ve Vasalları**, syf.99-100

bunun karşılığında ona toprak ve nahiyeler vermişti.²⁸² Bu tarihten itibaren Kırım'da Mangıt kabilesinin mümessilleri ve itibarı artmıştı.²⁸³

Bu dönemde Lehistan-Litvanya'nın Osmanlı-Kırım ittifakı sonucu güç duruma düşmesi, Altın Orda'yı bölgede dış politikada desteksiz ve yalnız bir devlet olma durumuna sokmuştu. 1501-1502 tarihlerinde Altın Orda Devleti'nde meydana gelen açlık, kıtlık ve Kuzey Kafkasya'da Altın Orda'nın Çerkesler tarafından zor durumda bırakılması gibi sebepler Altın Orda Devleti'nin çöküşünü hızlandırmıştı. Tam da bu durumdan faydalanmak isteyen Mengli Giray, III. Ivan'a elçisini yollayarak, Altın Orda'ya karşı düzenlemek istediği seferde destek talep etmişti.²⁸⁴ Mengli Giray'ın Moskova'dan bu yardım talebinin karşılık bulup bulmadığı tartışmaya açık bir haldedir. Zira Kırım-Moskova ilişkilerinde, Kırım'ın Moskova'ya yardım etmek amacıyla Lehistan-Litvanya sınırlarına akınlar düzenlemesi gibi, Moskova'nın Lehistan-Litvanya'ya karşı mücadelesinde Kırım'ın aktif bir şekilde rol oynadığı ortaya konulmuşken; Moskova'nın, Kırım'ın Altın Orda'ya karşı mücadelesinde askeri birlikleriyle yardım ettiğine dair herhangi bir kayda rastlanmamıştı.²⁸⁵

Altın Orda Devleti 1480-1502 tarihleri arası siyasi olarak etkinliği azalmış, iktisadi açıdan zayıf, demografik açıdan ise nüfusunun azalmasıyla güç kaybetmiş bir vaziyetteydi. Altın Orda'daki pek çok beyin kendi ulusları ile Kırım'a geçmesi de devletin dağılmasını hızlandırıyordu. Hatta 1501 yılının yazında Mengli Giray, Altın Orda Devleti'nden Kırım'a gelecek olan kabilelerin sayısının artacağını umuyordu.²⁸⁶ Kabilelerin dağılmasıyla adeta kriz dönemine giren Altın Orda Devleti'nin, tarih sahnesinden çekilmesi olayı nasıl olmuştu?

Öncelikle literatürde Altın Orda Devleti'nin sona ermesi meselesi, Kırım Hanlığı'nın Saray şehrini tahrip ederek gerçekleştiği şeklindedir. Hatta 1502 tarihinde Kırım Hanlığı'nın Moskova ile birlikte Altın Orda Devleti'ne son verdiği ve o dönemde III.Ivan'ın en amansız düşmanı Altın Orda'yı ortadan kaldırmak için hanlıkları, Altın

²⁸² V.E.Sroekovsky, **a.g.e.**, syf.101

²⁸³ Mangıtlar zamanla, Kırım'da ilk sırada yer alan Şirin kabilesi ile güç yarışına girmiş ve özellikle Sahip Giray döneminden itibaren itibarları gittikçe artmıştır. V.E.Sroekovsky, **a.g.e.**, syf. 102

²⁸⁴ Michael Khodarkovsky, **Russian's Steppe Frontier (The Making of a Colonial Empire 1500-1800)**, syf. 87.

²⁸⁵ Michael Khodarkovsky **a.g.e.**, syf. 87.

²⁸⁶ V.E.Sroekovsky, **a.g.e.**, syf.100

Orda aleyhine kullandığı ve bunu ustalıkla yaptığı bilgisi yaygındır. Fakat yapılan son çalışmalar, Altın Orda'nın aslında Moskova ile Kırım ittifakı sonucunda yıkılmadığını göstermektedir. Bu çalışmalardan biri olan Leslie Collins'in "*On The Alleged 'Destruction' Of The Great Horde In 1502* " adlı makalesinde, Collins bu konuya değinmiş, Mengli Giray'ın Altın Orda Devleti'ne Saray şehrini tahrip ederek son vermediğini, sadece yönetimin el değiştirdiğini ifade etmiştir.²⁸⁷ Collins'e göre, Altın Orda'nın yıkılışına dair herhangi bir kayıt yoktur, bununla birlikte 16. Yüzyılın ilk yarısındaki Leh, Rus, Tatar kaynakları böyle bir olaydan bahsetmez. Yine aynı makalede yazar, ne III. Ivan'ın ne de çağdaşı Lehistan-Litvanya kralı Aleksander'ın, Altın Orda'nın yıkılışına dair herhangi bir bilgisi olmadığını söylemektedir. Zernov, Solovyev, Karamzin gibi Rus tarih yazıcıları 1480 olayını kendi Tatar boyunduruğundan çıkma olarak görmekte ve bununla birlikte Altın Orda'nın 1502 tarihinde ortadan kalktığını söylemektedir.²⁸⁸

Rus elçi raporları, Mengli Giray'ın 1502'de Volga nehrine doğru askeri birliği ile hareket etmediğini ve orayı yıkmak için bir ordu göndermediğini ortaya koymaktadır. 1502 tarihli Rus elçi raporlarında, Mengli Giray Ivan'a gönderdiği mektupta, kendisinin hasta olduğunu ve atına binmesini önleyen bir hastalıktan acı çektiğini belirtmişti.²⁸⁹ Bu bilgi, 1502 tarihinde Mengli Giray'ın ordusunu toplayıp Volga'ya doğru sefere gittiğini doğrulamamaktadır.

Aynı yılda dikkati çeken önemli bir husus, Lehistan-Litvanya kralı Aleksander'ın, Mengli Giray'a 1502 tarihinde gönderdiği bir mektupta, Altın Orda'nın büyük hakanı olarak hitap etmesidir. Aynı tabiri, III. Ivan da Mengli Giray'a karşı kullanır.²⁹⁰ 1502 yazında, Mengli Giray, Lehistan-Litvanya Kralının Kiev'e vali olarak görevlendirdiği Prens Dimitriy Putyatich'e gönderdiği mektupta "*Babamın tahtını*

²⁸⁷ Leslie Collins, " On The Alleged 'Destruction' of The Great Horde In 1502", **Manzikert to Lepanto The Byzantine World and the Turks 1071-1571**, Haz. Antony Bryer-M. Ursinus, , Amsterdam 1991, syf. 399.

²⁸⁸ Rızaeddin Fahreddin'de Rus tarihçileri ile aynı fikirde olup, 1502 yılının yaz mevsiminde Mengli Giray'ın Saray şehrine aniden saldırdığını ve şehir nüfusunun tamamını öldürerek şehri yerle bir ettiğini söylemiştir. Rızaeddin Fahreddin, **Altın Ordu ve Kazan Hanları**, çev. İlyas Kemaloğlu, syf.87, Halil İncalcık'ta Mengli Giray'ın Saray şehrini tahrip ederek Altın Orda devletine son verdiği düşüncesindedir. Halil İncalcık, "Kırım", **İ.A.**, syf.451. Alan Fisher ise, Mengli Giray'ın emrindeki ordusuyla, Altın Orda'ya saldırdığını ve başkent Saray'a girip kısmen tahrip ettiği fikrini savunmuştur. Alan Fisher, **Kırım Tatarları**, syf.31

²⁸⁹ Leslie Collins, **a.g.e.**, syf.369-370

²⁹⁰ Leslie Collins, **a.g.e.**, syf. 370-371.

ele geçirdim.” ifadesini kullanmıştı. Bu durum hanın babasının tahtından kastının Kırım olmadığı, Mengli Giray’ın bu dönemde Altın Orda tahtını, babasının tahtı olarak adlandırdığı ve neticede Altın Orda tahtını ele geçirdiğini ima etmektedir.²⁹¹ Ayrıca Mengli Giray yine Lehistan-Litvanya kralı Sigismund’a 22 Aralık 1506 - 7 Ocak 1507 tarihleri arası gönderdiği mektupta, Altın Orda (Trans-Volga) ve Kırım Ordası’na (Perekop Orda) sahip olduğunu vurgulamıştı.²⁹²

Altın Orda Devleti’ndeki gelişmelere bakıldığında, 1501-1502 yılları arasındaki süreçte sırasıyla şu olaylar teşkil etmişti. 1501 Kasım’ında Şeyh Ahmed, Lehistan-Litvanya kralı Aleksander’a bir mektup yazarak Kiev’de kışlamak istediğini ve Desna nehrini geçtiklerini iletmişti. Şeyh Ahmed, 1502 Şubat ayında Sula nehri (Dinyeper’in bir kolu) ağzına gelmiş ve Kiev’den yaklaşık 250 km uzaklıkta surlar inşa etmişti.²⁹³ Bu sırada kışın bastırması ve Şeyh Ahmed’in Ordası ve ulusunun bölgede zor şartlara dayanamamasından dolayı, bazı Tatarlar açlık sıkıntısı çekmiş bazıları ise, Lehistan-Litvanya sınırlarını yağma etmişti. Bunun üzerine Altın Orda himayesindeki Mangıt beyi Tevkel Bey, Lehistan-Litvanya kralına yazdığı mektupta, *“Benim halkım ve hizmetlilerim çok uzaktalar ve bunun için sizlerden özür diliyorum. Hanın ve benim bilgim olmadan aç durumda bulunan atlılar ve piyadeler sizin insanlarınıza zarar verdi. Bu tarz zararları tahıl bulmak için yapıyorlardı.”* demiştir.²⁹⁴ Buradan anlaşılıyor ki Altın Orda Devleti’nin düştüğü müşkül durum, başka bir devlet tarafından kuşatma ya da saldırı altında gerçekleşmeyip tamamen aşırı soğuk geçen kış ve buna bağlı açlık ve kıtlık gibi atlatılması güç doğa olaylarının yaşanması sebebiyle olmuştu. Ayrıca Şeyh Ahmed’in Dinyeper’in sol kıyısında beyhude yere Lehistan-Litvanya’nın yardımını beklemesi de Altın Orda devletinin koşullarını daha da zorlaştırmıştı.²⁹⁵

²⁹¹ Leslie Collins, **a.g.e.** syf.380. Mengli Giray, Altın Orda’yı alınca Tevekkel bulundukları yerde – tarlalarda- kozaklık yaptıklarını söylemiştir. V.E.Sroekovsky, **Muhammed Geray Han ve Vasalları**, syf.101

²⁹² Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland- Lithuania : International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf.,551-554

²⁹³ Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.**, Syf. 391.

²⁹⁴ Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.** Syf. 391-392.

²⁹⁵ Istvan Vasary, “Kırım Hanlığı Ve Büyük Orda (Xv-Xvi. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele”, Çev. Serkan Acar, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, syf.335, O dönemde kralı kendi taht meseleleriyle meşgul olduğundan Şeyh Ahmet’in çağrısına cevap verememiştir. Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.**, syf. 28

Yaşanan bu zor durumdan dolayı Şeyh Ahmet'e bağlı pek çok Tatar beyi, ulusları ile birlikte Şeyh Ahmet'i terk ederek Mengli Giray'ın himayesine sığınmak amacıyla güneye doğru hareket etmişlerdi.²⁹⁶ Mengli Giray ise, 1502 Mayıs ayında bu durumu kullanarak Altın Orda'yı ele geçirmek için ordusu ile Perekop berzahını geçmiş, burada Mare nehri kenarında Altın Orda ulusu ile karşılaşmıştı. Mengli Giray'ın karşılaştığı bu insanlar, Şeyh Ahmet'in himayesinden 25 gün önce ayrılarak, güneye doğru Perekop'a gelmek için hareket eden insanlardı.²⁹⁷

Zorlu hava koşulları, Şeyh Ahmed'in askeri kapasitesini oldukça azaltmış ve komutanları ile arasındaki bağı önemli derecede koparmıştı. Ayrıca bu esnada Şeyh Ahmed'in eşi ve ailesinin, ansızın onu terk ederek pek çok askerle birlikte Kırım'a, Mengli Giray'ın himayesine sığınmaları Şeyh Ahmed'in durumu daha da kötüleştirdi.²⁹⁸ Bu vaziyetten yararlanan Mengli Giray, 2 ile 6 Haziran arasında Orda'yı ele geçirdi.²⁹⁹ Şeyh Ahmed'in bundan sonra pek çok devlete sığınma talebinde bulundu.³⁰⁰ Şeyh Ahmed'in, Mengli Giray'a olan düşmanlığı yaşadığı süre boyunca devam etmişti. Neticede Orda'sı için pek çok yerde mücadele veren Şeyh Ahmed'in Lehistan-Litvanya devletine sığındığı ve uzun süre orada yaşadığı bilinmektedir.³⁰¹

Burada Mengli Giray'ın başarısını Altın Orda'ya tabi pek çok kabileyi yanına çekmesinde görebilmekteyiz. Bu başarısıyla Mengli Giray, artık kendisini yalnızca Kırım'ın Han'ı olarak değil aynı zamanda Uluğ Orda'nın mirasçısı olarak da tanımlamıştır.

²⁹⁶ V.E.Sroekovsky, **a.g.e.**, syf.99-102, Istvan Vasary, **a.g.e.**, syf.335

²⁹⁷ Leslie Collins, "On The Alleged 'Destruction' of The Great Horde In 1502", **Manzikertto Lepanto: The Byzantine World and the Turks, 1071-1571**, syf. 392.

²⁹⁸ Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania : International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf.28

²⁹⁹ Leslie Collins, "On The Alleged 'Destruction' of The Great Horde In 1502", **Manzikertto Lepanto: The Byzantine World and the Turks, 1071-1571**, syf. 394

³⁰⁰ Mengli Giray'ın zaferi sonrası Şeyh Ahmet'in 4000 atlısı ile kaçarak ilk görüldüğü yerlerden biri, Kazan bölgesine yakın Kama nehri aşağısıdır. Burada Şeyh Ahmet çeşitli ittifak arayışı içerisine girmişti. Öncelikle III. Ivan'a elçi gönderen Şeyh Ahmet Ivan'dan umduğunu bulamayınca amcası Abdul Kerim'in hâkim olduğu Astrahan Hanlığı ile ittifak kurmak istedi ve Nogayları Mengli Giray'a karşı kendisine katılmaya davet etti. Bu emelini de gerçekleştirmeyince tekrardan batıya geri dönüp Lehistan-Litvanya kralından yardım istemiştir. Daha fazla bilgi için bakınız: Michael Khodarkovsky, **Russian's Steppe Frontier (The Making of a Colonial Empire 1500-1800)**, syf.88-89

³⁰¹ Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.**, syf.28-29

Bu dönemde Moskova'nın tutumu 28 Haziran 1502 tarihli elçi raporlarına şu şekilde yansımıştır. Ivan'ın Kırım'da görevlendirdiği elçisi, Ivan'a Mengli Giray'ın Şeyh Ahmed'i defettiğini ve Şeyh Ahmed'in Orda ve Ulus'una sahip olduğunu bildirmişti.³⁰² Bu tarihten sonra, 3 Temmuz 1502'de Ivan'ın Mengli Giray'dan aldığı mektupta, Mengli Giray kendisi için *“Düşmanım Şeyh Ahmed'i yenen ve Orda'sına sahip olan ben”* ifadesini kullanmıştı. Ivan bu mektubun üzerine 20 gün sonra Mengli Giray'a bir mektup yollamış ve bu mektupta *“Tanrı isteğini kabul etti ve babanın tahtını ele geçirdin.”* demişti. Ayrıca Ivan elçisinden, Şeyh Ahmed ile ilgili nerede olduğu, ulusunun, insanların onu terk edip etmediği vb. hususları ayrıntılı olarak öğrenmesini istemişti.³⁰³ III.Ivan'ın bundaki amacı, Mengli Giray tarafından verilen bilginin doğruluğunu teyit etmek ve Altın Orda meselesinin ortadan kalkmasıyla Mengli Giray'la arasında süregelen ittifakın devam edip etmediğini öğrenmek istemesi olabilir. Gerçekleşen tüm tarihi vakalardan ve yazışmalardan anlaşılıyor ki Altın Orda'nın ele geçirilmesi, Rus kaynaklarında geçtiği gibi, bir Kırım-Moskova ittifakı sonucu olmadığıdır.

³⁰²G.F. Karpov , **Pamyatniki Diplomaticheskoy Svoşeniy Moskovskova Gasudarstva s Krimskoyu i Nogayskoyu Ordami i Turtsiyey**, c.1, syf.419.

³⁰³Leslie Collins, **a.g.e.**, Syf. 390.

2. KIRIM HANLIĞI'NIN ALTIN ORDA'NIN YERİNİ ALMASI

2.1. 1502'den Sonra Kırım Hanlığı ve Moskova İlişkilerinin Seyri

Kırım Hanlığı, Uluğ Orda'nın mirasına sahip olmak adına kuruluş tarihinden itibaren pek çok mücadelelerde bulunmuştu. Hatta Mengli Giray, Moskova ile ittifak ederken öncelikle Altın Orda'ya karşı müşterek bir cephe kurmayı sonrasında bu devlete ait bütün ülkeleri kendi idaresinde toplamayı düşünmüştü.³⁰⁴ Aradan yaklaşık 60 senelik bir sürecin geçmesinden sonra, 1502'de Altın Orda Devleti'nde Timur Kutluğ neslinin sona ermesiyle³⁰⁵ Kırım Hanlığı amacına ulaşmıştı. Altın Orda mirasında Kırım'ın hak iddia etmesi, Doğu Avrupa coğrafyasında ve Deşt-i Kıpçak bölgesinde, o güne kadar süre gelen siyasi yapının ileride değişikliğe uğramasına neden olmuştu. Başlarda Kırım-Moskova ilişkileri açısından değerlendirdiğimizde, Mengli Giray'ın Altın Orda Devleti'ne son vermesi ve aynı zamanda Lehistan-Litvanya Devleti'nide zayıflatması, Ivan açısından önemi gittikçe artan bir hanlık olduğunu kanıtlar nitelikteydi. İlk başlarda, Altın Orda'nın yıkılmasındaki ortak isteğin vardıdığı sonuç başarılı gözükse de bu başarı ileride gelecekteki çatışmaların tohumlarını ekecekti.³⁰⁶

1486 tarihlerinde, Mengli Giray'ın Nur Sultan Bike ile evlenmesi neticesinde Kırım'ın Kazan tahtı üzerindeki etkisi artmış, bu durum Moskova ile Kırım arasındaki ilişkileri gerginleştirse de halihazırda Altın Orda ve Lehistan-Litvanya tehlikesinden dolayı Moskova, Kırım'ın Kazan üzerindeki etkisine müdahale etme fırsatı bulamamıştı. 1497 yılında Nur Bike'nin Kırım'da yetişmiş oğlu Abdullatif'in³⁰⁷ Kazan tahtına namzet göstermesi, Moskova ile ilişkilerini ciddi ölçüde etkilememişti. Abdullatif'in 1502'de Kazan tahtından indirilip yerine Moskova'nın Rus yanlısı adayı Muhammed Emin'i tahta oturtması üzerine Mengli

³⁰⁴ Halil İnalçık, "Yeni Vesikalara Göre, Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", **Belleten**, c.8,sayı.30, syf.204

³⁰⁵ İlya Zaytsev'e göre Kırım Han'ı tarafından yıkılan Taht Eli'nin siyasi halefi görevini Astrahan Hanlığı üstlendi. Astrahan Hanlığı, Altın Orda devletinin yerine geçmiştir. İlya V. Zaitsev, "Astrahan Hanlığı", **Türkler Ansiklopedisi**, c.8,syf.787

³⁰⁶ Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf.29.

³⁰⁷ Hudyakov'a göre Abdullatif Nur Bike'nin diğer oğlu Muhammed Emin'e göre daha milliyetçiydi. Mihail Hudyakov, **Kazan Hanlığı Tarihi**, syf.41.

Giray, Rusya'ya bir nota vermiş ve bu notaya gelen cevapla yetinmişti.³⁰⁸ Bu olayın akabinde herhangi bir gerginlik meydana gelmemişti.

Bu dönemde Moskova ile Kırım rekabetini iki temel unsur oluştuyordu. Bunlardan ilki, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Kazan Hanlığı tahtında Moskova ve Kırım arasında geçen kendi adaylarını seçtirme gayretleriydi. İkincisi ise, Moskova'nın hâkimiyet sahasının Dinyeper'e doğru genişletmesinin, Kırım Hanlığı'nda oluşturduğu kaygı ve rahatsızlıktır. Hudyakov'un da belirttiği gibi dönemin Moskova'sı; arazi ve nüfus bakımından büyümesi, dâhili teşkilat bakımından kuvvetlenmesi, harici siyasette de büyük devlet rolü oynamaya başlaması ve bunların neticesinde Lehistan-Litvanya devletinin yanı sıra, Kırım Hanlığı ile de rakip duruma düşmüştü.³⁰⁹

Moskova ve Kırım yukarıda belirtilen rekabetlerle karşı karşıya geldiği esnada, bu durumdan bölgenin bir başka gücü olan Lehistan-Litvanya Devleti karlı çıkmıştı. Şeyh Ahmed'in Litvanya kralının himayesinde bulunması Lehistan-Litvanya ile Kırım'ı yakınlaştırmıştı. Akabinde 1505'te Lehistan-Litvanya Kralı Kırım'a barış yapmak için Mengli Giray'a bir elçilik heyeti göndermiş ve kral, Mengli Giray'a Kazan, Litvanya ve Kırım'ı içine alan üçlü bir ittifak önerisinde bulunmuştu. Kral aynı zamanda eş zamanlı olarak tasarladığı bu üçlü ittifakı tesis etmek adına Kazan'a da elçi heyeti yollamıştı.³¹⁰

1507 yılı başlarında Kırım-Lehistan-Litvanya ittifakı, Moskova karşıtı bir siyaset izlemiş, her iki tarafın da birbirlerinden beklentisini ihtiva eden sözleşmeler yapılmıştı. Bu sözleşmelerdeki Lehistan-Litvanya tarafının beklentisi, Kırım'ı Moskova'ya karşı düzenlenecek seferde yanına çekmeyi sağlamak ve kendi topraklarında Tatarlardan gelebilecek akınları önlemek amacıyla handan söz almaktı. Bunun karşılığında her yıl Lehistan-Litvanya Kralı, Kırım'a özel bir vergi vermeyi kabul etmişti. Kırım tarafında ise bu sözleşmelerde Mengli Giray, kraldan Şeyh Ahmed'i tutsak edip kontrol altında tutmasını istemiş ve krala Kırım'dan herhangi

³⁰⁸ Mihail Hudyakov, **Kazan Hanlığı Tarihi**, syf. 42.

³⁰⁹ Mihail Hudyakov, **a.g.e**, syf. 43.

³¹⁰ Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, .syf.30-31.

birinin Lehistan-Litvanya topraklarına saldırması halinde rütbesine bakılmaksızın cezalandırılacağıının sözünü vermişti.³¹¹

Fakat daha sonra yukarıda bahsedilen bu siyasi dengeler değişmişti. Aynı yıl, Kazan, Moskova ile barışmıştı. Ayrıca 1507-1508 yıllarında cereyan eden Moskova-Lehistan-Litvanya Savaşı'nda Kırım'ın Lehistan-Litvanya'ya yardım etmemesi de bu ilişkileri bozan nedenlerden olmuştu. Bunun sebebi Sigismund'un Kırım'ın Şeyh Ahmed'i idam etmesi, yönündeki talebini reddetmesiydi. 1508'e gelindiğinde Mengli Giray ile III. Vasili³¹² arasında yeniden anlaşmaya varıldığı gözükmemektedir.³¹³ Mengli Giray bir kez daha Moskova'nın, Lehistan-Litvanya'ya karşı ittifak önerisini kabul etmiş ve Kırım akınları yönü tekrardan Lehistan-Litvanya topraklarına çevrilmişti. Bu ittifak ile Mengli Giray Moskova'nın yardımı ile Dinyeper'in aşağı bölgesine yeni yerler inşa ederek, Kırım Hanlığı'nın genişlemesini sağlamak istiyor ve hem Kırım hem Moskova, Lehistan-Litvanya topraklarına hükmedeceğini düşünüyordu.³¹⁴

Mengli Giray'ın bu dönemde asıl hedefi, Altın Orda'nın bir parçası olan Astrahan Hanlığı üzerindeki hakimiyet iddiası idi. Moskova ile yapılan ittifak ile Mengli Giray, Astrahan'a karşı yapılacak askeri sefer esnasında III.Vasili'nin birliklerini Volga'nın aşağısına göndermesini istemişti.³¹⁵ Moskova tarafından talep edilen bu istek karşılanmasa da Kırım Hanlığı'nın Uluğ Orda mirasçısı olarak bölgede hak iddia ederek mücadeleye devam etmesi, Kırım ve Moskova ilişkilerini geren en önemli sebeplerdendi. Ayrıca III.Vasili önceki dönemlerde olduğu gibi, Kırım-Moskova ittifakının sürmesini sağlayan, Kırım'a verilen vergi ve hediyeler konusunu her zaman sorun etmiş ve verilen hediyeleri kısıtlama yoluna gitmişti. Bu durum, Kırım nezdinde hoş karşılanacak bir konu değildi. Hediye ve vergi konusunda ikili ilişkileri bozan sebepler arasında yer almıştı.

Mengli Giray'ın Kırım-Lehistan-Litvanya ile ilişkilerinde en çok ısrar ettiği ve üzerine düştüğü konu Şeyh Ahmed'in kendisine teslim edilmesiydi. Lehistan-

³¹¹Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.**, Syf. 34.

³¹² III.Ivan'ın 1505 tarihinde ölmesinin ardından yerine oğlu III.Vasili Moskova tahtına oturmuştur.

³¹³ Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.**, syf. 36-37.

³¹⁴ Michael Khodarkovsky, **Russian's Steppe Frontier (The Making of a Colonial Empire 1500-1800)**, syf.89

³¹⁵ Michael Khodarkovsky, **a.g.e.**, syf. 89

Litvanya kralının da Şeyh Ahmed'i vermemesinin temel nedenini, elindeki güçlü kozu kaybetmeme arzusu olarak görebiliriz.

Mengli Giray'ın saltanatının son yıllarında Kırım Tatarlarının akın yönünün Moskova'ya doğru çevrilmesi ve bir dizi sınır çatışmalarının yaşanması neticesinde Kırım ile Moskova ilişkileri gittikçe kötüleşmiş ve iki taraf arasında savaş kaçınılmaz olmuştu. Kırım ile Lehistan-Litvanya arasında bir yandan 1508 yılında meydana gelen Şeyh Ahmed olayının buzlarını eritmek, diğer yandan Moskova'nın Lehistan-Litvanya topraklarına ilerlemesinin yarattığı tehlike, Lehistan-Litvanya'yı Kırım ile uzlaştıran ve işbirliğine götüren nedenleri oluşturuyordu. Bu durum neticesinde Kırım ile Lehistan-Litvanta ittifakı her iki taraf açısından zorunlu hale gelmiş idi. İki devlet arasında 5 Eylül 1513 tarihinde gerçekleşen barış anlaşması³¹⁶ ile diplomaside dostuna dost düşmanına düşman prensibi tekrardan uygulanmıştı. Bu doğrultuda Moskova karşıtı ittifak oluşmuş ve bu ittifakta Mengli Giray'a Moskova'nın Lehistan-Litvanya'dan ele geçirdiği toprakları geri alıp Lehistan-Litvanya'ya iade etmesi şartı koşulmuş idi. Lehistan-Litvanya kralı ise bu durumun karşılığında Şeyh Ahmed'i gözaltında tutuyordu.³¹⁷

Lehistan-Litvanya ile Kırım'ın yakınlaştığı ve Moskova'nın Lehistan-Litvanya'ya karşı mücadele ettiği bir dönemde Mengli Giray vefat etmişti. Mengli Giray'ın ölüm tarihiyle alakalı pek çok görüş bulunmakta olup bu tarih; Kırım tarihçilerine göre 1515 Nisan'ı, Rus kaynaklarına göre 1515 yılı kutsal Cumartesi günü,³¹⁸ Hammer'e göre 1514-1515 yılları arasında³¹⁹, Tevarih-i Deşt-i Kıpçak adlı esere göre Mengli Giray'ın ölüm tarihi 1514 olabileceği³²⁰ belirtilmiştir.

³¹⁶ Mengli Giray tarafından Kral Sigismund'a gönderilen şartname için bakınız: Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland- Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf. 600

³¹⁷ Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.**, syf. 41-42

³¹⁸ V.D. Smirnov, **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı**, syf. 240.

³¹⁹ J. V. Hammer, **Kırım Hanlığı Tarihi**, syf. 40.

³²⁰ Abdullah b. Rıdvan, **Tevarih-i Deşt-i Kıpçak**, Haz.Rasih Selçuk Uysal, İstanbul 2016, syf. 68

2.2.Muhammed Giray Dönemi ve Kırım-Moskova İlişkilerinin Bozulması

Moskova ile Lehistan-Litvanya arasındaki mücadelede Kırım Hanlığı, Lehistan-Litvanya tarafını seçmiş ve Kırım'ın bu seçimi Moskova-Kırım ilişkilerinde dönüm noktası niteliğindedir. Bundan sonrasında Moskova ile Kırım arasındaki ittifak ilişkisi sona ermiş ve Moskova ile Kırım karşılıklı olarak askeri mücadele safhasına geçiş yapmıştı. Bunun nedeni, Mengli Giray'dan sonra tahta oturan Muhammed Giray'ın Moskova'ya karşı sürdürdüğü siyasetin babasının aksine, özellikle Moskova ile çatışma yoluna girmeyi tercih etmesidir. Bu durum, kendisinden daha sonra gelenlerin Moskova'ya karşı sefer düzenlemelerinin de başlangıç aşamasını teşkil ediyordu. Muhammed Giray bu siyasetini babası Mengli Giray ölmeden önce oluşturmuş ve Moskova'ya karşı 1515'te Lehistan-Litvanya birliklerinin yardımı ve kendi (Tatar) birlikleri ile büyük bir sefer düzenlemişti. Bu seferde dikkatleri çeken önemli hususlardan biri, ağır silahlarla donatılmış Lehistan-Litvanya ordusunun temel hedefinin 1503'ten önce Moskova'ya kaptırdığı topraklarını geri almak istemesidir. Bu savaş esnasında Tatarların asıl amacı ise, ganimet ve esir almak olmuştur.³²¹ Bu savaşın sonucunda, Moskova yenilgiye uğramış, Lehistan-Litvanya'dan aldığı toprakları geri vermek zorunda bırakılmıştı. Mehmet Giray 1515'te III. Vasiliy'e gönderdiği mektupta Moskova'ya hem ceza hem de uzlaşma şartı olarak Moskova'nın Lehistan-Litvanya'ya sadece Smolensk'i değil aynı zamanda diğer vermesi gereken yerleri de saymıştı.³²²

Kırım'ın Moskova ile olan barışın sona ermesi ve Lehistan-Litvanya ile dostluğunun başlaması, Kırım Hanlığı'nın ileri gelenlerinde iki farklı görüş ayrılığına sebep olmuştu. Bu görüş ayrılığında Kırım'ın Lehistan-Litvanya ile oluşturduğu Moskova karşıtı ittifakına muhalefet edenler, bazı Tatarların³²³ Lehistan-Litvanya sınırlarına akınlar düzenlemesinin gerekliliğine vurgu yapmıştı. Diğer bir görüşte ise, başta

³²¹ Dariusz Kolodziejczyk, *a.g.e.*, Syf. 49.

³²² G.F. Karpov, *Pamyatniki Diplomaticheskoy Svoeniy Moskovskova Gasudarstva s Krımskoyu i Nogayskoyu Ordami i Turstey*, c.1, syf.13

³²³ Moskova tarafını tutanlardan en önemlisi Muhammed Giray'ın kardeşi Ahmet Giray'dır. Hatta Ahmet Giray ile ilişkileri sıkı tutmaya çalışan III.Ivan, Ahmet Giray'a Kasım Hanlığı tahtına hükmetme teklifini sunmuştu. Moskova ittifakını destekleyen bir diğer kişi ise Kırım'ın o dönemde elçilik görevini üstlenen Appak Mirza olmuştur. Daha fazla bilgi için bakınız: Michael Khodarkovsky, *Russian's Steppe Frontier (The Making of a Colonial Empire 1500-1800)*, syf.95-96

Muhammed Giray'ın oğlu Bahadır Han olmak üzere, Kırım'ın Moskova'ya karşı mücadelesine kararlılıkla devam edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdi.³²⁴

Ayrıca bu dönemde Kırım-Moskova ilişkilerini geren olaylardan biri, Kazan Hanlığı tahtı üzerinde meydana gelmişti. Kırım Hanlığı, Kazan tahtına o sırada hastalanan Muhammed Emin'in yerine Abdülatif'in oturmasını istemiş ve III. Vasili'yi bu konuda ikna etmeye çalışmıştı. III.Vasili çok etkili bir siyaset güderek Kırım'ın bu isteklerini ertelemiş ve zaman kazanmak istemişti. Neticede 19 Kasım 1517'de Abdülatif Han öldürüldü ve onun ölmesiyle Kazan Hanlığı'nda Uluğ Muhammed Han nesli son bulmuş oldu.³²⁵ Bu vaka, ileride Kazan tahtına kimin geçeceği sorununu ortaya çıkarmış ve Kazan Hanlığı'na nüfuz etme konusunda Kırım ve Moskova'yı karşı karşıya getiren unsurlardan biri olmuştu.

Kırım'da ortaya çıkan görüş ayrılıklarına dönecek olursak, neticede Moskova'ya karşı mücadele etmeyi savunan taraf baskın gelmişti. 1517 senesinde toplanan Kırım Tatar meclisinin³²⁶ gündeminde Moskova ile ilişkiler söz konusuydu ve yapılan tartışmalar sonunda Moskova ile birlik kurulmaması gerektiği kararına varılmıştı.³²⁷ 1517'de Bahadır Han önderliğinde Moskova'ya karşı büyük bir baskın düzenlendi. Moskova diplomatlarının Bahadır Han'ın bu tavrına karşı Muhammed Giray'ı ikna etme çabalarına Bahadır Han sert bir şekilde karşı çıktı. Fakat bir sene sonra, Moskova diplomatlarının yoğun çabalarına karşılık verildi ve Muhammed Giray elçisi Apak'ı Moskova'ya göndererek Moskova'ya ciddi bir şartname sundu.³²⁸

1 Nisan 1519'da III.Vasili bu şartnameyi kabul etmiş ve Kırım elçisinin önünde Lehistan-Litvanya topraklarına saldırmaması üzerine yemin etmişti. Ayrıca Moskova'ya karşı sefer düzenlenmesi fikrini savunan Bahadır Giray, 1519 tarihli bu

³²⁴ V. Sroekovsky' e göre o dönemde her iki politika yönünde dostluklar bulmak mümkündü. Kırım Hanlığı içerisinde Moskova taraftarı ve Litvanya taraftarı diye iki parti belirmişti. Daha fazla bilgi için bakınız: V.E.Sroekovsky, **Muhammed Geray Han ve Vasalları**, syf.151-164

³²⁵ Serkan Acar, **Kazan Hanlığı Moskova İlişkileri (1437-1552)**, , syf.165-166

³²⁶ Kırım Hanlığı içerisinde toplanan meclisler, Han'dan, Hanzadelerden, din adamlarının temsilcilerinden, ulanlardan, beylerden ve mirzalardan oluşmaktaydı. Kırım Hanları toplanan meclislerde bu temsilciler ile birlikte savaş meselelerini, stratejik konuları, dış devletler ile yapılacak diplomatik meseleleri görüşür ve karara bağlanırdı.V.E.Sroekovsky,**a.g.e.**,syf.120-128

³²⁷ V.E.Sroekovsky ,**a.g.e.**, syf. 123

³²⁸ Dariusz Kolodziejczyk, **Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents** ,syf.52-53.

mektuplaşmada III.Vasili'ye “*Eğer sadece Kırım hanının kardeşi olmayı istiyorsan, Astarhan'a yapılacak seferde benimle birlikte ol*” şartını koşmuştu.³²⁹ Kırım'ın bu olaydan beklediği çıkarı görüldüğü gibi, yakın zamanda yapacağı Astarhan seferi için, Moskova'nın yardımını sağlamaktı.

Moskova, Kırım Hanlığı'nın bu talepleri karşısında kendi emellerinden vazgeçmediğini kanıtlar nitelikte adımlar atmaya devam etmiştir. Moskova, Muhammed Giray'ın Astrahan'a karşı düzenlenecek askeri seferde Han'ın ısrarla istediği yardımı görmemiş bunun yanı sıra bu dönemde Kırım ile ilişkileri tamamen bozacak bir gelişmeye ön ayak olmuştu.

Uluğ Muhammed Han'ın Kazan tahtında neslinin kesilmesi ve bunun sonucunda Kazan tahtı üzerinde oluşan boşluğu değerlendirmek adına Moskova, Saray hanları soyundan gelen Şah Ali'yi 1519'da Kazan tahtına oturtmuştu. Şah Ali, Kazan tahtından önce 1516-1519 tarihinde Kasım tahtına Ruslar tarafından namzet gösterilmişti. Kasım Hanlığı tahtına Kırım Hanlarının en azılı düşmanları olan Saray hanlarına verilmesi Kırım Hanlığı için ne kadar uygun görülmemişse de Moskova için bu siyaset gayet tabii olmuştu.³³⁰

Muhammed Giray, Kazan Hanlığındaki Moskova'nın etkinliğine son vermek adına Moskova'ya, Kazan tahtına kardeşi Sahip Giray'ın çıkmasını şart koşmuştu. Moskova bu şartı yerine getirmemekte ısrarcı olmuş ve Şah Ali 1521 yılına kadar Kazan tahtında Rus vesayetinde hüküm sürmüştü. Muhammed Giray III. Vasili'nin bu tavrına bir süre göz yummak zorunda kalmıştı.

Moskova'ya büyük bir sefer hazırlığı yapma aşamasında Muhammed Giray batıda Lehistan-Litvanya ile ilişkilerini Moskova aleyhine daha fazla temellendirmişti. Lehistan-Litvanya'dan vergi almaya devam eden Kırım, aynı zamanda ordusunun takviyesini kraliyet hazinesinden finanse etmeyi ve ileri vadede Moskova'dan geri alınacak illerden gelecek gelirleri iki taraf arasında paylaşmayı talep ediyordu.³³¹

³²⁹ G.F. Karpov, „*Pamyatniki Diplomaticheskoy Svoşeniye Moskovskova Gasudarstva s Krımskoyu i Nogayskoyu Ordanı i Turtsiyey*”, c.2, syf.609

³³⁰ Serkan Acar, *Kazan Hanlığı Moskova İlişkileri (1437-1552)*, syf. 169

³³¹ Dariusz Kolodziejczyk, *Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents*, syf. 58

Muhammed Giray'ın bu şartlar altında Lehistan-Litvanya ile barış yapması, diğer yandan Osmanlı Devleti'nin Belgrad ve Rodos seferleri ile meşgul olması onun Deşt-i Kıpçak'ta ve Doğu Avrupa'da tekrardan Moğol İmparatorluğu'nu kurma planlarını tetiklemişti.³³²

Kazan tahtına Rus taraftarı Şah Ali'nin atanması Kazan halkını da çok fazla huzursuz etmişti. Halk arasında hem Ruslara hem de Şah Ali'ye artan düşmanlık ve ortaya çıkan kargaşa neticesinde Kırım Hanlığı duruma müdahale etmiş ve 1521 baharında Muhammed Giray kardeşi Sahip Giray'ı 300 Kırımlı asker ile birlikte Kazan tahtına göndermişti.³³³

Sahip Giray'ın Kazan Hanlığı'na atanması sayesinde, Kırım-Kazan arasındaki birlik sağlanmış ve Muhammed Giray'ın önceden tasarladığı büyük Moskova Seferi için hedefine ulaşılmıştı. Ayrıca han, Moskova'ya karşı yapılacak seferde Astrahan hanlarının da yanında olmasını arzu etmişti. Bu yüzden Kırım'dan Astrahan'a hususi bir elçi heyeti gitmiş ve Moskova'ya karşı müşterek hareket etmenin önemli olduğu vurgulanmıştı. Neticede Astrahan Hanlığı Kırım ile ittifak yapmayı reddetmişti.³³⁴

Kırım ve Kazan ittifakı ile sağlanan birliktelik, Moskova'ya yapılan seferde kilit rolü oynamıştı. O dönemde Muhammed Giray, Nogay uruğlarıyla anlaşması ile birlikte Astrahan'dan gelebilecek herhangi bir saldırıyı önlenmiş oldu. 1521 yazında Kırım Hanlığı yaklaşık 50.000- 60.000 askerin bulunduğu büyük bir ordu ile Oka nehrini geçti. Moskova böylesine büyük bir ordu karşısında hazırlıksız yakalanmıştı. Muhammed Giray ordusuyla süratli bir şekilde Moskova'nın güney tarafından girerek, Moskova şehrine doğru harekete geçmişti. Sahip Giray ise Moskova'nın doğusunda yer alan Nijni Novgorod ve Vladimir bölgelerini tahrip etti.³³⁵ Ayrıca Kırım ve Kazan birlikleri Kolomna bölgesinde birleştiler. Kırım ve Kazan ordusu 29

³³² Muhammed Giray kral Sigismund'a 21 Ekim 1520 tarihinde gönderdiği şartnamede şöyle demiştir: *"Ulu Orda nun Ulu hanı Deşt-i Kıpcaq barca Mogul padişahı Muhammed Gêrey Han sozum."* Belge için bakınız: Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.**, syf. 652

³³³ Akdes Nimet Kurat, **IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.170

³³⁴ Mihael Hudyakov, **Kazan Hanlığı Tarihi**, syf. 68

³³⁵ Michael Khodarkovsky, **Russian's Steppe Frontier (The Making of a Colonial Empire 1500-1800)**, syf.99

Haziran 1521 tarihinde Moskova yakınlarına gelmiş bulunuyordu.³³⁶ Burada iki kardeş Moskova ordusunu bozguna uğratmıştı. Güçlü düşmanlarına karşı koyamayan III.Vasili Moskova'dan kaçtı.³³⁷

Moskova boyarları bu müşkil durumda hana vergi vermenin yanında yüklü miktarda değerli hediyeler de göndermeyi teklif etmişti. Bunun karşılığında Muhammed Giray Moskova kuşatmasını kaldırdı. Bu seferin Kırım Hanlığı için kazancı Moskova'ya her yıl Kırım'a "Tış" veya "Tiyyiş" vergisini ödeme zorunluluğunu getirmesidir. Bu tarihten itibaren Moskova'nın Kırım Hanlarına "Tış" vergisini ödemeleri bir kaide olmuş ve bu gelenek Çar Deli Petro'ya kadar devam etmiştir.³³⁸ Ayrıca Kırım ordusu 100.000'den fazla esir ele geçirmişti. Bu esirler Tatarların Kefe'de sattıkları ve Osmanlı Devleti'nin aldığı esirlerdi.³³⁹

Muhammed Giray'ın Moskova seferi esnasında Moskova'nın hazırlıksız yakalanması ile birlikte durumu değerlendiremeyip kuşatmayı kaldırmasının nedenleri arasında Tatar ordusunun uzun süre kuşatmayı sürdürebilecek donanımına sahip olmaması sayılabilir.³⁴⁰ Ayrıca akabinde Astrahan Hanlığı'nın Kırım'a karşı akınlar düzenlemesi de Muhammed Giray'ın Moskova'dan ayrılıp güneye inmesine sebep olmuştu.³⁴¹ Astrahan'a düzenlenecek seferde kuzeyde Kazan hattının Rus tehlikesinden bir süreliğine de olsa kurtulması, Muhammed Giray'ı yapacağı sefer esnasında rahat hareket etmesini sağlamıştı. Kazan'daki Kırım varlığı sayesinde Moskova'nın Aşağı İdil boyundaki Nogaylar ile iletişimi kesilmiş ve bölgede herhangi bir karışıklığa sebep olması önlenmişti. Bütün avantajlarını kullanan Muhammed Giray 1522'de Astrahan üzerine bir sefer düzenledi ve başarılı bir şekilde burayı ele geçirdi.³⁴²

³³⁶ Rızaeddin Fahreddin, **Altın Ordu ve Kazan Hanları**, çev. İlyas Kemaloğlu, syf. 124

³³⁷ Sigismund Von Herberstein, **Notes Upon Russia**, v. 2, İngilizceye Çeviren R. H. Major, Hakluyt Society, London, 1851, syf.61-62

³³⁸ Akdes Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf. 230-231

³³⁹ Thomas Milner, **The Crimea, Ancient and Modern History: The Khans, The Sultans, and The Czars**, London 1855, syf.147

³⁴⁰ Michael Khodarkovsky, **a.g.e.**, syf.100

³⁴¹ Rızaeddin Fahreddin, **a.g.e.**, syf. 124-25. Kırım ordusunun Moskova'dan çekilmesi üzerine, Moskova halkı bu beladan kurtulduklarından dolayı 'Şükr Anası' için her yıl 29 Haziran'da dini bayram olarak kutlardı.

³⁴² Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**, syf. 231

Böylece Muhammed Giray'ın Altın Orda'yı tekrardan canlandırma ve Deşt-i Kıpçak sahasının tek hâkimi olma hayalini gerçekleştirme yolundaki ikinci adımı da atmış bulunuyordu. Astrahan'ı ele geçirme başarısını elinde tutan Kırım Han'ı, oğlu Bahadır Han'ı Astrahan tahtına oturtmakta gecikmedi.³⁴³ Muhammed Giray ve oğlunun bu başarısı çok uzun sürmedi. Nitekim onlar Astrahan seferi dönüşünde Nogay mirzaları Mamay ve Agış tarafından öldürüldüler.³⁴⁴

Muhammed Giray ve oğlunun öldürülmesi, Kırım'da kurgulanan bir komplonun neticesidir diyebiliriz. Kırım Hanlığı içerisinde en etkili kabilelerden biri olan Şirin kabilesi ve onun taraftarları, Muhammed Giray'ın elde ettiği başarılarından dolayı tedirgin olmuşlardı. Şirin kabilesi lideri, Osmanlı'nın elinde rehin bulunan Kırım Giraylarından Saadet Giray'ı, Kırım tahtına çıkarmanın daha münasip olduğunu Osmanlı padişahına arz etmiş ve onu Kırım'a gönderilmesini rica etmişti.

Muhammed Giray Şirin kabile reisi tarafından İran ve Şii yanlısı olmakla suçlanmıştı.³⁴⁵ Hana karşı bu tarz suçlamalar ile güçlü aristokrasi tarafından Osmanlı'nın Kırım tahtına müdahalesi istenmişti. Bilahare Osmanlı Devleti'nin herhangi bir müdahalesine gerek kalmadan Kırım'daki bu başarılı han, bir suikast sonucu öldürülmüştü. Kırım aristokrasinin³⁴⁶ ve Nogayların sebep olduğu bu vakada gösteriyor ki, hanın güçlenmesi, bir taraftan içeriden müdahale ile diğer bir taraftan da dışarıdan destekle saf dışı edilmek istenmektedir. Kırım Hanlığı tarihinde, bu tarz bir vakaya Sahip Giray döneminde de rastlanılacaktır.

Ayrıca Nogaylar Kırım Hanlığı tarihi içerisinde her dönem ayrı bir sorun oluşturan bir mevzu halini alacaktır. Muhammed Giray'ın ölümünden sorumlu olan Nogaylar, Altın Orda varisleri üzerinde ne kadar güçlü bir etki olduğunu bir kez daha kanıtlamış oldular. Astrahan Hanlığı içerisinde büyük bir güce sahip olan Nogaylar, Kırım Hanlığı'nın daha sonraki dönemlerinde etkin bir konuma sahip olacaktır.

³⁴³ Dariusz Kolodziejczyk, **Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf.60

³⁴⁴ Rızaeddin Fahreddin, **Altın Ordu ve Kazan Hanları**, syf. 126

³⁴⁵ Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.** syf.60-61

³⁴⁶ Kırım'daki dört etkili kabile ve bu kabilelerin Kırım'daki pozisyonu, kabilelerin Han ile olan ilişkisini inceleyen çalışmalar için bakınız: Beatrice Forbes Manz, "The CLans of the Crimean Khanate 1466-1532", **Harvard Ukrainian Studies**, V.2, No.3, 1978, syf.282-309, Halil İnalçık, Han ve Kabile Aristokrasisi: I.Sahip Giray Döneminde Kırım Hanlığı, **Emel Dergisi**, sayı.136, 1983, syf.51-73

Özellikle Moskova ile ittifak kurması sayesinde Nogaylar, Moskova'nın Kırım'a karşı kullanacağı güçlü bir argüman olarak Volga nehrinin her iki tarafında varlıklarını sürdürmüşlerdi.

2.3. 1523-1532 Yılları Arası Kırım Hanlığında Karışıklık Devri

1523 yılında Muhammed Giray'ın ölmesiyle birlikte Kırım tahtı tekrardan karışık bir döneme girmiş bulunmaktaydı. Kırım tahtına ilk olarak Muhammed Giray'ın küçük oğlu Gazi Giray getirildi. Fakat Gazi Giray küçük olduğundan ve devlet işlerinde güçsüz bulunduğu azledildi.³⁴⁷ Bu azletme işleminde etkin olan Şirin beyi Memiş Mirza, han değişikliği talebini İstanbul'a bildirdi.³⁴⁸ Bütün bunların neticesinde Osmanlı padişahı Sultan Süleyman İstanbul'da bulunan Saadet Giray'ı Kırım Han'ı olarak atadı.³⁴⁹

Saadet Giray Mengli Giray'ın oğlu olup babası zamanında Yavuz Sultan Selim'in taht meselesinden dolayı Kefe'ye gelmiş ve oradan Mengli Giray'ı ziyaret etmek için Bahçesaray'a geçmişti. Selim Bahçesaray'dan Rumeli'ye geçerken refakat etmesi için Saadet Giray'ı yanına almış ve onu İstanbul'a yerleştirmişti. 1523 Muharrem ayında³⁵⁰ Saadet Giray, Osmanlı'nın beraatını alarak Kırım'a gönderildi.³⁵¹ Saadet Giray'ın Kırım tahtına oturduktan sonra ilk hallettiği meselelerden biri, Gazi Giray'ı ortadan kaldırmak olmuştur. Gazi Giray'ın ortadan kaldırılışına müteakip Gazi Giray'ın kardeşleri onun intikamını almak amacıyla amcaları olan Saadet Giray ile mücadeleye başladılar.³⁵² Bunların arasında hanı en çok uğraştıran ve Sahip Giray dönemine kadar Kırım tahtında mesele olan kişi İslam Giray'dır.

Kırım tahtında hüküm sürmeye başladığından itibaren Saadet Giray rakipleri tarafından mücadeleye çekilmek istenmiştir. Han özellikle tahtan feragat edene kadar

³⁴⁷ Abdullah b. Rıdvan, **Tevarih-i Deşt-i Kıpçak**, Haz.Rasih Selçuk Uysal, İstanbul 2016, syf.68

³⁴⁸ Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, syf. 27

³⁴⁹ Tevarih-i Deşt-i Kıpçak adlı eserde bu Saadet Giray'ın Beyazıt oğlu Sultan Selim tarafından atandığı ifade edilmektedir. Fakat bu dönemde Osmanlı tahtında oturan Sultan Süleyman'dır. Dolayısıyla Kırım'daki taht değişikliği yapan Sultan Süleyman'ın kendisidir. Bakınız: Abdullah b. Rıdvan, **a.g.e.**, syf. 68

³⁵⁰ Saadet Giray'ın Kırım'a atandığı tarih, Es- Seb'ü's-Seyyar'da (5 Mayıs 1524- 3 Haziran 1524) olarak geçer. Bakınız: Muzaffer Ürekli, **a.g.e.**, syf. 28

³⁵¹ İbrahim Gültekin, **Gülbün-i Hanan**, Ahmet Yesevi Üniversitesi Sosyal Bilimler ve Araştırma Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998, syf. 119-120

³⁵² İbrahim Gültekin, **a.g.e.**, syf. 120

İslam Giray ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. 1524'te çıkan iç savaş sonucu İslam Giray mücadelenin başında başarılı olsa da sonrasında Saadet Giray Ferah-Kerman kalesini kuşatarak zafer kazanmıştı.³⁵³

Kazan tahtında hüküm süren Sahip Giray ve Kazan ahalisi, bu dönemde Ruslara karşı sefer düzenleme düşüncesi içerisinde olmuş ve bu yüzden Kırım Hanlığı'ndan yardım istemişlerdi. Kırım tahtındaki kargaşa durumundan ötürü Saadet Giray, Kazan Hanlığı'nın bu yardım talebine cevap verememişti. Ayrıca Han, Vasili'ye müracaat ederek Kazan ile Moskova devleti arasında arabuluculuk yapmasını teklif etmişti. Moskova ise Kazan ile uzlaşma teklifini katiyen reddetti.³⁵⁴

Ruslar Kazan Hanlığı'na karşı sefer hazırlıklarına giriştiler. Kırım Han'ı hem içerdeki rakiplerini bertaraf etmek ile uğraşırken aynı zamanda Kazan'daki Kırım gücünün zayıflamaması adına çareler üretmeye başlamıştı. Bu yüzden han, artan Rus tehlikesine karşı İstanbul'daki padişah III. Vasili'nin Kazan'a sefer düzenlememesi için ferman çıkarmasını istemiştir.³⁵⁵ Hudyakov'a göre Osmanlı bu vesile neticesinde Kazan Hanlığı ile temasa geçmişti. Hatta Kazan hükümeti Kanuni Sultan Süleyman ile bazı şartlar üzerine muahede dahi yapmıştı.³⁵⁶ Kazan'ın bu süreçte Osmanlı'ya bağlanması meselesi tartışmaya açık bir mesele olarak kalmıştır. Nitekim Akdes Nimet Kurat'a göre Kazan'daki Rus baskısını haberlerinin İstanbul'da herhangi bir tesiri olup olmadığı konusu sarih değildir.

Bu dönemde Osmanlı, Moskova ile ilgili meseleleri Kırım Hanlığı'nın yetkisine bırakmıştı. O dönemde Osmanlı'nın başka bölgelerde (Balkanlar, Ege Denizi ve Orta Avrupa) hâkimiyet iddası olduğundan kuzeydeki küçük İslam devletini aklına

³⁵³ Dariusz Kolodziejczyk, **Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf. 66

³⁵⁴ III. Vasili, Kırım Han'ına şu cevabı vermiştir: *"Sulh yapmanın imkanı yok, evvela Sahip Giray Moskova Büyük Knezi'nin rızasını almadan Kazan tahtına çıkmıştır, saniyen Moskova'nın elçisini ve Rus tüccarlarını öldürmeyi emretmiştir. Bunlar hiçbir devlette vuku bulacak işler değildir. Sulh müzakereleri yapmak istemekle beraber diğer taraftan elçileri ve misafirleri öldürüyorlar."* Mihail Hudyakov, **Kazan Hanlığı Tarihi**, syf. 70

³⁵⁵ Serkan Acar, **Kazan Hanlığı Moskova İlişkileri (1437-1552)**, syf. 185

³⁵⁶ Kazan Hanlığı Kırım sülalesinin hakimiyeti altına geçtiğinden ve Kırım Hanlığı'nda Osmanlı'nın himayesinde bulunduğu bu muahedenin tasdikiyle birlikte Kazan Osmanlı'nın himayesine girmiştir. Bu muahedenin tasdikinde görevli olan İslamiyeti kabul etmiş bir Rum beyi İskender Mangupskiy Moskova hükümetine bu hususta beyanatta bulunmuş ve Kazan Hanlığı'nın Osmanlı'nın bir yurdu olduğunu vurgulamıştır. Bakınız: Mihail Hudyakov, **a.g.e.**, syf. 71

getirmemiş olabilir. Kurat, Kazan'ın Osmanlı'ya bağlanması meselesini Sovyet-Rus tarihçileri tarafından uydurulmuş hakikat ile pek ilgisi olmayan bir durum olduğunun üzerinde durmuştur. Ayrıca o dönemde Osmanlı'nın siyasi nüfuz sahası Azak'ın ötesine geçmiş değildi. Kırım Hanlığı ile Osmanlı'nın pamuk ipliğine bağlı durumu da Osmanlı'nın Kazan'ı kendisine bağladığı fikrini çürütebilir.³⁵⁷

Bu dönemde Moskova, Kazan'a baskı yapmaktan geri durmamış ve 1524 senesinde Kazan şehrini kuşatmaya başlamıştı.³⁵⁸ Rus ordusunun kuşatma sırasında açlıktan telef olması³⁵⁹ ve Kazan atlı kuvvetlerinin kalenin dışından Ruslara taarruz etmesi ile Ruslar barış istemek zorunda kalmıştı.³⁶⁰

Rus kaynaklarına göre, Kazan-Moskova çekişmesinde karşılaştığı müşkil durumda Sahip Giray, kalabalık Rus ordusu karşısında dehşete kapılmış ve Kazan tahtını yeğeni Safa Giray'a bırakarak kaçmıştı.³⁶¹ Sigismund Von Herberstein eserinde Sahip Giray'ın Osmanlı'dan yardım istemek için Osmanlı sultanının yanına gitmek için Kazan tahtına geçici olarak 13 yaşındaki yiğene bıraktığından bahseder.³⁶² Fakat Kırım'ın yerli kaynakları Rus kaynaklarının aksini beyan etmektedir. Halim Giray tarafından kaleme alınan "*Gülbün-i Hanan*" adlı eserde Sahip Giray Kâbe'ye gitme bahanesiyle Kazan tahtını yeğeni Safa Giray'a bırakmış ve ardından İstanbul'a gelmiş ve Sultan Süleyman tarafından kendisine salyane tayin olunmuştu³⁶³ Akdes Nimet Kurat'a göre Sahip Giray Osmanlı padişahı vasıtasıyla Kırım tahtını ele geçirmek ve Kırım kuvvetleri ile Moskova üzerine yürüme niyetindeydi.

³⁵⁷ Daha fazla bilgi için bakınız: Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve İdil Boyu**, Ankara 1966, syf. 71-74

³⁵⁸ Kuşatma öncesi Rus ordusunu komuta eden Michael, kuşatma amacı ile Aşağı Novgorod'a çok sayıda gemi göndermişti. Bakınız: Sigismund Von Herberstein, **Notes Upon Russia**, v.2, syf.68

³⁵⁹ Sigismund Von Herberstein, **a.g.e.**, syf. 72

³⁶⁰ Akdes Nimet Kurat, **IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf. 173

³⁶¹ Özalp Gökbilgin, **1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu**, Ankara 1973, syf.8, Serkan Acar, **Kazan Hanlığı Moskova İlişkileri (1437-1552)**, syf.190

³⁶² Sigismund Von Herberstein, **a.g.e.**, syf.67, Jaroslaw Pelenski, **Muscovite Imperial Claims To The Kazan Khanate: A Case Study In The Emergence of Imperial Ideology**, Colombia Universtiy, Phd Thesis, 1968, syf. 50

³⁶³ İbrahim Gültekin, **Gülbün-i Hanan**, syf.121-122 , Kırım'ın kendi yerel kaynaklarındna bir diğeri ES Sebû's Seyyar'a göre ise, Sahip Giray 5 sene boyunca zahmetlere katlanıp her defasında ortaya çıkan şer ve fitneden dolayı Kazan'da hüküm sürmekten usanmış ve burada geleceğinin olmadığını düşünerek istifa etmiştir.Hacca gitme bahanesini öne sürerek Sultan Süleyman'ın inayeti ile rahata kavuşmuştur.Bakınız: Serkan Acar, **a.g.e.**, syf. 190-191

Sahip Giray'ın Kırım'daki taht kavgası mücadelesini yakından takip ettiği muhakkaktı. O dönemde İslam Giray'ın Osmanlı tarafından tayin edilen Saadet Giray'a karşı devam eden mücadelesi Kırım'daki iç yapının bozulmasına sebep oluyordu. Sahip Giray ise yaşanan taht mücadelesinde Saadet Giray'ı tutmuş ve onun yanında yer almıştı. 1526'da yapılan mücadele sonucunda Saadet Giray ile İslam Giray arasında bir uzlaşma sağlandı ve Saadet Giray, Sahip Giray'ı kalgaylık görevinden uzaklaştırmış, onun yerine ise İslam Giray'ı atamıştı. Bu vaka üzerine Sahip Giray kendi adamları ile birlikte Lehistan-Litvanya sınırlarına akınlar düzenledi. Sahip Giray'ın komuta ettiği bu akınlar başarısız oldu.³⁶⁴ Görüldüğü gibi Sahip Giray, Kırım Hanlığı içerisindeki gelişmeleri yakından takip etmek amacıyla Kazan tahtından uzaklaşmış ve Kırım'daki taht mücadelesindeki yerini almıştı.

Hanlık içerisinde bir süreliğine devam eden barış ortamı tekrardan bozulmuş ve İslam Giray tekrardan huzursuzluk çıkarmıştı. Bunun üzerine Saadet Giray İslam Giray'ı tekrardan mağlup etmişti. Bunun üzerine İslam Giray destekçisi Lehistan-Litvanya'nın yanına sığınmıştı. Saadet Giray'ın saltanatının son yıllarında Kırım Hanlığı ikiye bölünmüştü. Yarımada ve ana merkez Kırım Han'ının elinde iken aşağı Dinyeper'deki bozkırlar kalgayın kontrolü altındaydı.³⁶⁵ İslam Giray'ı tutan kesim genel olarak Kıpçak bozkırındaki uruğlar ve Azak civarındaki Nogaylar olmuştu.³⁶⁶

Lehistan-Litvanya kralı Sigismund'un o dönemde Kırım'a iki ayrı elçi göndermesi dikkate değerdir.³⁶⁷ Kralın hem Saadet Giray'a hem de İslam Giray'a ayrı elçiler göndermesinden anlaşılıyor ki, Kırım Hanlığı içerisindeki belirsizlik devam etmektedir. Osmanlı'nın desteklediği bir hanı Kıpçak bozkırlarındaki uruğların kabullenmemesi ve buna karşılık İslam Giray'a destek olmaları önemlidir. Zira İslam Giray sebep olduğu bu mücadele esnasında Osmanlı'nın gücünden mümkün mertebe çekinmiş ve Osmanlı'ya karşı Lehistan-Litvanya'nın desteğini aramıştı. İslam Giray'ın tekrardan gücü elinde tutması ve bu tarz tutumunun yarattığı endişeler üzerine İstanbul'dan emirler gelmişti. Zor durumda kalan Saadet Giray'a Kefe beyi

³⁶⁴ Dariusz Kolodziejczyk, **Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf.66

³⁶⁵ Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.**, syf. 69

³⁶⁶ Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, syf.29

³⁶⁷ Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.**, syf.70

Bali bey ve Azak Beyi Şahin beyler yardımında bulunmuşlardı. Azak Kalesi civarında yapılan mücadelede, Kefe beyi Bali bey ile pek çok Osmanlı şehit olmuştu.³⁶⁸

Saadet Giray ise tahtı terk ederek İstanbul'a gitmişti.³⁶⁹ Hanlıkta boş kalan tahta vakit kaybetmeden İslam Giray geçse de, Kırım tahtına o dönemde artık gelenek halini almış olan Osmanlı onayı olmadan hanın hükmetmesi gibi bir durum söz konusu değildi. İslam Giray, Deşt-i Kıpçak bozkırlarında kararsız bir haldeyken durumu kabullenmiş ve Osmanlı padişahına kendi ihtiyarıyla hanlıktan feragat ettiğini bildirmişti.³⁷⁰ Bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman İstanbul'da rehin tuttuğu han adaylarından Sahip Giray'ı, Kırım tahtına hükmetmesi için izin vermişti. Sahip Giray'ın tahta geçmesi "*Gülbün-i Hanan'da*" şöyle anlatılır: '*939 Rebi'ül evvelde*³⁷¹ *hanlık mesnedi Sahip Giray Han'a tevcih olunup Sultan Süleyman tarafından bir simur kalpak, işlemeli kılıç ihda idildiği gibi yanına altmış nefer topçu, üçyüz cebeci, bin nefer sekban, kırk nefer müteferrika, otuz çavuş ve altmış nefer şarhalu tabir olunan tımar, zeamet sahipleri koşularak Kırım'a gönderildi. O günden itibaren bu askerlerin masrafına karşılık olmak üzere Devlet-i Osmaniyye tarafından virilen (Sekban Akçesi) ta Kırım hükümetinin inkırazına kadar virilegelmiştir.*'

Sonuç olarak bu dönemde Kırım'da ortaya çıkan taht mücadelesi, Nur-Devlet ile Mengli Giray arasında geçen mücadele dönemini hatırlatan nitelikte olmasa da çarpışmalı geçtiği muhakkaktır. Fakat Sahip Giray'ın Kırım tahtında mutlak surette hükmetmesi onun rakiplerini bertaraf ettiği anlamına gelmiyordu. Tahta çıktıktan sonra İslam Giray kalgay olarak atansa da Sahip Giray'ın ilk dönemlerinde İslam Giray meselesi tekrardan vuku bulacaktır.

³⁶⁸ Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, syf.29

³⁶⁹ İbrahim Gültekin, **Gülbün-i Hanan**, syf.120

³⁷⁰ Abdullah b. Rıdvan, **Tevarih-i Deşt-i Kıpçak**, Haz.Rasih Selçuk Uysal,, syf.69, Bu durum Smirnov'a göre, Saadett Giray'ın kendi isteği ile tahtı terk etmesi İslam giray'ı teskin etmemişti. Nitekim Saadet Giray hem Osmanlı tarafından hem deçoğu Tatar tarafından destekleniyordu. Bu yüzden rakibi ile mücadele etmeyi faydasız buldu. Bu yüzden kendi isteğiyle padişaha elçi göndermiş ve Kırım tahtına birinin geçmesi gerektiğini talep etmişti. İslam Giray'ın bu tarz davranmakta ki amacı, bu hareketi sonucu Sultan'ın onun lehinde bir tavır takınacağını düşünmesi ve Osmanlı'nın tahtı kendisine bırakacağını tasarlamasıydı. Bakınız: V.D. Smirnov, **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı**, syf.251

³⁷¹ Bu tarih Gülbün-i Hanan'da yanlış verilmiştir. Sahip Giray'ın tahta çıkış tarihi 1532 yılı Eylül ayına tekabül eder. Özalp Gökbilgin, **1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu**, syf.8, Serkan Acar, **Kazan Hanlığı Moskova İlişkileri (1437-1552)**, syf.9

2.4.Sahip Giray Dönemi ile Birlikte Kırım Hanlığı'nın Merkezileşme Süreci ve Bunun Moskova-Kırım İlişkilerine Yansıması

Sahip Giray Osmanlı padişahı tarafından han olarak tayin edildiği sırada İslam Giray'da kalgay olarak atanmıştı.³⁷² Osmanlı padişahının temennisi Sahip Giray ile İslam Giray'ın barış içerisinde yaşaması ve birlikte diğer memleketlere karşı mücadele etmesiydi. Smirnov'a göre İslam Giray kendisine kalgaylık verildiğini öğrenince Ferah-Kerman'a gidip orada isyan bayrağını çekmişti.³⁷³ Fakat Özalp Gökbilgin'e göre bu kanaat yanlıştır. Ona göre, Sahip Giray ile İslam Giray görünüşte de olsa bir müddet iyi geçinmişlerdi.³⁷⁴

İslam Giray'ın III. Vasili'ye gönderdiği bir mektup günümüze ulaşmıştır.³⁷⁵ Bu mektuptan İslam Giray'ın Saadet Giray tarafından 1532 yılının ilkbaharı Kırım'dan sürüldüğü Nisan 1532 yılında ise III. Vasili'ye müracaat ettiği anlaşılmaktadır. Yukarıdaki bölümde bahsettiğimiz gibi o Kırım'daki beylere karşı ve bilhassa Osmanlı'nın gücünden çekinmesi dolayısıyla Moskova'ya destek için müracaat etmiş olabilir. İslam Giray Moskova'ya gönderdiği mektupta, Vasili'nin kendisini oğlu gibi görmesini ve topraklarından ona yer vermesi için kendisine söz vermesini istiyor. III.Vasili ise oğlu olan Prens Mikhail I. Kubenskii'yi İslam Giray'a göndermiş ve İslam Giray'da III.Vasili'ye bağlılık yemini etmişti.³⁷⁶

³⁷² Topkapı Sarayı Arşivi Müzesinde bulunan belgeye göre Padişah tayini şöyle izah edilir: 'Şerif-i cihan- muta'varid olup, mazmun-ı münifinde emr-i şerifim bunun üzerinedir ki, Sahip Giray han-ı damet-mealiyeye hanlık ihsan etdüm ve İslam Sultana kagalgalık verdim' Bakınız: Özalp Gökbilgin, **1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu**, syf.55

³⁷³ V.D. Smirnov, **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı**, syf.251

³⁷⁴ Sahip Giray Akkerman'dan geçerek Özi suyuna (Şu an ki Dnyeper Nehri) vardığında Bahçesaray'dan gelen dört Karaçi Beyi, İçki ve Oğlangiyun Beyleri tarafından karşılandı. Tören ve ziyafetten sonra hep beraber Özi nehrini geçip, Salacık'a gelip babasının sarayına indiler. İslam Giray'da gelip, Sahip Giray'a başvurup, sadakatten ayrılmayacağına dair söz verdi. Bakınız: Özalp Gökbilgin, **a.g.e.**, syf. 8-9

³⁷⁵ Mektup için bakınız: Russell M. Martin "Royal Weddings and Crimean Diplomacy: New Sources on Muscovite Chancellery Practice during the Reign of Vasillii III", **Harvard Ukrainian Studies**, v.19, 1995, syf.409-420

³⁷⁶ "Islam appealed to Vasillii III in late April 1532. Through his servant Kudoiar, Islam offered to become Vasillii's client, pledging himself as Vasillii's "son" and asking Vasillii to "grant him a place his [Vasillii's] land." In response, Vasillii immediately dispatched his syn boiarskii Prince Mikhail I. Kubenskii to Islam; and the chronicles report that 30 it was before him that Islam swore allegiance to Vasillii." Russell E. Martin, "Royal Weddings and Crimean Diplomacy: New Sources on Muscovite Chancellery Practice during the Reign of Vasillii III", **Harvard Ukrainian Studies**, v.19, syf.398

Fakat Kırım'da Saadet Giray Kırım tahtını terk ettiğinden dolayı, İslam Giray kendisini yeni han varsayarak Kırım'a, merkeze geri dönmüştü. Makaleye göre İslam Giray en sadık hizmetkârı olan Manmush- Fyz'i 7 ve 18 Kasım 1532 tarihlerinde Moksova'ya gönderdi. III. Vasili gönderilen yarıktan İslam Giray'ın Kırım tahtındaki yükselişinin haberini aldı. Burada çok önemli bir husus, Manmush Fyz'in Moksova'da bulunduğu sıralar Kırım'dan ikinci bir elçinin gelmesi idi. Rus kroniklerine göre, Moskova'ya gönderilen ikinci elçi olan Budalei mirza, Ocak 1533 tarihinde III.Vasili'nin sarayında görülmüştür. Fakat Kırım'dan gönderilen yarık bulunamamıştır.³⁷⁷ Muhtemelen bu gelen ikinci elçi Kırım'daki değişen taht değişikliği haberini getirmiş olmalı ki III.Vasili bu durumda vakit kaybetmeden Kossak Iangadyr Kozhukhov'u Kırım'a göndermişti.³⁷⁸

Moskova'dan gelen elçi, Kırım'da İslam Giray'ın amcası Sahip Giray'a teslim olduğu ve Kırım tahtına Sahip Giray'ın çıktığını, İslam Giray'ın Kırım'da kalıp kalgay olduğu bilgisini öğrenir. Moskova elçisi, Kırım'daki bu politik değişiklikleri Haziran 1533 tarihinde Moskova'ya ulaştırır. III.Vasili vakit kaybetmeden yeni han olan Sahip Giray'ı kutlamak adına Levashev adındaki bir diğer elçisini Kırım'a yollamıştı.³⁷⁹ III.Vasili'nin hem İslam Giray'a hem de Sahip Giray'a gönderdiği mektuptan anlaşılan, Sahip Giray'ın Kırım tahtına çıkmasından sonra İslam Giray'ın bu durumu kabullenip hana itaat etmiş olduğudur. İslam Giray'ın ilk olarak Moskova'dan yardım isteme ihtiyacı bozkırdaki ortama güvensizliğinden kaynaklanmaktadır. Çoğu kabilenin Sahip Giray'ı desteklediğini düşünürsek İslam Giray'ın bu güvensizliğinde haklı olduğunu söyleyebiliriz.

Fakat çok geçmeden İslam Giray, hanlık içerisinde tekrardan mesele olmaya başladı. Halil İncalcık'ın ifade ettiği gibi bu dönem Kırım'daki kabileler, rakip hanlar etrafında Osmanlı hâkimiyetine karşı bir takım iç harplere sebep olmuşlardı.³⁸⁰ Saadet Giray dönemi ile başlayan ve Kırım'daki önemli kabile reislerinin etkin rolleriyle süren bu iç karmaşa 1537 yılına kadar devam etmiştir. İslam Giray her

³⁷⁷ Russell E. Martin, "Royal Weddings and Crimean Diplomacy: New Sources on Muscovite Chancellery Practice during the Reign of Vasili III", **Harvard Ukrainian Studies**, v.19, syf. 399

³⁷⁸ III.Vasili'nin Kırım'a Iangadyr ile gönderdiği mektup için bakınız: Russell E. Martin, **a.g.e.**, syf.412-413

³⁷⁹ Russell E. Martin, **a.g.e.**, syf.400

³⁸⁰ Halil İncalcık, "Kırım", **İ.A.**, c.6, syf.748

yenilgisinde ya Ruslara sığınmış³⁸¹ ya da Sahip Giray ile Ruslara karşı savaşılmaması gerektiğini öne sürerek Lehistan-Litvanya'nın desteğini almaya çalışmıştı.

Sahip Giray dönemini anlatan “*Tarih-i Sahip Giray*” adlı eserde Kırım Hanlığı'nın o dönemde ikiye bölündüğünü, beylerin bir kısmı İslam Giray'ı tutarken diğer kısmı Sahip Giray'ı desteklediği bilgisi geçmektedir. Ayrıca esere göre, rakipler arasında üç kere büyük savaş olmuş, bu savaşların neticesinde yönetimde boşluklar oluşmuş, yapılan mücadelede İslam Giray yenilgiye uğrayarak Sahip Giray'dan özür dilemiş ve Sahip Giray da onu affetmişti.³⁸²

Sahip Giray iç siyasette belli aralıklar ile İslam Giray meselesi ile meşgulken diğer taraftan dış siyasette Moskova karşıtı politikayı devam ettiriyordu. Tahta geçmeden önce 1531 yılında Moskova baskısı sonucu Kazan'da, Safa Giray'ın indirilip yerine Şah Ali'nin geçmesi üzerine Sahip Giray, dikkatini Moskova üzerine yoğunlaştırdı. Safa Giray, Kazan'dan Kırım'a gelmek zorunda kalmıştı. Kazan'da değişen politik durum Kırım'ın dış politikada, Moskova karşıtı siyaseti takip etmesine neden olmuştu. Safa Giray'ın Moskova darbesiyle Kazan'dan gönderilmesi, Kırım'daki Moskova karşıtı hareketi daha da arttırmıştı. 1533 yılında Safa Giray İslam Giray ile birlikte Kasım ve Ryazan bölgelerine seferler düzenlemişti.³⁸³

Bu dönemde Kırım'ın Moskova'ya seferler düzenlemesi, Kırım'ı Lehistan-Litvanya ile tekrardan yakınlaştırmıştı. Bu durumu kullanmak isteyen Lehistan-Litvanya, Kırım Han'ına elçi göndererek ilişkilerin daha sıkı olmasını arzu ediyordu. Bu sırada III. Vasili 3 Aralık 1533'te ölmüş ve yerine III. Vasili'nin 3 yaşındaki oğlu IV. Ivan Moskova tahtına geçmişti. Fakat IV. Ivan'ın yaşça küçük olmasından ötürü onun yerine tahtı naibe olarak annesi Elena Glinskaya, etrafındaki boyarlar ile idare etmeye başlamıştı.³⁸⁴ Moskova'daki bu durumdan haberdar olan Sahip Giray,

³⁸¹ Smirnov'a göre, İslam Giray'ın Sahip Giray'a karşı Moskova'nın yanında olduğunu göstermek için 1533 yılında gizlice Kırım Han'ının Rus sınır bölgelerini tahrip etmek için bir ordu gönderme niyetinde olduğu haberini Moskova'ya ulaştırmıştır. Bakınız: V.D. Smirnov, **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı**, syf. 251

³⁸² Kaysunizade Mehmed Nidai, **Tarih-i Sahip Giray**, çev. Özalp Gökbilgin, Erzurum 2000, syf. 320-321

³⁸³ Dariusz Kolodziejczyk, **Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf. 74

³⁸⁴ Serkan Acar, **Kazan Hanlığı Moskova İlişkileri (1437-1552)**, syf. 207

Lehistan-Litvanya'nın Moskova'ya karşı ittifak teklifini değerlendirmek istemiş olabilir.

1534 ilkbaharında Tatar askerleri Ryazan bölgesine seferler düzenlemeye devam etmişti. Henry Hoyle Howort, *"History of Mongols From the 9th to the 19th Century"* adlı eserinde Tatarların Rusya'ya akınlar düzenlemesini Lehistan-Litvanya'nın teşvik ettiğini, Kral Sigismund'un bundan faydalandığını ve Moskova'ya sefer düzenlediğini söylemektedir.³⁸⁵ Kırım'da iç savaşın patlak vermesi ile birlikte Tatar askerleri seferden geri dönmüştü. Dariusz Kolodziejczyk'ın *"Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents"* adlı eserinde belirttiğine göre İslam Giray, Sahip Giray'ın Lehistan-Litvanya ile yakınlaşmasına tepki göstermiş ve bunun üzerine Moskova'ya bağlılığını ilan etmişti. Kalgay İslam Giray'ın 1534 Ekim ayında Volhynia'ya³⁸⁶ Tatar akınları düzenlemesi de politikasını değiştirdiğini göstermektedir.³⁸⁷

1535 yılında Lehistan-Litvanya ve Kırım arasında Moskova'ya karşı oluşan ittifak şekillenmiş ve taraflar birbirlerine elçiler göndermeye başlamışlardı. 10 Nisan 1535 yılında kral Sigismund tarafından Sahip Giray'a anlaşma mektubu gönderilmişti. Bu mektupta geçen şartlar, önceki anlaşmalarda olduğu gibi Lehistan-Litvanya ile Kırım ilişkilerinin bozulmaması ve Moskova'ya karşı ortak hareket etme gibi maddeleri içermektedir. Ayrıca mektuba göre kral Sigismund, Sahip Giray'dan Moskova'nın ele geçirdiği kendisine ait toprakları geri almasını ve Kırım'ın Moskova'ya düşman olduğunu ispatlamasını istemişti. Bu mektupta dikkatimizi çeken bir husus, kralın Sahip Giray'ı anarken İslam Giray'ı da anmasıdır.³⁸⁸

³⁸⁵ Sigismund Moskova'ya düzenlediği seferde çok fazla şanslı değildi. Nitekim çıkan iç karışıklık sonucu Litvanya geri çekilmiş ve Moskova Vilna bölgesine kadar ilerlemişti. Daha fazla bilgi için bakınız: Henry Hoyle Howorth, **History of Mongols From the 9th to the 19th Century**, part.2, ,syf.481

³⁸⁶ Ukrayna'nın batısında, Galıçya ve Podolya'nın kuzeyinde, Pripyat ve Batı Bug ırmakları arasında yer alan tarihi bir bölgedir.

³⁸⁷ Dariusz Kolodziejczyk, **Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**,syf.74

³⁸⁸ *"We like wise commenced loyal brotherhood and true friendship with our brother, Sahib Giray Khan, and our son, Islam Giray Sultan".* Mektubun tamamı için bakınız:Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.**, syf. 692-701

1535 yılında Moskova karşıtı ittifakın tekrardan oluşması Sahip Giray'ın dış politikada gücünü arttırmıştı. Bu dönemde vuku bulan bir diğer önemli gelişme, Kazan'da Safa Giray'ın tekrardan tahtı ele geçirmesi idi. Bu sırada Kazan Hanlığı'na hâkim olmak için verilen Kırım-Moskova mücadelesi devam etmekte olup, Kırım'ın, Rusların aleyhine olacak şekilde Kazan'dan vazgeçmemesi olağan bir durumdur. Sahip Giray bu dönemde Moskova ile ilişkilerini bu ekseninde yürütüyor ve Moskova'nın Kazan'a her seferindeki müdahalesi üzerine Moskova'ya ultimatolara gönderiyordu.³⁸⁹ Sahip Giray'ın bu konudaki ısrarcı politikası sayesinde Safa Giray 1546 yılına kadar Kazan tahtındaki Moskova'nın etkisini azaltmış oldu. Nitekim Moskova tarafı Sahip Giray gibi enerjik bir hükümdar ile baş etmekten çekindiği için Kazan'a karşı askeri hedeflerini durdurmuştu.³⁹⁰

Kırım Hanlığı'nda dış politikada bu tarz siyasi başarılar elde edilirken, iç politikada ise tam tersine, istikrarı hedef alır nitelikte, İslam Giray 1536'da tekrardan isyan bayrağı çekmiş ve Moskova'dan yardım istemişti. Moskova ise İslam Giray'a hediyeler göndermeyi ihmal etmemekle birlikte, o dönemde Moskova'dan kaçan asi knez Simon Belskiy'in yakalanıp Moskova'ya gönderilmesi konusunda İslam Giray'dan yardım beklemişti.³⁹¹ Sahip Giray İslam Giray'ın her defasında çıkardığı bu iç karmaşayı durdurmak için İslam Giray'a baskın düzenlemeye karar verdi. “*Tarih-i Sahip Giray*” da bu vaka şöyle anlatılır: “*Han, Kırım önlerine bir gece baskını düzenledi. İslam Giray bu baskından güç bela kurtulmuş ve Han onu Or Kapısı'na varıncaya kadar yakalamak istemiştir. İslam Giray'dan gelen bir adam onun pişman olduğu ve Han'dan özür diledğini söylemiş ve Han'da kendisini affetmiş ve İslam Giray'ı Or Kapısı'nda bırakmıştı. Han Kırım'a döndüğünde İslam Giray'ın Baki Bey ve kardeşi Devey Mirza tarafından öldürüldüğü haberini almıştı.*”³⁹² İslam Giray meselesinin halledilmesi şüphesiz Sahip Giray'ı bir

³⁸⁹ Sahip Giray'ın IV. Ivan'a gönderdiği bir mektupta “*Eğer sen Kazan ile sulh halinde yaşarsan ve Kazan halkından haraç talep etmez isen ben de seninle dostluk içinde yaşamaya hazırım; eğer sen harp etmeye cesaret edersen, ben senin ne elçilerini ne de habercilerini görmek isterim, seninle düşman oluruz ve Rus toprağına girip her şeyi yerle bir ederiz*” yazıyordu. Bakınız: Mihail Hudyakov, **Kazan Hanlığı Tarihi**, syf.84

³⁹⁰ Mihail Hudyakov, **Kazan Hanlığı Tarihi**, syf. 85

³⁹¹ Özalp Gökbilgin, **1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu**, syf. 11

³⁹² Kaysunizade Mehmed Nidai, **Tarih-i Sahip Giray**, çev. Özalp Gökbilgin, syf. syf.320-321

süreliliğine rahatlatmıştı. Fakat han bir süre sonra Nogay beyi Baki Bey'in meselesi ile karşı karşıya kalacaktır.

Sahip Giray bu dönemde Osmanlı'ya bağlılığını göstermek adına Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan seferine ordusuyla birlikte iştirak etmiş ve sefer sonunda askeri başarılar elde edilmişti. Tatar askerleri Boğdan Seferi dönüşünde handan yağma için izin istemiş ve han esir alma hariç yağma yapmalarına izin vermişti.³⁹³ Askeri başarılar ve bol ganimet ile birlikte Han, ordusuyla Kırım'a geri dönmüştü. Han'ın Osmanlı seferine iştiraki Lehistan-Litvanya'nın hoşuna gitmemiş ve ilişkilerde araya soğukluk girmesine sebep olmuştu.³⁹⁴ Ayrıca Sahip Giray batıdaki bu kazanımların yanı sıra dikkatini doğuya, Kafkaslara doğru çekmiş ve 1539 senesinde Çerkesler üzerine sefer düzenlemişti. Çerkeslere karşı düzenlene bu askeri sefer, evvela Kefe beyi Halil beyin şikayeti üzerine tertiplenmiş olup, Kırım Han'ı 40.000 kişilik ordusu ile harekete geçmişti. Kafkaslara yapılan bu sefer neticesiz kalmış ve sadece esir elde edilmişti.³⁹⁵

Başarısız Kafkas Seferi dönüşünde Kırım kalgayı Emin Giray, Moskova'ya 1539-1540 senesinde bir sefer düzenlemişti. Seferin tertipleniş sebebi, Kırım Tatar ordusunun ganimet ihtiyacından kaynaklı olduğu yönünde görüşler mevcuttur.³⁹⁶ Sefer sırasında bir hisar alınmış ve pek çok köy yağma edilmiş ve askerler önemli miktarda ganimet ile dönmüştü. Fakat kışın sert geçmesi ve askerlerin orada telef olması sebebiyle ordu geri çekilmişti. Emir Giray'ın ordusu geri çekilirken Baki Bey'in mahiyetindeki askerler, Moskova seferinden dönen orduyu talan etmiş olması oldukça önemlidir.³⁹⁷ Baki Bey'in Kırım ordusunu talan etmesinin nedeni tam sarıh olmasa da, bu hareketi ile Sahip Giray'a isyan etmişti. Sahip Giray, Baki Bey

³⁹³ Kaysunizade Mehmed Nidai, **a.g.e.**, syf.326. Han'ın Kırım Tatarlarına yağma esnasında esir için almamalarını tavsiye etmesinin nedeni, Kara Boğdan'ın (Moldovya) Osmanlı devletinin zimmi tebaası olmasından kaynaklıdır. Han Kanuni'in bu tavsiyesine uyarak Tatar askerlerine esir almayı yasak etmişti. Bakınız: Halil İnalçık, "Han ve Kabile Aristokrasisi: I.Sahip Giray Döneminde Kırım Hanlığı", **Belleken**, c.8, sayı.30, syf.57

³⁹⁴ Dariusz Kolodziejczyk, **Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf.80

³⁹⁵ Özalp Gökbilgin, **1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu**, syf.18

³⁹⁶ Özalp Gökbilgin, **a.g.e.**, syf. 19

³⁹⁷ Kaysunizade Mehmed Nidai, **Tarih-i Sahip Giray**, çev. Özalp Gökbilgin, syf. 343-344

sorununu halletmek için ihtiyatlı davranmış ve meseleyi 1541 Moskova seferi sonrasına bırakmıştı.

Sahip Giray, Moskova Sarayı'ndan kaçan ve ilk olarak Osmanlı'ya daha sonra da Kırım'a gelen knez Simeon Belskiy'i kendi yanına çekmiş ve düzenleyeceği Moskova seferi sırasında ondan faydalanmak istemişti. Belskiy'in rehberliğindeki³⁹⁸ Sahip Giray Moskova'ya karşı 1541 yılında büyük bir sefer başlatmıştı. Bu seferin Moskova'daki etkisi oldukça fazla idi. Smirnov'a göre bu sefer sonuçları itibariyle değil, hanın Moskova'yı yakıp yıkmaya düşüncesi ve bu seferin Moskova'da yol açtığı dehşet itibariyle hatırlanan bir seferdi. Bu yüzden boyarlar toplantı üzerine toplantı yapmış ve kiliselerde de dua ayinleri düzenlenmişti.³⁹⁹ Kırım orduları Oka nehrine geldiklerinde ordu küçük bir Rus kuvvetini birkaç top atışı ile kaçırmıştı. Ruslar Tatarlara karşı koymak için ordusunu ikiye bölmüştü. Ordunun bir kısmı Kolomna'ya diğer kısmı ise Vladimir bölgesine gönderildi.⁴⁰⁰ Kırım ordusu Moskova'ya düzenlenen bu askeri seferde Osmanlı'dan takviye ettiği toplara sahip olduğu bilgisi önemlidir. Henry Hoyle Howorth'a göre Ruslar Tatar ordusundaki teçhizata sahip olmasalarda başarılı bir direniş göstermişler ve bu direnişten ötürü Tatar ordusunu geri çekilmek zorunda bırakmışlardı. Ayrıca Howorth, Karamzin'in verdiği bilgiye dayanarak, Tatar ordusunun geri çekilirken arkalarında toplar bıraktığını ve bunların Ruslar tarafından ele geçirilen ilk Osmanlı ganimetleri olduğu bilgisini aktarmıştır.⁴⁰¹

Sefer esnasında Kırım tarafına bakacak olursak, Han'a güvenmeyen Baki bey, Han'ın kuvvetleri ile Şirin beyinin kuvvetleri Oka nehrini geçtiği esnada, isyan çıkartıp hazineyi yağmalama fikrinde iken, Han bunun farkına varmış ve ilk önce nehirden Baki beyin geçmesini istemişti. Bunun kendisine kurulan bir komplo

³⁹⁸ Tarih-i Sahip Giray'da olay şöyle anlatılır: *"Devletli padişahın ömrü uzun olsun. Bu kulunuz Moskov padişahının kardeşinin oğluyum. Falan beyler beni padişahlığa getirecekler diye beni öldürmek istedi. Ben de ondan kaçıp on beş adamımla devletinize sığındım. Maksadım seni Moskova'ya götürmek kılavuzluk etmek. Böylece bütün askerlerin bolca ganimet sahibi olurlar. Oka Suyu'nun ben bir geçidini bilirim ki, o suyun seviyesi atın üzengisine kadar bile çıkmaz. O vilayetin halkı Moskov padişahının zulmünden bıkmışlardır. Halkın çoğu da beni başlarına getirmek isterler. Dilersen beni Moskov ülkesine bey eyle. Dilemezsen yerle bir et. Yüce kapına geldim. Padişahsınız siz bilirsiniz."* Kaysunizade Mehmed Nidai, **a.g.e.**, syf.347

³⁹⁹ V.D.Smirnov, **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı**, İstanbul 2016,syf.261

⁴⁰⁰ Henry Hoyle Howorth, **History of Mongols From the 9th to the 19th Century**, part.2, syf.484

⁴⁰¹ Henry Hoyle Howort, **a.g.e.**,syf.484-485

olduğunu düşünen Baki Bey isyan çıkartmış ve bu esnada orduda huzursuzluklar baş göstermişti.⁴⁰² Fakat Kırım ordusunun bu kargaşası sırasında Ruslar toparlanma fırsatı bulmuş ve nehrin karşı sahilini tutarak Tatar ordusunun geçmesini imkânsız hale getirmişti.⁴⁰³ Sahip Giray ortaya çıkan bu tür gelişmelerden dolayı, Moskova Knezi IV.Ivan’a bir kahırname göndererek geri çekilmiştir.⁴⁰⁴ 1541 yılında gerçekleştirdiği büyük Moskova seferinden sonra Sahip Giray’ın Moskova knezliğine yönelik politikaları ve meseleleri Kazan’daki Safa Giray’a bırakmış olduğunu görmekteyiz.⁴⁰⁵

Baki Bey’in isyankâr tavrı şüphesiz Sahip Giray’ı kızdırmış olup, vakit geçmeden han, Baki Bey’i Bahçesaray’a getirtmiş ve onu ayaza koyup “*Soğukta Müslümanlar ne çekmiş ise sen de çek*” diyerek işkencelerle ölüm cezasını nihayetlendirmiş ve Baki Bey’in kardeşini ise boğdurtmak suretiyle öldürtmüştü.⁴⁰⁶ Böylece, Baki Bey gibi ayaklanmak için müsait bir ortam arayışında olan bazı beylere Sahip Giray tarafından gözdağı verilmişti.⁴⁰⁷

Bu cezalardan sonra Sahip Giray, kabile reisleri üzerindeki baskısını artırarak hanlığı merkezileştirme konusunda önemli bir adım atmış oldu. Sahip Giray Kırım Hanlığı içerisinde gerek dış politikadaki istikrarlı başarıları gerekse içteki mutlak hâkimiyeti sağlama kuvveti, onu merkezileşmeye daha fazla itmiştir. Bu konu ile ilgili en değerli yoruma sahip olan Halil İncelik, *Tarih-i Sahip Giray* adlı eseri referans alarak Sahip Giray dönemini, tipik bir bozkır hanlığını, Osmanlı İmparatorluğu modeline göre merkezi, mutlakiyetçi bir devlet haline getirmek isteyen anlayış ile Cengiz Han’ın yasa ve töresine göre feodal kabile devleti yapısını muhafaza etmek isteyen

⁴⁰² Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, syf.37

⁴⁰³ V.D.Smirnov, **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı**, syf. 261

⁴⁰⁴ Sahip Giray’ın IV.Ivan’ın gönderdiği kahırname şu şekildedir. “*Ey melun, dinsiz, nesebi bozuk ve Moskov sabancı kulum. Memleketini yağma edip sana da apan sürdürmek istedim. Ulu atalarım babanı nasıl kullanmışlarsa ben de daha fazlasını yapıp ayağına paranga vurarak sana kuyu kazdırayım ve haddini bildirip bütün dünyayı sana güldüreyim istedim. Allah’a şükreyle ki dünyada yiyecek ekmeğin varmış. Baki Bey yüzünden suyun öte tarafına geçemedik. Ona dua et. Şimdi önce, o karnımdaki mikrobu tepeleyip bağım arasında olan dikenleri temizledikten sonra senin hakkından geleceğim.*” Kaysunizade Mehmed Nidai, **Tarih-i Sahip Giray** ,syf.354

⁴⁰⁵ Akdes Nimet Kurat, **IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.234

⁴⁰⁶ Kaysunizade Mehmed Nidai, **a.g.e.**, syf. 356-357

⁴⁰⁷ Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, syf.38-39

kabile aristokrasisi anlayışı arasındaki mücadele dönemi olarak betimler.⁴⁰⁸ Sahip Giray dönemi, Kırım Hanlığı'nın, Osmanlı Devleti'nin ve kabile aristokrasinin arasında sıkışmış bir devlet olduğunu ve dönemin neticeleri itibariyle eski Cengizi geleneğin Kırım'da ne kadar güçlü ve etkin roller oynadığını kanıtlamaktadır.

Sahip Giray dönemini en iyi tasvir eden “*Tarih-i Sahip Giray*” ın verdiği kronolojik bilgiyi takip ettiğimizde, Sahip Giray 1542 yılında tekrardan Çerkezler üzerine sefer düzenlediğini görmekteyiz. Çerkezler ile yapılan mücadelede Tatar ordusu Çerkez ordusunu hezimete uğratmış ve sefer sonucunda pek çok esir ele geçirilmişti.⁴⁰⁹ Bu dönemde Kafkaslar'da yapılan bir diğer sefer Kabartay seferidir. 1544 yılında yapıldığı tahmin edilen bu sefer esir alma gayesiyle yapılmıştır.⁴¹⁰

Tatar ordusunun devam eden askeri seferlerinin yönü bu defa 1545 tarihinde Astrahan bölgesine çevrilmişti. Kırım'ın Altın Orda mirasına sahip olma davası Muhammed Giray döneminde Astrahan'a yapılan askeri seferler ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştı. Fakat onun bir komplo sonucu öldürülmesi, Kırım Hanlığı açısından yarım kalmış bir hadisedir. Astrahan seferinin vuku bulmasının nedeni, Astarhan'da aniden gelişen taht değişikliğidir. Bu sırada Astarhan tahtında oturan Ah Köbek Yağmurcu han tarafından tahtan indirilip idam edilmiş ve tahta Yağmurcu han geçmişti.⁴¹¹

Sahip Giray Astrahan'a yapılacak askeri sefere büyük önem veriyordu. Sefer hazırlıklarına başladığında han, bütün Kırım ahalisine fermanlar yollayarak on beş yaşından yetmiş yaşına kadar herkesin savaş hazırlıklarına katılmasını emretti.⁴¹² Bu mücadele için toplanan asker sayısı bir hayli fazlaydı. Kalgay Emin Giray'ın mahiyetinde 50.000 kişi, onun ardında 20.000 Şirin beylerinin askerleri,

⁴⁰⁸ Halil İnalçık, “Han ve Kabile Aristokrasisi: I.Sahip Giray Döneminde Kırım Hanlığı”, **Emel Dergisi** , sayı.136, Ankara,1983, syf.52

⁴⁰⁹ Tarih-i sahip Giray'ın verdiği bilgiye göre bu seferden 50.000 bin esir elde edilmiştir. Kaysunizade Mehmet Nidai, **Tarih-i Sahip Giray**, syf.363

⁴¹⁰ Özalp Gökbilgin, **1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu**, syf.26

⁴¹¹ Kaysunizade Mehmet Nidai, **a.g.e.** syf

⁴¹² Ayrıca Sahip Giray ; “*Hemen dellallar çıkartılıpı üç aylık gıda ile bütün askerlerin bir aya kadar hazırlanmasını, vilayette kimsenin kalmayıp bütün herkesin sefere katılmasını, bu şekilde hazırlanmayıp Or Ağzında Hanın yanında hazır olmayanların mallarının yağmalanıp başlarının vurulacağını ilan ettirdi.*” Kaysunizade Mehmet Nidai, **a.g.e.** syf.375

peşlerindeise, 70.000 kadar asker Han ile birlikte yola koyulmuştu.⁴¹³ Bu muazzam sayıdaki Tatar ordusu uzun menzilli sefer için 1545 senesinde yola koyulmuştu. Seferin neticesinde, Kırım Tatar ordusu Yağmurcu hanın ordusunu bozguna uğratmış ve Astrahan hanı kaçmak zorunda kalmıştı. Sahip Giray şehri askerlerine yağmalatmamış ve malları yağmalanan tüccarların mallarını iade ettirmişti. Böylece Astarhan bu büyük askeri seferle Kırım Hanlığı tarafından ele geçirilmiş oldu.⁴¹⁴ Kırım'ın Astrahan'a hâkim olması şüphesiz Nogayları rahatsız eden bir durum idi. Zira Nogaylar 1546 yılında Kırım'a bir baskın düzenlemiş ve Sahip Giray gelen bu Nogay ordusunu yenmişti.⁴¹⁵

Astarhan seferi hazırlıkları yapıldığı sırada Moskova tarafındaki gelişmeler oldukça önemlidir. IV. Ivan, dedelerinin yolundan ayrılmayarak Kazan'daki emellerine devam etmekteki ısrarcı politikasına devam etmiş ve Kazan'daki Rus baskısını arttırmaya karar vermişti.

1535'ten beri Kazan'daki hükümeti, Giray sülalesi yönetmekteydi. Fakat 1545 yılına gelindiğinde Kazan'daki siyasi denge Moskova'nın lehine değişmişti. Akdes Nimet Kurat'ın izah ettiği gibi Kazan'ın ezeli iç hastalığı olan partiler mücadelesi tekrardan başlamış ve Kazan'daki Giray hanedanına karşı düşmanca davranışlar sergilenmişti. Safa Giray'ın Rus yanlısı partiye karşı şiddetle tepki göstermesine rağmen neticede 1546 Ocak'ta isyan patlak vermiş ve Safa Giray tahtan indirilmişti. Moskova, Kazan tahtına kendi adayı Şah Ali'yi geçirmişti. Fakat Şah Ali Kazan'da sadece bir aylık bir saltanat sürmüş ve yerine tekrardan Temmuz 1546 yılında Safa Giray Kazan tahtına oturmaya muvaffak olmuştu.⁴¹⁶

Sahip Giray'ın birbiri ardına elde ettiği önemli başarılar ona karşı olan muhalefetleri gün yüzüne çıkarmıştı. Özellikle Osmanlı vezirlerinin ona karşı tavır alması ve padişahı bu yönde telkin etmeleri Sahip Giray'ın hayatında etkili olmuştur. Han kendisine karşı olan bu tavrı fark ederek çareler üretmekte gecikmedi. Bu sıralarda, İstanbul bürokratları Devlet Giray'ı han olarak Kırım'a atamayı düşünüyorlardı.

⁴¹³ Kaysunizade Mehmet Nidai, **a.g.e.**, syf. 376

⁴¹⁴ Kaysunizade Mehmet Nidai, **Tarih-i Sahip Giray**, syf.378

⁴¹⁵ Özalp Gökbilgin, **1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu**, syf.29

⁴¹⁶ Akdes Nimet Kurat, **IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.177-178

1549 yılında Kazan'da Safa Giray'ın ölmesi hana bir fırsat vermişti. Kazan'ın önde gelenleri ve ahalisi Sahip Giray'dan Kazan'a atanacak yeni bir han talep ediyorlardı. Hanın gerekçesi ise, Safa Giray'ın oğlu Bukay Sultan'ın küçük olması nedeniyle Kazan Hanlığı'nı idare edebilecek kudrette olmadığını düşünmesiydi.⁴¹⁷ Han İstanbul'da rehin olarak tutulan Devlet Giray'ı Kazan'a atamak istemiş ve böylelikle kendisi için tehdit oluşturan, Osmanlıların elinde rehin tutulan güçlü rakibini Kırım'dan uzaklaştırmış olacaktı.⁴¹⁸ Bu sayede Sahip Giray Moskova'ya karşı Kazan'daki hâkimiyetini de sürdürmüş olacaktı.

Kırım Hanlığı'nda bu tarz gelişmeler yaşanırken Moskova Knezliği'ndeki politik gelişmeler gittikçe önem kazanmaktaydı. IV. Ivan 1547'de 17 yaşına bastığında boyarlara, evlenmek ve "Çarlık tacı"nı giymek istediğini bildirdi.⁴¹⁹ Ayrıca Ivan'ın knez ünvanını terk ederek "Çar" ünvanını⁴²⁰ alması önemli mesajlar içeriyordu.

Öncelikle Ivan, kendi döneminde, ilk etapta Moskova Knezliği'ni uluslararası arenada konumlandırması gerekiyordu. Dönemin Moskova Knezliği'ni göz önüne getirdiğimizde, Moskova hala denize kıyısı olmayan, kuzeyindeki sınırlar Baltık denizi üzerinde hâkimiyet kuran Livonya Şövalyeleri tarafından kapatılmış, eski hâkim olduğu yer olan Kiev'i topraklarına katamamış, güneyde Kırım Hanlığı tarafından sıkıştırılmış ve Volga nehrinin kontrolünü Kazan ve Astrahan hanlıklarının varlıkları yüzünden elinde tutamayan bir devlet idi.⁴²¹ Moskova'nın etrafındaki güçlere karşı kendisini onlar ile eşit görme ihtiyacının doğması yaşadığı dönemdeki siyasi düzenden kaynaklanmış olabilir.

⁴¹⁷ Kaysunizade Mehmet Nidai, **a.g.e.**, syf.391

⁴¹⁸ Halil İnalçık, Han ve Kabile Aristokrasisi: I.Sahip Giray Döneminde Kırım Hanlığı, **Emel Dergisi**, sayı.136, syf. 71, Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, syf.41

⁴¹⁹ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, ,syf.145

⁴²⁰ Bazı müelliflere göre , "Çar" kelimesi köken olarak Roma İmparatorluğu Augustus Sezar'dan sonraki Roma imparatorluğuna verilen unvan olan 'tsesar' dan yada sezardan gelme bir kelime olduğu düşünülmüş. Hatta bu kelime Eski Ahit'te adı geçen ve İncil'deki Kralların Kitapları'nda adı geçen krallar için, büyük yetki ve otorite sahibi nüfuzlu Doğulu hükümdarlar için ve Altın orda hükümdarları için de kullanılmıştır. Bakınız: Isabel de Madariaga, **Korkunç Ivan**, Çev. Emin Tanrıyar, İstanbul 2012, syf.59

⁴²¹ Isabel de Madariaga, **a.g.e.**, syf.109

Bütün bu sebeplerden dolayı çar ünvanı, başka bir devlete bağlı olmayan bağımsız bir hükümdar ve yönetimde Tanrı tarafından seçilmiş bir hükümdarın bulunması algısı, dönemin Moskova'sı için çok şey ifade ediyordu⁴²²

Moskova'nın aldığı bu yeni karar bozkırın politik dünyasında ayrı bir mana taşıyordu. IV.Ivan'ın taç giymesi ve çar ünvanı alması ile birlikte, Moskova uzun süre hâkimiyeti altında bulunduğu Cengiz'in torunlarına karşı eşit bir statüye sahip olmuş ve Kırım, Kazan ve Astarhan Hanlıklarına karşı doğrudan meydan okuma yarışına girmiş bulunmaktadır.⁴²³

IV.Ivan'ın gençlik döneminde aldığı önemli karardan sonra, Kırım Hanı Sahip Giray bu duruma tepkisiz kalmamış ve 1549 yılında Ivan'a gözdağı vermek adına bir mektup yollamıştı. Ivan'a gönderilen mektupta Sahip Giray şu tarz bir üslup kullanır: *“Akıl çağına yaklaşırken açıkçası neyi istediğini ilan etmen daha iyi olur. Benim arkadaşlığımı mı yoksa kanımı mı istiyorsun? Bana önceki gibi hediyeler yolla, aynı Polonya kralının (Lehistan-Litvanya) gönderdiği gibi. Eğer benimle savaşıma kararlı isen, Moskova'ya gelir ve senin topraklarını atlarımın toynakları ile ezer geçerim.”* Ivan bu mektuba, Tatar elçisini tutuklayarak cevap vermişti.⁴²⁴

1549'dan sonra Moskova'nın meydan okuma yarışının tesiri, dış politikaya yansımıştı. Moskova, Kazan Hanlığı'na karşı istikrarlı bir şekilde yürüttüğü politiklardan vazgeçmemiş ve Kazan'a sahip olma hedefinde seferler düzenlemişti. Kazan Hanlığı'nda taht meselesinin yeniden gündeme gelmesi ve bunun getirdiği otorite boşluğundan faydalanmak isteyen Moskova, 1549 kışı ile 1550 tarihleri arasında Kazan'a sefer düzenlemişti. Bu seferde başarısız olan Moskova ordusu, geri çekilmişti. IV. Ivan, Safa Giray'ın küçük oğlu Ötemiş Giray'ın Kazan'daki hâkimiyetini reddetmiş ve vakit geçmeden 1550 yılının Şubat ayında ordusuyla tekrardan Kazan'ı kuşatmıştı. Fakat Kazan halkının Ruslara karşı başarılı bir şekilde direniş göstermesiyle IV. Ivan'ın orduları geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁴²⁵

⁴²² Isabel de Madariaga, **Korkunç Ivan**, syf. 59

⁴²³ Michael Khodarkovsky, **Russian's Steppe Frontier (The Making of a Colonial Empire 1500-1800)**, syf.103

⁴²⁴ Henry Hoyle Howorth, **History of Mongols From the 9th to the 19th Century**, part.2, syf.487

⁴²⁵ Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf. 180-182

Kırım Hanlığı'nda yaşanan iç gelişmeler ise Sahip Giray'ın aleyhine sonuçlanmıştı. Onun seferlerindeki başarısı ve pek çok bölgeyi kontrol altına tutması ve gücünü merkezileştirme isteği ona karşı açılan muhalefeti de beraberinde getirmişti. Bu muhalefetin sebebini Halil İncılık, Kırım'daki iç dinamiklerin etkinliği ve Osmanlı'nın da bu durumdan faydalanarak kendine rakip güçlü bir hanı, Kırım'daki aristokrasi ile anlaşarak ortadan kaldırması ile açıklamıştır.⁴²⁶ Sahip Giray'ın Osmanlı'nın gönderdiği askeri top ve tüfek destek ile pek çok başarı elde ettiğini ve şöhretinin bu sayede gittikçe arttığını göz önüne alırsak hanın Osmanlı'yı ve Kırım'daki kabile reislerini ne derecede endişelendirdiğini anlayabiliriz.

Sahip Giray'ı ortadan kaldırma düşüncesi iyi bir şekilde planlanmıştı. Devlet Giray, İstanbul'daki Osmanlı sultanı tarafından zahiren Kazan Hanlığı'na tayin edilmek için yola çıkmıştı.⁴²⁷ Ayrıca Devlet Giray'a çokça yeniçeri ve cephaneye verilmişti.⁴²⁸ Sahip Giray, oğlu kalgay Emir Giray'ı Or ağızı yakınlarında bir yerde bırakarak Kanuni Sultan Süleyman'ın isteği üzerine Çerkezlerin üzerine sefer düzenlenmek için yola çıkmıştı. Böylece Sahip Giray Kırım'dan uzaklaştırılmış oldu. Bu esnada Devlet Giray Akkerman'a gelerek oradan mahiyetiyle Bahçesaray'a doğru yol aldı.⁴²⁹ Devlet Giray Kırım'da payitahtı ele geçirdikten sonra Emir Giray'ın mahiyetindeki kabile askerleri ondan yüz çevirdiler. Ayrıca Saray'da Han'ın küçük yaştaki oğlu ve torunlarının hepsi kabile beyleri tarafından öldürüldü.⁴³⁰

Sahip Giray ise Kırım'daki bu durumdan haberdar olmuştu. Onun tek çaresi Osmanlı padişahının yanına gidip durumu anlatmak ve kendisine olan sadakatini ispatlamak olmuştu. Sahip Giray yanındakilerden gemi hazırlamalarını istemiş ve bu şekilde padişaha ulaşacağını planlamıştı. Fakat ertesi gün mayiyetindeki askerler onu terk

⁴²⁶ Halil İncılık'a göre, Osmanlı'nın Kırım'daki hedefleri, Kırım tahtında Giray hanedanından Osmanlı İmparatorluğuna tamamen sadık bir tabi hükümdar bulundurmak, Kara Boğdan, Macaristan ve İran'a yapılan Osmanlı seferlerinde Kırım birliklerinden yardımcı güç olarak faydalanmak ve Hanlığın Kırım'daki Osmanlı mülküne karşı bir tehdit haline gelmesini önlemektir. Ayrıca Osmanlı devleti Hanlığın Altın Orda mirasına konma hedefiyle İdil (Volga) boyuna yerleşmesi ve bozkırdaki Nogaylar ile birleşerek kuzeyde rakip bir güç olmasından endişe etmekteydi. Halil İncılık, "Han ve Kabile Aristokrasisi: I.Sahip Giray Döneminde Kırım Hanlığı", **Emel Dergisi**, sayı.136, syf.64-65

⁴²⁷ Halil İncılık, **a.g.e.**, syf.72

⁴²⁸ Akdes Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.236

⁴²⁹ Özalp Gökbilgin, **1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu**, syf.8, Serkan Acar, **Kazan Hanlığı Moskova İlişkileri (1437-1552)**, syf.35

⁴³⁰ Halil İncılık, **a.g.e.**, syf.72

etmişlerdi. Daha sonra Taman bölgesine gelen Sahip Giray buradaki hisara sığındı. Devlet Giray tarafından gönderilen Bölük Giray Sultan ve Kanberdi bey, hanı burada öldürmüş ve hanın cenazesini buradan Kırım'a göndermişlerdi.⁴³¹ Sahip Giray'ın hazin ölümü Kırım'da çok fazla üzüntüye sebep olmuştur. Bununla birlikte Kaysunizade Remmal Hoca'nın yazdığı eserden, Devlet Giray'ın bu durumdan müteessir olduğunu öğrenmekteyiz.

⁴³¹ Kaysunizade Mehmet Nidai **Tarih-i Sahip Giray**, syf.404-407

3. 1552-1584 YILLARI ARASI KIRIM-MOSKOVA İLİŞKİLERİ

3.1. 1552 Kazan'ın İşgali ve Kırım-Moskova Rekabetinin Artması

Kırım Hanlığı içerisinde iç politikada bir süreliğine ortaya çıkan belirsizlik kuzeyde Kazan bölgesinde Moskova'nın emellerini daha da kolaylaştırmıştı. Moskova çarı IV. Ivan Kırım'daki güçlü rakibi Sahip Giray'ın ortadan kaldırılışını ve Kırım ortaya çıkan gelişmeleri yakından takip etmişti. 1551'de Kazan'ın işgalinden 1552 tarihine kadar vuku bulan gelişmeler, Kırım'ın yeni rakibi Moskova ile askeri seferlerin önünü açmıştır. Kazan'ın işgali ile birlikte Kırım-Moskova arasındaki ilişkilerde, ardı arkası kesilmeyecek akınlar ve savaşlar dizisi başlayacaktır. Kazan'ın Moskova tarafından işgal sürecini ve bunu hazırlayan saikleri bu bölümde kısaca açıklamak yerinde olacaktır.

1549 yılında Safa Giray'ın ölümü ile yukarıdaki bölümde bahsettiğimiz gibi Kazan'da otorite boşluğundan vakit kaybetmeden faydalanan IV.Ivan, seferler ile Kazan Hanlığı'nı işgal sürecine adım atmış oldu. Nitekim Moskova'nın kendisine göre Kazan'a sahip olma iddiasını temellendirecek pek çok sebebi mevcuttur. Bu sebeplerden ilki, Moskova'nın uzun yıllar süren güç dengesini kendi lehine çevirme arzusudur.⁴³² Mengli Giray ile III.Ivan döneminde gerçekleşen Kırım-Moskova ittifakı sürecinde Altın Orda devletinin çöküşü hazırlanmış ve bu durum Moskova'nın yükselişine sebep olmuştu.⁴³³ Moskova'nın yükselişine yardım eden ittifak her iki tarafın anlaşmaları bozup Altın Orda'nın yasal mirasçısı olma yolundaki mücadelesine dönüşmüştü. 1550'ye kadar gelen süreçte taraflar arası mücadele, Kırım'ın üstünlüğü ve Moskova'nın Kırım'a vergi verme zorunluluğu ile sonuçlansa da Moskova Kazan'daki emellerini her zaman canlı tutmuştu.

Coğrafi açıdan Kazan'ın Moskova Devleti'nin topraklarına, Volga nehri üzerindeki Nijni Novgorod ile Kazan arasındaki mesafenin oldukça yakın olması ve Volga nehri üzerindeki mutlak hâkimiyet hırslarının pekişmesi gibi nedenler Kazan'ının stratejik ve iktisadi açıdan önemli bir bölge olmasından ötürü Moskova tarafından işgal

⁴³² Isabel de Madariaga, **Korkunç Ivan**, syf.117

⁴³³ Halil İnalçık, **Struggle for East-European Empire 1400 – 1700 : The Crimean Khanate, Ottomans and the Rise of the Russian Empire**, Turkish Yearbook of International Relations, V.21, 1995, syf.3

edilmesinin nedenleri arasında yer almaktadır. Mihail Hudyakov, Moskova'nın Kazan Hanlığı'na karşı istilacı siyasetin temelini, Rus halkının dini taassubunda gizli olduğu ve bu dini taassubun da milli ve ırki düşmanlığı körüklemediği şeklinde açıklar.⁴³⁴ Bunun yanında Kazan'a yönelik siyasi emellerin ortaya çıkmasında sadece ruhaniler değil aynı zamanda tüccarların, arazi sahiplerinin menfaatleri de birleşince ortaya Kazan'ı ilhak fikri çıkmıştır.⁴³⁵ Ayrıca IV.Ivan'ın 1547 yılında çarlık ünvanını alması ve buna müteakip üçüncü Roma idealinin siyasi anlamda ortaya atılması, Kazan'ın işgal sürecini etkilemiş olsa da neticede saydığımız iktisadi, stratejik ve hafızalardaki geçmişe dönük Tatar boyundurulduğundan tamamen kurtulma dürtüsü, Kazan'ın ilhakı sebeplerini açıklığa kavuşturmada daha ağır basmaktadır.

Kazan'ın işgal süreci, Moskova tarafından dönemin gelenekleri iyi takip edilerek çok ayrıntılı planlanmıştı. İlk olarak Moskova'ya yönelik batıdan İsveç, Livonya veya Lehistan-Litvanya tarafından gelebilecek herhangi bir saldırı ihtimali yoktu.⁴³⁶ Diğer taraftan planlar arasında askeri açıdan önem taşıyan Züre nehri üzerinde Sviyajesk kalesini inşa etmek ve burasının Rus askeri üssü olacağı düşüncesini tatbik etmek vardı.⁴³⁷ Bunların yanı sıra Moskova'yı öne çıkartan bir diğer gelişme ise, Rus ordusunun ateşli silahlar ile techiz edilmesidir.⁴³⁸ IV.Ivan döneminde ateşli silahların orduda kullanılmasına ve ateşli silahlar ile donanmış piyade alaylarının teşkil edilmesine büyük önem verilmişti. Ayrıca Rus ordusunda bataryalar halinde top birlikleri oluşturuldu. Bu sayede Moskova kendi döneminde Batı Avrupa devletleri ve özellikle Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu ateşli silahlar kullanan ordulara karşı, eş değer bir ordu teşkilatına sahip olmak için adımlar atmış oldu. Şüphesiz Moskova'nın ordusunda yaptığı değişiklikler ve dönemin askeri teknolojisine ulaşma yönündeki çalışmaları, Rus ordusunun harp kabiliyetini yükseltmişti.⁴³⁹

⁴³⁴ Mihail Hudyakov , **Kazan Hanlığı Tarihi**, syf.168.

⁴³⁵ Mihail Hudyakov ,**a.g.e**, syf.108-111

⁴³⁶ Isabel de Madariaga, **Korkunç Ivan**, syf.121

⁴³⁷ Mihail Hudyakov **a.g.e** ,syf.113-117

⁴³⁸ Rusların ateşli silahlar ile ordunu donatmak istemesi III.Ivan döneminde de önemsenen bir durumdu. Ordunun modernize olması için uğraşan III.Ivan, güçlü bir top bataryası oluşturmak amacıyla ilk defa Avrupa'dan mühendisler getirip toplar döktürmüştü. Daha fazla bilgi için bakınız: Serkan Acar, **Kazan Hanlığı- Moskova Knezliği Siyasi İlişkileri**, syf.125

⁴³⁹ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, syf.147

Dönemin siyasi olaylarına dönecek olursak 1549'dan itibaren Kazan'ı, Safa Giray'ın iki yaşındaki oğlu Ötemiş Giray'ın yerine annesi Süyümbike'nin vesayeti ile Kırım Tatarlarının eski azalarından oluşan bir hükümet yönetiyordu.⁴⁴⁰ Kırım'da yaşanan kısa süreli kargaşadan ötürü Kırım Hanlığı, Kazan'a tam olarak müdahale edememişti. Kırım Hanlığı içerisinde yaşanan istikrarsızlığı da iyi takip eden IV.Ivan, Kazan üzerine yapılan askeri baskınların arttırılması fırsatını bulmuştu. Sonrasında Kazan'daki Kırım-Giray hanedanı üyelerinin Moskova'ya götürülmeleri ile devam eden gelişmeler ile birlikte Kazan Hanlığı zor bir döneme girmiş bulunmaktaydı.

Moskova'nın lehine ortaya çıkan bu gelişmeler ile birlikte, Moskova tarafından Nogayların da Kazan'daki çıkarları doğrultusunda kullanılması IV.Ivan'ın planları arasındaydı. Nogayların Deşt-i Kıpçak ve aşağı Volga sahasında artan etkin rolleri onları Moskova'ya daha fazla yakınlaştırmıştı. Ruslar için Nogaylar hem Kırım akınlarını kontrol edebilen⁴⁴¹ hem de Kazan'ı işgal sürecinde Moskova'ya yardım etme konusunda kritik bir kuvvetti. Ayrıca her iki tarafın karşılıklı yaptıkları ticari faaliyetlerde birbirleri ile yakınlaşmasında etkiliydi. 1548 yılında Nogay Mirzası Mamay, 16.000 adet atı olan tüccarlarını Moskova'ya göndermişti. Yusuf Mirza döneminde ise 2.000 adet ata sahip 200 tüccar Moskova'ya sevk edildi.⁴⁴² Siyasi açıdan Nogayların da Astrahan, Kazan ve Kırım üzerinde hedefleri olduğu için, Nogaylara göre Moskova ile ittifak oldukça karlı gözüküyordu.

Kırım'ın yeni hanı Devlet Giray, bu gelişmeler karşısında tepkisiz kalmadı. Fakat onun tahta çıktığı sırada ilk yaptığı askeri sefer, 1551 Eylül Lehistan-Litvanya sınırındaki Braclav'a bölgesine oldu. Bunun nedeni ise, Lehistan-Litvanya sınır komutanlarının Müslüman topraklarına baskınlar düzenlemesi idi. Tatarlar için yapılan bu askeriharekât sadece savunma ve intikam amaçlı olsa da yine de gerçekleştirilen bu akınlardan pek çok ganimet elde edilmişti.

⁴⁴⁰ Mihail Hudyakov, **Kazan Hanlığı Tarihi**, syf. 101

⁴⁴¹ Michael Khodarkovsky'e göre, 1540'lı yıllarda Nogaylar, Kırım'ın Moskova'ya karşı düzenlediği seferlerde engel görevi görüyordu. Bununlar birlikte o tarihlerde Sahip Giray Kırım'daki Nogayların sadakatinden bile şüphelenmeye başlamıştı ve özellikle 1541'de Kırım'ın Moskova seferindeki başarısızlığından Nogay beyi Baki Bey'i sorumlu tutmuştu. Michael Khodarkovsky, **Russian's Steppe Frontier (The Making of a Colonial Empire 1500-1800)**, syf.103

⁴⁴² Michael Khodarkovsky, **Russian's Steppe Frontier (The Making of a Colonial Empire 1500-1800)**, syf.103

Braclav'ın yağmalanmasından sonra Devlet Giray ile Lehistan-Litvanya Kralı arasındaki ilişki çok fazla zarar görmemişti.⁴⁴³ Çünkü Kırım için Moskova'nın ortaya çıkardığı tehlike daha büyüktü. Devlet Giray batı sınırındaki bu devlet ile ittifakını bozmak istememiş ve vakit kaybetmeden Kazan meselesine yönelmişti. Moskova'nın Kazan'daki faaliyetlerini durdurmak için komşu devletlerden destek almak gerekliydi. Bu yüzden ilk olarak Devlet Giray, Astrahan'a Hozyaş adındaki elçisini gönderdi. Bunun yanı sıra, Nogayların bölgedeki etkinliğinden istifade etmek için Nogay Ordası'na da elçi yolladı.⁴⁴⁴ Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devlet'i de Türkistan Hanlıkları ile fiili bir bağ tesis etmek adına Türkistan'a elçiler yollamış ve bu elçiler arasında Ahmet Çavuş adlı elçi 1551 yılında Nogay Ordası'nın başında bulunan Yusuf Mirza ve onun rakibi olan İsmail Mirza ile görüşmeler yapmıştı. Astrahan Hanlığı'na da uğrayan Ahmet Çavuş, daha sonra Türkistan'a, Semerkand ve Buhara gibi bölgeler ile temaslarda bulunmak için gitmişti.⁴⁴⁵

Devlet Giray'ın kurduğu temaslar ilk olarak Astarhan tarafından reddedilmişti. Sahip Giray'ın Astrahan'ı ele geçirmesiyle Astrahan hanı Yagmurca, Nogayların yanına kaçmıştı. Kırım'ın Astrahan üzerindeki hâkimiyet iddiası Osmanlı'nın işine gelmeyen bir durum olduğu için Yağmurca Astrahan'daki görevine iade edilmişti.⁴⁴⁶ İlya V. Zaitsev'e göre ise Yagmurca Moskova'nın desteği ile şehri ele geçirmişti.⁴⁴⁷ Bu sebepten olsa gerek Astrahan hanı Yagmurca, Kırım'ın Moksova'ya karşı olan ittifak teklifine cevap vermemişti.

Nogaylar ise, Yusuf Mirza ve İsmail Mirza arasındaki çatışmalardan dolayı ikiye bölünmüş bir vaziyetteydi. Nogay Ordası'nın bölünme ve birbirleriyle olan mücadeleler sadece Moskova'ya yaradığı söylenebilir. Moskova bu durumdan mutlak suretle faydalanmış ve İsmail Mirza'ya sürekli elçiler ile hediyeler gönderip onu yanına çekme niyetini ortaya koymuştu. Nogayların bir kısmının Moskova yanlısı olmasından ötürü Kırım ile ittifakları mümkün değildi. Kırım tarafına daha

⁴⁴³ Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf.90-92

⁴⁴⁴ Ali Can Ötebay, **Kırım Hanlığı'nın Kazan Hanlığı ile Siyasi Münasebetleri (1441-1552)**, syf.103

⁴⁴⁵ Akdes Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.60

⁴⁴⁶ Mehmet Alpargu, **Nogaylar**, İstanbul 2007, syf.55

⁴⁴⁷ İlya V. Zaitsev, "Astrahan Hanlığı", **Türkler Ansiklopedisi**, c.8 syf.791

yakın olan ve Nogay uruglarının bir kısmını idare eden Yusuf Mirza ise o dönemde kızı Süyümbike ve torunu Ötemiş Giray'ın Moskova'da rehin bulunmasından dolayı Moskova'ya karşı harekette bulunamayacağını Kırım hanına bildirmişti.⁴⁴⁸

Devlet Giray Moskova'nın Kazan'daki ilerleyişine karşılık olarak, kuzeyden Moskova yönüne doğru hareket etmeye karar verdi. Han Moskova ordusunun tamamen Kazan'a sevk edildiğini ve Moskova tarafının savunmasız olduğunu düşünmüş ve Moskova'nın dikkatini başka yöne doğru çekmek istemişti. Hâlbuki IV.Ivan birliklerinin hepsini Kazan'a yollamamıştı. Devlet Giray Moskova'ya yakın mesafede olan Tula şehrine hareket etmişti. 21 Haziran 1552'de Ivan, Kaşıra şehri yakınlarında aldığı bir istihbaratta Devlet Giray'ın ordusuyla Rusya içlerine doğru ilerlediği ve 7.000 kişilik bir orduyu da Tula şehrine gönderdiği haberini almıştı.⁴⁴⁹ 22 Haziran günü Moskova'ya yakın mesafedeki Tula kalesinin önüne gelmiş ve IV.Ivan'ın gönderdiği birlikler Kırım ordularını yenmişti.⁴⁵⁰ Moskova ordusu, Tatar ordusunu takip ederek Tatar ordusundaki bazı silahları ele geçirdi ve pek çok Tatar askerini öldürdüler. Öldürülenler arasında Devlet Giray'ın kayınbiraderi Kanberdi'de vardı.⁴⁵¹ Devlet Giray geri çekilmek durumunda kalmış ve Kırım'a geri dönmüştü. Kırım ordusunun ricat etmesi, Moskova'nın Kazan'daki başarısını arttıran bir etkiye sahip olmuştu.⁴⁵² Sonuç olarak, Kazan şehrinin kahramanca savunması karşısında, Moskova ordusu zor bir mücadele verse de 2 Ekim 1552 yılında Kazan şehrini ele geçirmişti.

Henry Hoyle Howort'a göre Kazan işgali sonrası Devlet Giray, Moskova'ya olan düşmanca niyetlerini bir süreliğine erteledi ve 1553'te Moskova'ya mektup gönderdi. Mektupta han zengin hediyeler vermesi koşulu ile Ivan ile dostluk anlaşması yapma niyetinde olduğunu belirtse de IV.Ivan bu teklife yanaşmamıştı. Howort'un verdiği bilgi ışında durumu değerlendirecek olursak Devlet Giray, Moskova'yı bu şekilde

⁴⁴⁸ Ali Can Ötebay, **Kırım Hanlığı'nın Kazan Hanlığı ile Siyasi Münasebetleri (1441-1552)**, syf.104

⁴⁴⁹ Serkan Acar, **Kazan Hanlığı Moskova İlişkileri (1437-1552)**, syf.248

⁴⁵⁰ Halil İnalçık, "Han ve Kabile Aristokrasisi: I.Sahip Giray Döneminde Kırım Hanlığı", **Emel Dergisi**, sayı.136, syf.72

⁴⁵¹ Henry Hoyle Howorth, **History of Mongols From the 9th to the 19th Century**, syf.489

⁴⁵² Akdes Nimet Kurat, Kırım Hanlığı'nın geri çekilişi, Ruslara Kazan seferi öncesi moral olmuş ve ordunun maneviyatını arttırmış olduğunu söylemiştir. Akdes Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.237

oyalamak istemişti. Han hediye talep ederek de geçmişten beri alınan tıyış vergisinin gönderilmesi konusunu hatırlatmış olabilir.

3.2. 1556 Astrahan'ın Ruslar Tarafından Ele Geçirilmesi Ve Nogay Ordası'nın Parçalanması

Kazan'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle birlikte Orta Volga nehri üzerinde, Moskova'nın hâkimiyet dönemi başlamış oluyordu. Fakat Rusların Orta Volga nehrindeki hâkimiyeti, Volga nehrine tamamen hâkim olma fikrini körüklüyordu. IV. Ivan Kazan'ın fethine müteakip, Volga nehri aşağısındaki Astrahan'ı ele geçirme hedefine odaklanmıştı. Bu yüzden bölgedeki etkin güçler ile ittifak yapması gerekiyordu.

IV.Ivan, Kazan'ı ilhak etme sürecinde Astrahan Hanlığı'nı siyasi olarak kendine yakınlaştırmış, ve Astrahan tahtında oturan Yagmurca ile hem Kazan'a karşı hem de Kırım'a karşı ittifak etmek niyetiyle Astrahan'a elçiler yollamıştı. Yagmurca ise 1551'de Moskova'ya İşim adındaki elçisini yollayarak, Hanlığı'nın Kasım Hanlığı gibi Moskova'nın himayesinde bir hanlık haline getirmek istediğini beyan etmişti. Bundaki amacı ise Rusların himayesine sığınarak kendi tahtında uzun süre kalmaktı. Fakat Astrahan hanının Kazan işgalinden sonra dengelerin değiştiğini ve Moskova'nın bir sonraki hedefi Astrahan'ı işgal edeceğini anlaması üzerine Kırım ve Osmanlı devletine müracaat etmeye başlamıştı.⁴⁵³

Bölgede Rusların en büyük destekçisi olan Nogay Ordası lideri İsmail Mirza, IV.Ivan'a kendi yiğeni olan Derviş Ali'yi Astrahan tahtına oturması için önerdi. Ivan'da İsmail Mirza'ya elçisiyle mektup göndererek ondan, Astrahan'a karşı sefere başlamaları için elverişli bir anı bildirmesini istedi.⁴⁵⁴ Gerçekleşen Moskova-Nogay Ordası görüşmelerinde Ivan, tek taraflı bir şekilde İsmail Mirza'nın bağlılık için yemin etmesini istemişti. İsmail Mirza Ivan'ın babası veyahut kardeşi olarak nitelendirilmeyi istemediğinden Ivan'a çeşitli bahaneler sunarak yemin ve bağlılığı

⁴⁵³ Akdes Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.278

⁴⁵⁴ Michael Khodarkovsky, **Russian's Steppe Frontier (The Making of a Colonial Empire 1500-1800)**, syf.108

reddetmişti.⁴⁵⁵ A. A. Novoselyskiy “*XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*” adlı eserinde İsmail Mirza’nın o dönemde Moskova’nın vassallığını kabul edip etmediğini, Ivan’ın bu konuda ne derece başarılı olduğu konusunda kaynaklarda yeterli bilgi olmadığını ve Nogay Ordası’nın vassallığın gerçekleşmediğini fakat Moskova’ya saldırmamayı ve Kırım Hanlığı ile savaşmayı kabul ettiğini vurgulamaktadır.⁴⁵⁶

Nogaylar arasında İsmail Mirza’nın rakibi olan Yusuf Mirza tam aksine Moskova karşıt bir siyaset izliyordu. Kazan’ın işgalinden sonra Yusuf Mirza’nın Kırım Hanları’nın sefer güzergâhını kullanarak Moskova’ya sefer tertip etme amacıyla olduğu ve İsmail Mirza’nın Yusuf Mirza’nın bu siyasetine ılımlı bakmadığı bilinmektedir.⁴⁵⁷

Neticede Ivan’ın tüm çabaları sonucunda Uluğ Nogay Ordası’nın lideri İsmail Mirza’nın yardımı alınmıştı. 1554’te Moskova’dan Astarhan’a askeri sefer düzenlendi. Seferin neticesi olarak Astrahan tahtına Rus yanlısı Derviş Ali namzet edilmiş ve Yagmurca ise önce Azak’a daha sonra da Osmanlı devletine sığınma talebinde bulunarak İstanbul’a gelmişti.⁴⁵⁸

Bunun üzerine Kırım hanı Devlet Giray, Rusların Aşağı Volga havzasında artan hâkimiyetine karşı 1555 yılında Moksova’ya ani bir baskın düzenledi ve Moskova ordusunu yenme başarısını gösterdi. Bunun üzerine Devlet Giray Astarhan hanı Derviş Ali’ye Moskova baskısından kurtulmasını ve etrafındaki Rus danışmanları sınır dışı etmesi gerektiğini söylemişti. Fakat bunun herhangi bir etkisi olmamıştı.⁴⁵⁹

Moskova’nın desteği ile Astrahan tahtına oturan Derviş Ali’nin, Moskova’ya karşı yılda kırk bin altın ödemek, üç bin yük balık göndermek gibi yükümlülükleri

⁴⁵⁵ A.A. Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, Çev. Kemal Ortaylı, Haz.Erhan Afyoncu, İlyas Kamalov, Ankara 2011, syf.6

⁴⁵⁶ A.A. Novoselyskiy, *a.g.e.* , syf.7

⁴⁵⁷ Michael Khodarkovsky Yusuf Mirza’nın Moskova’ya düzenlemek istediği seferi konusunda net bir bilgiye sahip olmadığını fakat o dönemde Nogayların Moskova’nın sınırına coğrafi olarak yakın olduğunu ve son dönemlerde Nogaylar içinde artan yoksulluğun Nogayları Moskova’ya bağımlı hale getirdiğini vurgulamaktadır. Michael Khodarkovsky, *Russian’s Steppe Frontier (The Making of a Colonial Empire 1500-1800)*, syf.108-109,

⁴⁵⁸ İlya V. Zaitsev, Astrahan Hanlığı, *Türkler Ansiklopedisi*, c.8 syf.791

⁴⁵⁹ Dariusz Kolodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents*, syf.93

vardı.⁴⁶⁰ Moskova'nın Astrahan'da her geçen gün baskılarını arttırması, Derviş Ali'yi de kaygılandırmış ve Derviş Ali Moskova tehlikeye karşı vakit geçmeden Kırım ve Osmanlı'nın desteğini almak için harekete geçmişti. Fakat Derviş Ali'nin çabaları ve Moskova tehlikesini oldukça geç anlaması, gelen Moskova ordusunu durdurmaya yetmedi. Moskova kuvvetlerinin Volga boyundaki ilerleyişi 1556 yılında Astarhan'ı ele geçirmesi ile amacına ulaşmıştı. Ayrıca Altın Orda'nın hâkim olduğu topraklar ve burada yaşayan halklar Moskova'nın eline geçince IV. Ivan bu halklar tarafından Ak Orda hanlarının varisi Ak Orda Çarı⁴⁶¹ olarak kabul edilmişti.⁴⁶²

Aynı dönemde ortaya çıkan ve Deşt-i Kıpçak ve Kırım coğrafyasını etkileyecek bir diğer gelişme Nogay Ordası'nın parçalanışı meselesidir. Moskova'nın Volga nehrine hâkim olması şüphesiz Nogay Ordası'nın parçalanmasında etkili olmuştur. 1554'te başlayan iç savaş İsmail Mirza'nın Yusuf Mirza'yı öldürmesi ile daha çok kuvvetlenmişti. Yapılan mücadelede İsmail Mirza düşmanları olan Yusuf Mirza'nın oğulları ve Musa Mirza'nın torunlarını Uluğ Orda'dan kovmuştu. Uluğ Nogay Orda'dan kovulan mirzalar, uruğları ile beraber batıya göç etmek durumunda kalmıştı. Bunların arasında Gazi Mirza Azak civarına gelerek burada küçük bir Nogay Orda'sı teşkil etmişti. Bölgede kurulan bu yeni Nogay Orda'sı Kırım ve Osmanlı'nın himayesinde olmayı tercih etmişti.⁴⁶³

Küçük Nogay Ordası coğrafi açıdan Don ve Kuzey Kafyasya arasındaki toprakları üzerinde etkili oldular.⁴⁶⁴ 16. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan "Küçük Nogay Ulusu" Kırım hanlarının ve Osmanlı'nın izlediği siyasete uyarak Moskova devleti ile

⁴⁶⁰ Akdes Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.279

⁴⁶¹ 1793 yılında Nikolai Novikov tarafından yayınlanan bir yarıklıkta, -Nogaylar ile Moskova arasındaki yazışmalarda- Nogay Mirza Belek Bulat'ın IV. Ivan'a Ak Çar (Bely Tsar) şeklinde hitap ettiği, bunun yanı sıra Ivan için Cengiz'in oğlu ünvanını kullandığı görülmüştür. Bu konuyla ilgili pek çok müellifin tartışmaları mevcuttur. Bakınız: Charles J. Halperin, "Ivan IV and Chinggis Khan", **Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge**, 51/4 ,2003, syf.481-497

⁴⁶² İlyas Kamalov, **Altın Orda ve Rusya**, syf.237

⁴⁶³ A.A. Novoselyskiy, **XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi**, syf.8

⁴⁶⁴ Ayrıca Nogayların bir kısmı Kırım'a göç etmiş ve yeni gelenler Kırım'daki Mangıt kabilesine katıldılar. Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf.94

mücadele etmişlerdi.⁴⁶⁵ Esasen Devlet Giray için bu küçük Nogay Ordası önemliydi. Kırım Hanlığı'nın Moskova ile yaptığı askeri mücadelede Gazi Mirza'nın askerilerinin büyük rolü olmuştu.⁴⁶⁶

3.3. 1556-1569 arası Kırım'ın Moskova'ya Olan Askeri Seferleri

1556 yılında Astrahan'ın düşüşü sadece Kırım Hanlığı'nı tedirgin eden bir vaka değildi aynı zamanda Osmanlı Devleti içinde bu durum önlenmesi gereken bir sorundu. Fakat Osmanlı'nın Avrupa'da ve Akdeniz'de Hristiyan devletler ile, Şark'ta Safevi Devleti ile büyük mücadelesine devam etmesi onu kuzeyde ortaya çıkan meseleye her hangi bir tepki vermeden alıkoymuştu.⁴⁶⁷ Bu yüzden Moskova ile mücadelede, Kırım Hanlığı tek başına ilgilenmek durumunda kalmıştı.

1552-1556 yılı arasında yaşanan olaylar neticesinde Kazan'dan, Astrahan'dan ve Nogaylar'dan Kırım'a gelen insan akışı, Kırım Hanlığı içerisinde Moskova karşıtı duyguları günden güne körüklemişti. Moskova'ya karşı yapılacak seferlerde Kırım'ın dış politikada ittifak kurmak istediği devletler arasında ilk sırada Lehistan-Litvanya gelmekteydi. Fakat Lehistan-Litvanya Moskova ile olan geçmişte yaptığı ateşkesi 6 yıl daha uzatmak istediğinden Kırım'ın ittifak teklifine yanaşmıyordu.⁴⁶⁸

Batıda istediği ittifakı ve ortamı bulamayan Devlet Giray, Moskova ile askeri mücadelesine devam etti. 1557 yılında han, Tula yakınlarına doğru askeri sefer düzenlemişti. Tam bu esnada Don Kazakları⁴⁶⁹ Özi Nehri ağzında bulunan İslam-Kerman'ı, Çerkezlerde Taman ve Temrük kalelerini sıkıştırarak Kırım Hanlığı'nı

⁴⁶⁵ Akdes Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.283

⁴⁶⁶ A.A. Novoselyskiy, **a.g.e.**, syf. 9

⁴⁶⁷ Halil İnalçık, "Osmanlı Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", **Belleten**, c.XII. , s. 46, Ankara, 1948, syf.363

⁴⁶⁸ Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf.94

⁴⁶⁹ Don Kazakları, Moskova Rusyası'nda tatbik olunan köylü serfliğinin şiddetinden kurtulmak maksadıyla bozkırlara, Kırım Hanlığına yakın sınır bölgesine ve özellikle Don nehri boyuna kaçarak , kendi başlarına buyruk olan köylü zümresini teşekkül etmiştir. Mevcudiyetleri 1444 yıllarından sonra ortaya çıkmıştır. Balıkçılık ve eşkiyalıkla hayatlarını idare eden bir topluluktur.Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve İdil Boyu**, syf.52-53

doğudan ve batıdan müşkil bir durumda bırakmışlardı.⁴⁷⁰ Ortaya çıkan bu durum Devlet Giray'ı Moskova sınırından Kırım'a dönmeye zorladı. Devlet Giray Osmanlı kuvvetlerinin yardımı ile Kazakların kuzeye doğru geri çekilmesini sağladı. Kafkaslardaki tehlike ise, Kefe beyi tarafından Çerkezler üzerine gönderilen donanma sayesinde bir süreliğine dahi olsa ortadan kalkmıştır.⁴⁷¹

Bu dönemde Don Kazakları'nın Moskova'nın hizmetine girmesi Kırım – Moskova ilişkilerinde yeni bir safha açmıştı. Moskova, 1555 yılında Lehistan-Litvanyalı Prens Vişnivetski adlı maceracıyı himayesine almıştı. Vişnivetski, etrafına birçok Kazak toplayarak Kırım sahalarına hatta Osmanlı sınırlarına akınlar yapmaya başlamıştı.⁴⁷² 16. Yüzyılın ikinci yarısında böylece uzun süre Kırım ve Osmanlı açısından tehlike oluşturacak Kazaklar siyasi arenaya çıkmış bulunuyorlardı.

Moskova, güneydeki en büyük rakibi olan Kırım Hanlığı'nın hem siyasi olarak hem de askeri açıdan sınırlarına sıkça yaptığı akınlara karşı Don Kazaklarını kendi çıkarları için kullanmak istemişti. Bunun yanı sıra Rusların Volga nehrine ve Hazar Denizi'ne hâkim olması, Kafkaslara yayılmasını beraberinde getirmişti. Moskova bu bölgede Kafkasların kadim halkı olan Çerkezleri de, Kırım Hanlığı'na karşı kullanmak istemişti. 1557 yılında Kırım Hanlığı'nda ortaya çıkan olaylar Moskova'nın politikasının bir neticesidir.

Devlet Giray Moskova'nın bu politikalarına karşılık onları cezalandırmak adına 1558 yılında Nogayları da yardıma çağırarak Moskova'ya sefer düzenledi. Bu askeri seferde han birliklerini bölmüş, oğlu Mehmed Giray'ı Ryazan'a, Nogay ve Şirin kabilesinin birliklerini Kaşira bölgesine, bir kısım birliklerini ise Tula'ya göndermiştir. Ruslara ani baskın yapmak gayesiyle yola çıkan birlikler, Moskova ordusunun geldiği haberini duydıklarında hemen ilerlemek istemedi. Rusların yaptığı hazırlıkları gören Mehmed Giray ordusunu geri çekmiş ve böylece Kırım açısından tekrar neticesiz bir sefer elde edilmişti. Bu seferin sonunda pek çok asker

⁴⁷⁰ Halil İnalçık, "Osmanlı Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten*, c.XII. , s. 46, syf. 363

⁴⁷¹ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, syf.55-56

⁴⁷² Akdes Nimet Kurat, *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, syf.237

ve at yorgun düşmüştü.⁴⁷³ Ayrıca Kırım ordusunu takip eden bir Rus kuvveti Or-kapı (Perekop) berzahına kadar gelme cesaretini göstermişti.⁴⁷⁴

Rusların Kırım'a yönelik bu askeri hareketinden sonra IV.Ivan Kırım güçlerinin güneyi sürekli tehdit etmesi üzerine Oka nehri üzerinde savunma hattı kurmuş ve Aleksey Adaşev'in kardeşi Danil Adaşev'i burada görevlendirmişti.⁴⁷⁵ 1559 yılında D. Adaşev'in komutanlığını yaptığı Rus birlikleri, Özi nehrini sallarla inerek Kırım'ın batı kıyılarını tahrip etti.⁴⁷⁶ Bu esnada pek çok Türk esir edimiş olup bu esirler Moskova tarafından Özi'ye Osmanlı paşasına geri gönderilmişti. Devlet Giray Adaşev'in ordusunu Dnpeyer'e kadar takip etmek istediye de başarılı olamadı. Adaşev Kırım'a yaptığı askeri seferindeki başarısından dolayı çar tarafından ödüllendirildi.⁴⁷⁷

Aynı senenin ilkbaharında Moskova tarafından güneye doğru gerçekleşen bir başka askeri sefer organize edildi. Moskova'ya tabi, çoğunluğu Don Kazakları ve Çerkezlerden oluşan birlik, Osmanlı devletine ait Azak kalesini kuşattılar. Kazak lideri Dimitraş'ın önderliğinde gerçekleşen Azak muhasarası sadece Kırım'ı değil Osmanlı devletini de tedirgin etmişti. Bu saldırı esnasında Osmanlılardan gelen hücum gecikmedi. Kefe beyi, Çerkezlerin Kazak birlikleri ile birleşmelerine ramak kala müdahale etmiş ve Çerkezleri bozguna uğratmış, Kazaklar da bunun üzerine geri çekilmişti. Ayrıca Osmanlı bu Kazak ve Çerkez akınlarına karşı pek çok askeri önlem almış ve Devlet Giray'a emirler yollayarak Özi kalesinin tamir edilmesini istemişti.⁴⁷⁸ Ayrıca Osmanlı, Devlet Giray'dan kuzeyde her an ortaya çıkabilecek saldırılara karşı tedbirli olmasını da tavsiye etmişti.⁴⁷⁹

Azak muhasarası doğrudan olmasa da dolaylı bir şekilde Rusların, Osmanlı topraklarına karşı ilk saldırısı olarak değerlendirilir. Fakat Moskova, o dönemde

⁴⁷³ Hoyle Howorth, **History of Mongols From the 9th to the 19th Century**, syf.495

⁴⁷⁴ Halil İncılık, "Osmanlı Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", **Bellekten**, c.XII. , s.46, syf.363

⁴⁷⁵ Isabel de Madariaga, **Korkunç Ivan**, syf.154

⁴⁷⁶ Halil İncılık, **a.g.e.**, syf.363

⁴⁷⁷ Hoyle Howorth, **a.g.e.**, syf.496

⁴⁷⁸ Halil İncılık, **a.g.e.**, syf.364-365

⁴⁷⁹ Emine Erdoğan Özönlü, "Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Kırım Hnalığı ilişkileri", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s.27, 2010, syf.491

Osmanlı ile açık bir ihtilafa girmekten sakınmış ve kendi emri olmadan Kazakların bu saldırılarını gerçekleştirdiğini söyleyerek kendini savunmuştu.⁴⁸⁰

Moskova güneyde nispeten Kırım Hanlığı'nı tehdit ettiği sırada 1558 yılları arası topraklarının batı sınırında uzun yıllar sürecektir ve Moskova'yı meşgul edecek Livonya savaşlarına başlamıştı. Moskova, savaş teknolojisi için artan malzeme ve bunların imalatları için usta ihtiyacını zorunlu olarak hissediyordu. Bu yüzden Moskova'nın deniz ticaretinde özgürleşme isteği batıya doğru yayılmasını ve denizlere bu yönden hâkim olma zorunluluğunu beraberinde getirmişti.⁴⁸¹

Bu dönemde Moskova lehine gelişen olaylardan biri, İngiltere ile olan ticari münasebetler idi. İngiltere'nin ortaya çıkan Moskova Rusya'sı ilgisi IV.Ivan'ı fevkalade memnun etmiş ve iki devlet arasında gelişen münasebetler neticesinde Rusya ile İngiltere arasında ticaretin gerçekleşmesi için "The Society for the Discovery of Unkonws Lands" adında bir İngiliz şirketi kurulmuştu.⁴⁸² Ticari meselelerde İngilizler ile kurulan temas Moskova Rusya'sının ticari anlamda önem kazanmasını sağlasa da bu durum Moskova'nın denizlere hâkim olma emellerini durdurmamış aksine Baltık sahillerine olan hâkimiyet iddiasını teşvik etmişti.

Livonya Savaşları ve Moskova'nın Kırım Hanlığı'nı tehdit etmesi gibi vakalar, bölgede tekrardan Lehistan-Litvanya ve Kırım'ın yakınlaşmasına zemin hazırlamıştı. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen her iki taraf birbirleri ile diplomatik ilişkilere başlamıştı. 1560 yılında Devlet Giray kral Sigismund Augustus'a Hacı Ali bey adında elçisini yollamıştır. Gönderilen mektupta⁴⁸³ han, Lehistan-Litvanya ile eski dostluğuna gönderme yapmış ve Moskova tarafından işgal edilen kralın topraklarını geri almak için söz vermiştir. Ayrıca Devlet Giray, Kazakların Karadeniz'in kuzeyinde başlattıkları tehlikeye değinmiş, özellikle Kırım ile yapılan tuz ticareti

⁴⁸⁰ Halil İnalçık, "Osmanlı Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleken*, c.XII. , s.46,syf.366

⁴⁸¹ Isabel de Madariaga, *Korkunç Ivan*, syf.141-142

⁴⁸² Hoyle Howorth, *History of Mongols From the 9th to the 19th Century*, syf.491

⁴⁸³ Mektubun orijinali kayıptır. Lehçe ve İngilizce tercümesi için bakınız: Dariusz Kolodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents*, syf.753-768

esnasında kraliyet tüccarlarının güvenliğine atıfta bulunarak, Kazaklar tarafından kendilerine yapılan herhangi bir zararın sorumluluğunu kabul etmemiştir.⁴⁸⁴

1560 yılında Moskova 'ya karşı başlatılan diplomatik temaslar ile Lehistan- Litvanya ve Kırım'ın müşterek hareketinin tezahürü 1561 yılı sonbaharında ortaya çıktı. Kral Sigismund Augustus Kırım'ı Moskova'nın Novgorod eyaletine ordusuyla birlikte akınlar düzenlemeye davet etmişti. Kral ayrıca Moskova ile yaptıkları Livonya savaşına Kırım'ı da dâhil etmeyi planlıyordu.⁴⁸⁵

Bunun üzerine Devlet Giray 1562 yılı ilkbaharı büyük bir Kırım ordusu ile Moskova üzerine doğru yola çıkmıştı.⁴⁸⁶ Çar IV.Ivan bu esnada Livonya harpleri ile meşgulken kendisine tabi Don Kazaklarını ve kendisini destekleyen bir kısım Nogayları Kırım Hanlığı üzerine akınlar yapmalarını istedi.⁴⁸⁷ Devlet Giray ordusuyla 1562 Haziran ayında Oka nehri civarına geldi. Mtsensk bölgesi abluka altına alındı. Rus yıllıklarında bu sefere Devlet Giray'ın yalnızca 15.000 asker ile geldiği kaydedilir. Mysensk şehrinin kuşatması esnasında han, çarın Mojausk'da olduğunu ve Serpuhov'da da Rus silahlı kuvvetlerinin toplandığı haberini alınca, Rus topraklarını terk etmişti.⁴⁸⁸ Devlet Giray Moskova'ya karşı yaptığı bu askeri seferde de hiçbir kazanım olmadan Kırım'a geri dönmüştü.

IV.Ivan batıda Livonya seferindeki zaferlerini hana bildirmek adına ona bir mektup yollamıştı. Hoyle Howorth mektupta, Ivan'ın kibirli bir üslup kullandığına dikkat çeker. Çar mektupta, Kırım Tatarlarının Rusya'ya yaptıkları seferlerde sürekli başarısız olduğunu hana hatırlatmış, Kazan ve Astarhan'da kiliseler inşa ettirdiğini ve Nogaylar ile Çerkezlerin sadakatini övdüğünden bahsetmiştir. Ivan'ın gönderdiği mektupta dikkat çeken diğer bir ayrıntı, mektupta Ivan'ın Han'a kardeşi olarak hitap etmemesi ve eskiden yapıldığı gibi Han'a yalvarma üslubunu kullanmamış olmasıdır.

⁴⁸⁴ Dariusz Kolodziejczyk, *a.g.e.*, syf.95

⁴⁸⁵ A.A. Novoselyskiy, Tatarların Livonya Savaşı'na dahil olduğunu ve bu savaşlarda Moskova'ya karşı 21 Tatar akının gerçekleştiğini ortaya koymuştur. A.A. Novoselyskiy, **XVII. Yüzyılın Birinci Yarisında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi**, syf.10-11

⁴⁸⁶ Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf.96

⁴⁸⁷ Hoyle Howorth, **History of Mongols From the 9th to the 19th Century**, syf.496

⁴⁸⁸ A.A. Novoselyskiy, *a.g.e.*, syf.465

Bunların yanı sıra selamlama tabiri kullanılmıştır. Ayrıca çar tarafından Kırım'a çeşitli hediyeler yollanmıştı.⁴⁸⁹

Ivan gönderdiği mektup ile aslında Kırım Hanlığı'na barış teklifi sunmak istemişti. Dariusz Kolodziejczyk göre, oluşan Moskova karşıtı ittifakta Devlet Giray Lehistan-Litvanya'nın pasifliğinden yakınmıştı. Ivan ise batıda askeri sefer düzenlemek için güneyden bir barışa ihtiyacı olduğunu anlamıştı.⁴⁹⁰ Bu iki durum, Kırım ve Moskova'yı kısa süreliğine de olsa diplomatik açıdan yakınlaştırmıştı. IV.Ivan Lehistan-Litvanya'ya karşı bir akın başlattığında eş zamanlı olarak Kırım'a elçi yollamıştı. Rus elçisi 1 Temmuz 1563'te Kırım'a ulaşmış ve Devlet Giray ile barış yapmak için görüşmelere başlamıştı. Fakat Kırım-Moskova barışı Kırım Hanlığı içerisinde memnuniyetsizlikle karşılanmıştı. Devlet Giray bu muhalefeti dikkate alarak IV.Ivan'a yeni bir anlaşma önerisinde bulunmuştu. Anlaşmaya Kazan ve Astarhan'ın iade edilmesi, Muhammed Giray döneminde olduğu gibi Moskova tarafından ödenen haracın yüksek miktarda ödenmesi gibi maddeler eklenmişti. Fakat bu barış görüşmelerinden bir sonuç elde edilememişti.⁴⁹¹

Bu dönemde Moskova ve Lehistan-Litvanya hükümeti Kırım'ı kendi yanına çekmek ve desteğini sağlamak için girişimlerde bulunmuştu. Fakat Kırım, Moskova'ya karşı olan güvensizlikten, Kırım meclisindeki muhalefetten ve Lehistan-Litvanya hükümetinin aktif politik girişimlerinden ötürü Moskova ile mutabakata varamamıştı. Kırım Hanlığı Ağustos 1564, Ekim 1564, Ekim 1565 tarihleri arası Moskova devletinin sınırlarına akınlar düzenlemeye devam etmişti.⁴⁹²

Moskova'ya yapılan seferler esnasında Devlet Giray Osmanlı'dan askeri yardım ve malzeme istemişti. Osmanlı Devleti ise, Malta adasına sefer hazırlığı yapıldığını, Macaristan sınırlarında savaşların tekrardan başladığını öne sürerek, bu yardımın şimdilik geciktirilmesi gerektiğini ve yardım gelinceye kadar Moskova'ya karşı

⁴⁸⁹ Hoyle Howorth, **a.g.e.** , syf. 499

⁴⁹⁰ Dariusz Kolodziejczyk, **a.g.e.**, syf.97

⁴⁹¹ A.A. Novoselyskiy, **XVII. Yüzyılın Birinci Yarisında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi**, syf.13-15

⁴⁹² Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf.97-98

savaştan geri durmamasını bildirdi.⁴⁹³ Padişahın bu tavsiyesi üzerine han, Osmanlı topçularıyla takviye olunmuş ordusuyla 1565'te Moskova üzerine sefere çıktı. Bolhov'a ilerleyip yağmaya başlayan ordu, Rus ordusunun karşı koyması üzerine geri çekildi.⁴⁹⁴

Kırım, Moskova'ya karşı akınlarına devam ederken, 1566 yılında Kanuni Zigetvar'a düzenleyeceği seferde Kırım Hanlığı'ndan takviye birliği gönderilmesini emretti. Bunun üzerine Devlet Giray, oğlu Mehmet Giray'ın kumandasında 20.000 kişilik Kırım ordusunu Osmanlı'nın emrine gönderdi.⁴⁹⁵

IV.Ivan bu dönemde batı yönünde yayılma siyasetinin yanı sıra doğuda Kafkaslara doğru genişleme siyaseti izlemeye devam etmiştir. Çerkezler üzerinde kontrolü arttırmaya devam eden IV.Ivan pek çok Çerkez beyini himayesi altına almıştı. Bu sayede Moskova Kabartay arazisinde müstahkem karakollar kurmaya başlamıştı.⁴⁹⁶ Kafkaslardaki yayılmasını artıran Moskova'nın 1567 yılında Kafkasların doğu bölümünde Terek nehri üzerinde kale inşa ettirmesi hem Kırım'ı hem de Osmanlı'yı harekete geçirmişti.⁴⁹⁷ 4 Ekim 1567 yılında Kırım'a barış müzakeresi için gelen Moskova elçisini kabul eden Devlet Giray, Moskova'dan Terek boyundaki kale inşasını durdurmasını istedi ve tekrardan Kırım'a gönderilmesi gereken haraç konusunu gündeme getirdi. Fakat Moskova, Kırım ile barış yapma ve diplomatik yollar ile ilişkilerini sürdüremeyeceği sonucuna varmıştı.⁴⁹⁸

Osmanlı tarafında bakacak olursak, o sıralar İstanbul'da devlet adamları Moskova Rusya'sının Kafkasya'daki ilerleyişi tehlikesine karşı çözümler üretmeye başlamıştı. Ruslar'ın Kafkaslara yayılma tehlikesinin yanı sıra, Astrahan'ı elinde bulundurmasından dolayı, Türkistan ve Kuzey Kafkasya hacılarının hacca gitme konusundaki çıkardığı sorunlar da mevcuttu. Osmanlı'nın pek çok Müslüman

⁴⁹³ Halil İnalçık, "Osmanlı Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Bellekten*, c.XII. , s.46, syf.368

⁴⁹⁴ Özalp Gökbilgin, **1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu**, Ankara 1973, syf.8, Serkan Acar, **Kazan Hanlığı Moskova İlişkileri (1437-1552)**, syf.45

⁴⁹⁵ Özalp Gökbilgin, **a.g.e.** syf. 45-46

⁴⁹⁶ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, syf.156

⁴⁹⁷ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve İdil Boyu**, syf.94, Michael Khodarkovsky, **Russian's Steppe Frontier (The Making of a Colonial Empire 1500-1800)**, syf.115

⁴⁹⁸ A.A. Novoselyskiy, **XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi**, syf.19

memleketten şikayet mektubu alması, devletin Astrahan'a, dolayısıyla Ruslar'a, müdahale yapmak için planlar geliştirmesine neden oluyordu. Osmanlı Devleti'nde dönemin en meşhur devlet adamı olan Sokullu Mehmet Paşa, Astrahan üzerine askeri sefer planları hazırlayan ve kuzeye sefer yapılması konusunda padişahı ikna etmede etkili olan bir isim olmuştu.⁴⁹⁹

3.4. 1569 Astarhan Seferi ve Kırım-Moskova Mücadelesine Osmanlı Devleti'nin Dâhil Olması

II. Selim döneminde Osmanlı'nın Astrahan'a yapacağı seferin netleşmesi ile sefer için Kırım Hanlığı ile birlikte müşterek hazırlıklara başlandı. Astarhan seferi fikri ilk gündeme getirildiğinde (1562-1563 seneleri) han, Osmanlı'nın doğrudan Astarhan seferine katılmasını doğru bulmamıştı. Çünkü Osmanlı'nın Astrahan'a hâkim olması hanın tasvip ettiği bir durum değildi. Nitekim han, kuzeyde Osmanlı eyaletine dönüşmekten korkuyor ve Osmanlı'nın Don-Volga bölgesine doğrudan müdahale yapmasını istemiyordu. Bu yüzden, Moskova'ya müdahale konusunda Devlet Giray, Osmanlı'nın Kırım ordusuna askeri açıdan takviye yapmasını yeterli buluyor ve Moskova ile bizzat ilgilenme konusunda ısrarcı oluyordu. Bütün bu sebeplerden dolayı, Devlet Giray bu dönemde Astrahan'a sefer başlatılması konusunun ertelenmesini sağlamış ve bunun karşılığında Ivan, hana hediyeler göndererek bu durumdan büyük memnuniyet duyduğunu iletmışti. Hatta Kırım hanı, Osmanlı'nın sefer planı konusunda Ivan'ı bilgilendirdi ve Ivan'a kendi isteklerini kabul ettirmek için bu tehditten istifade etmeye çalıştı.⁵⁰⁰ Smirnov, Devlet Giray'ın bu davranışının nedenini, Türklerin (Osmanlıların) bu bölgede güçlenmesi durumunda hanlığın sonunu getireceği endişesi olarak açıklamıştı. Ayrıca Smirnov, bu konu hakkındaki Osmanlı ve Rus tarihçilerinin izahlarının aynı olduğu görüşünü beyan etmiştir.⁵⁰¹

Osmanlı'nın Astrahan seferindeki ısrarı sonucunda, Devlet Giray yapılacak sefere Osmanlı ile birlikte katılma durumuna ikna olmuş gözüküyordu. Fakat bu esnada Moskova'ya elçiler göndererek Astrahan ve Kazan'ı kendisine bırakması gerektiğini

⁴⁹⁹ Halil İncalcık, "Osmanlı Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten*, c.XII. , s.46, syf.371

⁵⁰⁰ Halil İncalcık, *a.g.e.*, syf.366-367

⁵⁰¹ V.D.Smirnov, *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, syf.271

her defasında dile getiriyordu. Akdes Nimet Kurat'a göre, Devlet Giray'ın bu tutumundaki sebep Astrahan ve Kazan'ın kendisine ait olması durumunda, Astarhan seferine gerek kalmayacağını düşünmesi idi.⁵⁰² Moskova böyle bir duruma yanaşmadığından Devlet Giray'ın tasarladığı planlar neticeye varamadı.

İstanbul'da sefer için planlar ve hazırlıklar yapılmaya başlandı. Seferin projesi ilkin, Don-Volga nehirleri arası kanal açmak, gemileri Volga'ya geçirmek ve Volga yolu vasıtasıyla orduyu ve topları Astrahan üzerine sevk etmek ve buradan Hazar denizine çıkarmak idi.⁵⁰³

Sefer hazırlıkları aşamasında, Osmanlı Devleti'nin Kırım'dan belli konularda tavsiye alması gerekmişti. Hana sefer hakkında fikirleri sorulduğunda han, askeri açıdan stratejik tavsiyelerde bulunmuştu. Ona göre Azak denizi büyük gemilerin girmesine müsait derin bir yapıda değildi Küçük gemilerin ise Karadeniz'in iklim şartlarına uygun düşmediği vurgulanmıştı.⁵⁰⁴ Aynı zamanda han sefer için esas askeri kuvvetin, Osmanlı-Türk kuvvetlerinin olmasının daha faydalı olacağını öne sürmüştü. Bunlara ilaveten Devlet Giray, Kırım atlılarının kale muhasarasında işe yaramayacağını altını çizmişti. Han'a göre, Kırım askerleri sadece Osmanlı kıtalarının koruyucusu mahiyetinde sefer harekâtında ortaya çıkabilme ihtimali olan Rus-Kazak hücumlarını önleyecek ve Astrahan'ın kuşatılması enasında, etrafı gözetip düşmanı yaklaştırmayacaktı. Akdes Nimet Kurat'a göre Devlet Giray'ın bu yoldaki görüşleri kendisi açısından doğru idi.⁵⁰⁵ Kırım hanı o dönemde kendi ordusunun kapasitesini iyi bildiğinden dolayı Tatar süvarilerinin kale muhasarasında başarılı olamayacaklarını söylemesi gerçekçi bir görüştür diyebiliriz.

Moskova ise, Astrahan seferinin netleştiğini ve sefer ile ilgili hazırlıkların ne olduğu konuları hakkındaki gelişmeleri, Kırım'daki ajanları ve yahut Nogay Ordası'na yolladığı elçiler vasıtasıyla haberdar olmaya çalışıyordu.⁵⁰⁶ Ivan bu maksat ile Semön Malytsev adındaki elçisini 1568'de Nogay Ordası'na göndererek Nogaylar

⁵⁰² Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve İdil Boyu**, syf.111

⁵⁰³ Osmanlı'nın bu projedeki amacı sadece Astarhan'ı ele geçirme değil, aynı zamanda İran seferleri için bu yol güzergahından faydalanmak düşüncesi önemli rol oynuyordu. Halil İncılık, "Osmanlı Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", **Belleten**, c.XII. , s. 46, syf. 374

⁵⁰⁴ Halil İncılık, a.g.e., syf.377

⁵⁰⁵ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve İdil Boyu** syf.111-112

⁵⁰⁶ Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**, syf.116

arasındaki gelişmeleri ve mirzaların Osmanlı ve Kırımlıların Astarhan seferi ile alakalı tutumlarını öğrenmek istemişti.⁵⁰⁷ Ayrıca Ivan, İran'ı Osmanlı-Kırım'ın açacağı sefer konusunda bilgilendirmek ve İran'ı Osmanlı'ya karşı kıskırtmak düşüncesiyle İran'a İ.P.Novosilytsev adındaki elçisini yollamıştı.⁵⁰⁸

İ.P. Novosilytsev'in elçi raporlarına göre, Astarhan'a gönderilen Osmanlı askerinin başında Kefeli Kasım bey bulunuyordu. Ayrıca 8 sancak beyi, 25 bin Türk askeri, Kırım Hanı ve kalgay Mehmet Giray, Adil Giray, Gazi Giray olmak üzere onun üç oğlu, 50 binden fazla Tatar askeri sefere çıktı.⁵⁰⁹ Kefe'den hareket eden ordu, hiçbir taarruz olmadan beş haftalık bir yürüyüşten sonra, Perevoloka bölgesine geldi.⁵¹⁰

Moskova ise, Astarhan seferi konusunda Osmanlı ile açıktan bir savaşı göze alamıyordu. Batıda İsveç ve Lehistan-Litvanya ile olan savaşlar Moskova'nın bütün kuvvetlerini tutumaya kâfi geliyordu. Moskova, sefer öncesi İran'ı harekete geçirmek istese de ne İran'dan ne de Moskova tarafından taarruz gerçekleşmedi.⁵¹¹

Seferin hareket planı; önce gemi, teçhizat ve topları Ten nehri boyunca 'Perevoloka' bölgesine çıkarmak, daha sonra oradan gemileri ve silahları İdil (Volga) nehrine aktarmak ve son aşamada ise Astarhan şehrini ele geçirmektir.⁵¹² Akdes Nimet Kurat, askeri sefer planında ilk aşamanın tamamlanıp ikinci aşamaya yani İdil nehrine çok yakın bir mesefeye gelindiğini, seferdeki asıl handikapın ikinci aşamada olduğunu ifade etmiştir. Kurat, Malytsev'in ve Andery Taranowski⁵¹³,nin raporlarına dayanarak, sefer esnasında kanal projesinin gerçekleşmesinin güçlüğünden dolayı gemilerin İdil nehrine sürüklenerek nakledilme fikrinin tatbik edildiğini, bunun ise

⁵⁰⁷ İlyas Kamalov, **Rus Elçi Raporlarında Astarhan Seferi**, Ankara 2011, syf.22-23

⁵⁰⁸ Halil İnalçık, "Osmanlı Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", **Belleten**, c.XII. , s. 46, syf.380, Akdes Nimet Kurat, Halil İnalçık'ın bu görüşüne karşı çıkarak, Rusya ile İran'ın o esnada yaklaşma teşebbüsünün olmadığını ve İran'a gönderilen Rus elçisinin İ.P.Novosilytsev değil Khozin olduğunu ifade etmiştir. Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve İdil Boyu**, syf.19

⁵⁰⁹ İlyas Kamalov, a.g.e., syf.33

⁵¹⁰ Halil İnalçık, a.g.e., syf.378

⁵¹¹ A.g.e., syf.379-380

⁵¹² . Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**, syf.119-120

⁵¹³ Leh asıllı soylu bir kişidir. İsmi Leh kaynaklarında "Jędrzej Taranowski" olarak geçen bu şahıs, Sigismund Augustus tarafından Osmanlı- ilişkilerinin iyi olmasından dolayı İstanbul'a gönderilen II.Selim tarafından kabul edilen elçidir. Astarhan seferinin bir kısmını bizzat görmüş ve raporlar almıştır.Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**,syf.3-4 , Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf.99

zor bir iş olup ordunun bu teşebbüsten vazgeçtiği fikrini savunmuştur.⁵¹⁴ Halil İnalıcık'a göre, Don-Volga kanal projesi tatbik edilmiş ve kanalın üçre biri kazılmıştı. İklim şartları açısından soğukların bastırması, günlerin kısalması ve Tatar askerlerinin sefer esnasındaki olumsuz tutumları gibi nedenlerden dolayı kanal projesinden vazgeçilmiş ve Astrahan üzerine doğrudan ilerleme kararı alınmıştı.⁵¹⁵

Kanal projesinden vazgeçildikten sonra ordu, direk Astarhan üzerine yürümek için yola çıktı. Fakat kışın bastırması bütün planları değiştirdi. Kasım Paşa eski Astarhan şehrinin üzerinde bir kale inşa ederek kışı burada geçirmeyi ve baharda taarruz etmeyi düşünmüştü. Kırım kuvvetleri ise kışlamak için memleketlerine geri dönecekti.⁵¹⁶ Fakat yeniçeriler Kefe beyinin bu kararlarına isyan ederek, kışı burada geçiremeyeceklerini, ordunun Azak'tan sadece 40 günlük erzak aldığını ve Kırım Hanı ile geri döneceklerini dile getirdiler.⁵¹⁷ Ordu bunun üzerine ricat etmeye başladı, Kuzey Kafkasya'nın çorak steplerinden, Azak'a kadar bir ay süren bu geri çekiliş ordu için zahmetli oldu ve hatta ordunun yarısı telef olmuştu.⁵¹⁸

Neticede sefer esnasında iklim şartlarının olumsuz etkilemesi, yeniçerilerin huzursuzluk çıkartmaları, Devlet Giray'ın menfi tutumu ve askeri seferin planlanan şekilde yürütülememesi gibi nedenlerden dolayı 1569 Astarhan seferi başarısız olmuştu. Bu başarısızlığın sebebi olarak Osmanlı devlet adamları Sokullu Mehmet Paşa'yı suçlamış, onun devlete gereksiz bir masraf yaptığını dile getirdiler. Osmanlı'lara göre başarısızlığın asıl sebebi, Kırım hanı idi. Osmanlı vakanüvislerine göre, han baştan beri Astarhan seferini istememiş, sefer esnasında kışın şiddetinden vesaire bahsederek ordunun içerisinde bozgunluk çıkarmak istemiş ve bu ricate sebep olmuştu.⁵¹⁹

⁵¹⁴ Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**, syf. 120-11, S.E. Malytsen'in raporunda bu durum "*Siğ yerlere geldiklerinde ise efendim, topları kıyıya taşıyor, gemileri sürüklüyorlardı. Efendim, Don'un Volga'ya bağlandığı yerde iki hafta kaldık. Kazmayı ve kadirgaları sürüklemeyi denediler, ancak efendim kazmaya ve kadirgaları sürüklemeye güçleri yetmedi.*" olarak geçmektedir. İlyas Kamalov, **a.g.e.**, syf. 76-77

⁵¹⁵ Halil İnalıcık, "Osmanlı Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", **Belleten**, c.XII. , s. 46, syf.380-381

⁵¹⁶ Halil İnalıcık, **a.g.e.**, syf.381

⁵¹⁷ İlyas Kamalov, **Rus Elçi Raporlarında Astarhan Seferi**, syf.78

⁵¹⁸ Halil İnalıcık, **a.g.e.** , syf.382

⁵¹⁹ Halil İnalıcık, **a.g.e.**, syf.384

Astarhan seferinin başarısızlığı Moskova tarafından memnuniyetle karşılanırsa da, dönem itibariyle Moskova, Osmanlı'yı karşısına almayı göze alamazdı. Bu yüzden Moskova, Osmanlı'ya karşı yumuşak bir siyaset takip etmeye gayret göstermişti. 23 Ocak 1570 yılında IV.Ivan İ.P.Novosilytsev'i⁵²⁰ İstanbul'a göndererek Osmanlı'nın isteklerini yerine getirmeyi planlamış ve Terek bölgesindeki kaleyi yıkma sözü vermişti. Ayrıca Ivan Osmanlı ile diplomatik ilişkilerinde Kazan ve Astrahan'ın Moskova'ya ait olduğunu vurgulamaktan vazgeçmemişti.⁵²¹

3.5.1571 Moskova Seferi ve Yangını

Başarısız Astrahan seferi girişiminden sonra, Osmanlı kuzey siyasetini o dönemde Kıbrıs için Venedik'e açılan savaştan dolayı, bir süreliğine Kırım Hanlığı'na terk etmişti.⁵²² Başından beri Devlet Giray Osmanlı'nın kuzey siyasetine doğrudan katılmasını istememiş ve Moskova ile mücadele konusunda askeri teçhizat açısından desteklenmek istemişti. Şimdi ise Devlet Giray tek başına Moskova ile mücadelesine devam ediyordu.

Devlet Giray, Kazan ve Astarhan'ı geri almak ve Moskova'nın bu bölgelerdeki iddiasını kabul etmemekte ısrarcıydı. Hanın ilk faaliyeti 1570 yılında, Çarın kayınpederi olan Çerkez prensi Temrük üzerine sefere çıkması oldu. Çerkezleri yenilgiye uğratan han, Kafkaslarda başarı elde ederek Kırım'a geri döndü. Aynı sene Devlet Giray İslam- Kerman kalesini de tahkim ettirdi.⁵²³

Devlet Giray'ın, Kırım ve Moskova ilişkilerinde isteklerini yerine getirme konusunda diplomatik yolları kullanmaktan vazgeçtiğini ve ilişkileri hasmane bir tavır ile askeri safhaya dönüştürdüğünü görmekteyiz.

Dönemin Moskova Rusyası'na baktığımızda büyük bir sefer için müsait bir ortamın mevcut olduğunu görebiliriz. IV.Ivan 1565 yılında devlet içerisinde opriçninayı kurmuştu. Opriçnina, Ivan ile aristokratlar arasındaki ihtilafın cemiyetteki tezahürüne

⁵²⁰ İ.P.Novosilytsev'in raporu için bakınız: İlyas Kamalov, **Rus Elçi Raporlarında Astarhan Seferi**, syf. 29-70

⁵²¹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve İdil Boyu**, syf.148-152

⁵²² Halil İnalçık, "Osmanlı Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", **Belleten**, c.XII. , s. 46, syf.387-388

⁵²³ Hoyle Howorth, **History of Mongols From the 9th to the 19th Century**, syf.507

bir çözüm olarak tasarlanmıştı.⁵²⁴ Opriçninanın kuruluşu Moskova Rusya'sında merkezileşmeye yol açsa da zamanla bu kurum, Ivan'ın kontrolünden çıkmış gözüküyordu.⁵²⁵ Pek çok kişi Ivan döneminde yapılan zulme karşı Kırım Hanlığı'na kaçmak durumunda kalmıştı. Ayrıca Moskova batıda devam eden Livonya savaşlarında pek çok askerini bu yöne sevk etmişti. Moskova'da pek çok insanın vebadan ölmesi⁵²⁶ ve Çarın kendi halkından çok sayıda insanı idam etmesi gibi sebeplerden dolayı Moskova'da nüfus kırılması yaşanmıştı.⁵²⁷

Devlet Giray'ın böylesine müsait bir zeminde Moskova'ya karşı büyük bir sefer tertiplemesi kaçınılmaz gözüküyordu. Han 5 Nisan 1571 tarihinde Perekop'a ulaşmış ve Moskova'ya doğru askeri harekâta başlamıştı. Kırım ordusu güney Rusya'ya doğru hareket ederken Devlet Giray Ivan'ın zulmünden kaçan Ruslar ile karşılaşmıştı.⁵²⁸ Devlet Giray sefer esnasında karşılaştığı Ruslardan, Moskova'nın ve çarın vaziyeti konusunda bilgi almış olabilir. Ayrıca Ivan'ın zulmünden kaçarak Kırım safında yer alan Aşuy Yuryev gibi daha başka Ruslar Kırım hanına sefer esnasında rehberlik ediyorlardı. Kırım ordusu Tula üzerine hareket etti ve Devlet Giray burayı yakıp yıktıktan sonra Serpulov şehrine yönelerek aynı şekilde bu bölgeyi de yakıp yıktı.⁵²⁹

Çar Ivan ise tüm askerleri ile birlikte opriçninadan kaçarak Rostov'a sığınmıştı.⁵³⁰ Rostov, çarın Vologna yolu ile güvenlik içinde denize açılacağı bir bölgeydi.⁵³¹ Çarın Moskova'dan kaçması Moskova halkını büyük bir şaşkınlığa uğratmıştı. Devlet Giray, 23 Mayıs 1571'de Moskova şehrinin eteklerine doğru gelmişti. Han,

⁵²⁴ Heinrich Von Staden, **Korkunç İvan Zamanında Rusya**, çev. Serkan Acar-Gülşah Hasgüçmen, İstanbul 2016, syf.23

⁵²⁵ Rus tarihçileri, bu dönemde yapılan tahribatın hiçbir Tatar seferi esnasında görülmediğini itiraf etmektedir. Ayrıca Ivan dönemindeki dehşet rejiminin o sıralarda dünyanın hiçbir yerinde görülmediği ve bu yüzden 'İvan'a Korkunç' lakabının verildiği ifade edilir. Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, syf.151

⁵²⁶ Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu tarafından Moskova'ya gönderilen elçi Heinrich Von Staden'in yazdığı 'Korkunç İvan Zamanında Rusya' adlı eserde, 1570-1571 yılları arası Moskova'da büyük bir veba salgını olduğunu ve pek çok insanın öldüğünü kayıt etmiştir. Heinrich Von Staden, **Korkunç İvan Zamanında Rusya**, syf. 53

⁵²⁷ Isabel de Madariaga, **Korkunç İvan**, syf.314, Serkan Acar, "Kırım Hanı Devlet Giray'ın 1571 Rusya Seferi ve Moskova Yangını", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, s.39, 2013, syf. 98

⁵²⁸ Hoyle Howorth, **History of Mongols From the 9th to the 19th Century**, syf.507

⁵²⁹ Serkan Acar, **a.g.e.**, syf. 100

⁵³⁰ Heinrich Von Staden, **a.g.e.**, syf.68

⁵³¹ Isabel de Madariaga, **a.g.e.**, syf.314

Ivan'ın şehirden bir mil uzaklıkta bulunan Kolomenskoye'deki yazlık sarayını ateşe verdi.⁵³² Moskova şehrinin içerisindeki oprıçnina birlikleri ise dağılmış bir vaziyette idi.⁵³³ Nihayet 24 Mayıs 1571'de Kırım ordusu Moskova şehrini ateşe verdi.⁵³⁴ Yangın üç dört saat içerisinde muazzam bir şekilde bütün şehre yayıldı. Yangından sadece Kremlin sarayı kurtulmuştu.⁵³⁵

Yangının tahribatı hakkında Giles Fletcher⁵³⁶, yangından 800.000 kişinin öldüğünden ve yangından 41.500 evin yandığından bahsetmişti.⁵³⁷ Tabi Fletcher bu rakamları sözlü olarak elde ettiğinden rakamlar o dönem için abartılı olabilir. Bu noktada Serkan Acar, “*Kırım Hanı Devlet Giray'ın 1571 Rusya Seferi ve Moskova Yangını*” adlı makalesinde bu durumu çeşitli kaynaklar ışığında tetkik etmiş ve Moskova'nın toplam nüfusunun 100.000'den fazla olmadığını, verilen rakamların o tarihlerdeki nüfus ile alakalı olmadığını vurgulamıştır. N.İ.Kostomarov ise “*Russkaya İstoriya v Jizneopisaniyah Ee Glavneyşih Deyalete*” adlı eserinde yangında yaklaşık 80.000 insanın öldüğünü ifade etmiştir.⁵³⁸

Devlet Giray, IV.Ivan'ın bu vaziyetine karşı ona bir kahırname gönderdi. Kostomarov'un eserinde yayınladığı kahınamede şu şekildedir: “*Kazan ve Astarhan için her şeyi yakacağım, bunu hatırlayacaksın. Askerlerimle senin topraklarına geldim, her yeri yaktım insanların öldürdüm. Senin Serpuhov'da olduğun haberi geldi, ben oraya gittim ve sen oradan kaçtın. Senin Moskova'da olduğunu düşündüm ve buraya geldim ve sen buradan da kaçtın. Moskova şehrini yaktım, pek çok insanını kılıçtan geçirdim, diğerlerini de esir olarak ele geçirdim. Senin kelleni ve tacını istedim fakat sen kaçtın. Sen hala Moskova devletinin hükümdarı olarak*

⁵³² Heinrich Von Staden, **Korkunç İvan Zamanında Rusya**, syf.68

⁵³³ Isabel de Madariaga, **Korkunç İvan**, syf.314

⁵³⁴ **Early Voyages and Travels to Russia and Persia**, Edited by E.Delmar Morgan, vol.2 New York 1886, syf.338

⁵³⁵ N.İ. Kostomarov, **Russkaya İstoriya v Jizneopisaniyah Ee Glavneyşih Deyaletey**, Moskova 1993,syf.514

⁵³⁶ Giles Fletcher, İngiliz parlamentosu mensubu, İngiltere doğumlu, hukukçu, diplomat, şair ve tarihçidir. İngiltere hükümetinin Rus Çarı I. Feodor(1584-1598) ile yaptığı anlaşmayı yenilemek üzere 1588 yılında Moskova'ya gönderilmişti. Bu seyahat sırasında dönemin Moskova Rusya'sını gezerek önemli bilgiler toplamıştı. Fletcher Rusya seyahati sonrası “Of the Russe Commonwealth” adlı bir eser neşretmişti.Bu eser Londra'da 1591'de basıldı. Serkan Acar, **Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi ilişkileri (1437-1552)**, syf.39

⁵³⁷ **Russia at the Close of Sixteenth Century**, edited by Edward A. Bond, London 1856, syf. 17, 86

⁵³⁸ N.İ. Kostomarov, **Russkaya İstoriya v Jizneopisaniyah Ee Glavneyşih Deyaletey**, syf.514

övünüyorsun. Sende utanma olsaydı karşımıza çıkardın. Bana Kazan ve Astarhan'ı geri vermezsen, senin devletin yolunu öğrendim, tekrardan beni görmeğe hazırlan.”⁵³⁹

Görüldüğü gibi Devlet Giray Ivan'dan Kazan ve Astrahan'ı her şeye rağmen talep ediyordu. Ivan ise Han'a mektup yolladı ve haraç talep etti. Ayrıca, IV.Ivan zaman kazanmaya çalışarak onu kurnazlık ile oyalamak istedi.⁵⁴⁰ Çar düştüğü bu zor durumda Han'a karşı gelemediğinden, onun taleplerini kabul eder gibi davranmaya başladı. IV.Ivan'dan Devlet Giray'a gelen mektupta, Astrahan'ın Çarlığın hâkimiyetinde kalması halinde, hanın Astrahan'a oğullarından birini atayabileceği yazıyordu. Devlet Giray gelen mektuptan tatmin olmamıştı fakat şehri kuşatmak için ağır toplara sahip olmadığından ve toplanan esirleri bir an önce Kırım'a götürmesi gerektiğinden Kırım'a dönmek zorunda kaldı.⁵⁴¹ Devlet Giray'ın bu zaferi İstanbul'da büyük yankılar uyandırmış ve bu başarısından dolayı hana “Taht Algan” ünvanı verilmişti.⁵⁴²

Kırım orduları ertesi sene 1572 yılında tekrardan Moskova'ya sefer düzenlemiş Moskova'ya itimadı olmayan Han, onun vaatlerini gerçekçi bulmamış olsa gerek tekrardan Astrahan'ı kendisine verilmesi konusunda ısrarını devam ettirmişti. 1572'deki askeri seferde bu defa Kırım orduları başarısız olmuştu. IV.Ivan, bu sefer Kırım'a başka bir diplomatik dil kullanarak bir daha Astarhan'ın, Kırım hanına verileceğinden söz açmadı.⁵⁴³ Böylece Kırım Hanlığı Moskova'ya karşı 1571'deki askeri başarısını, diplomatik bir başarıya dönüştürememiş oldu.⁵⁴⁴ Ayrıca Devlet Giray 1572'deki yenilgisiyle, Astrahan üzerindeki hâkimiyet iddiasını kaybetmiş gözüküyordu.

⁵³⁹ N.İ. Kostomarov, **a.g.e.** syf.514-515. IV. Ivan'a gönderilen kahrnâmenin diğer çevirisi için bakınız: Serkan Acar, “Kırım Hanı Devlet Giray'ın 1571 Rusya Seferi ve Moskova Yangını”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, s.39,syf. 104-105

⁵⁴⁰ N.İ. Kostomarov, **a.g.e.**,syf. 515

⁵⁴¹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve İdil Boyu**,syf.154-155

⁵⁴² İbrahim Gültekin, **Gülbün-i Hanan**, syf.130

⁵⁴³ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve İdil Boyu**, syf.156

⁵⁴⁴ Serkan Acar, “Kırım Hanı Devlet Giray'ın 1571 Rusya Seferi ve Moskova Yangını”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, s.39, syf. 107

3.6.IV. Ivan'ın Ölümüne Kadar Kırım-Moskova ilişkileri

Kırım Hanlığı'nın 1572 yılındaki askeri yenilgisinden sonra Moskova Rusya'sına karşı akınlara ara verilmemiş, devam edilmişti. Kırım'ın Moskova'ya karşı bu politikası, Devlet Giray'ın ölümüne kadar devam etmişti. 1573 yılında Devlet Giray'ın oğulları Ryzan topraklarına saldırdılar. Aynı tarihte Kazan Tatarları arasında oluşan askeri birlik ise Nijni bölgesine yakınlaşmıştı. Moskova Devleti hem güneyden gelen hemde doğusundan gelen tehdit karşısında kalmıştı. Bunun üzerine Moskova hükümeti, 5 askeri alayı, Kaluga-Tarusa-Serpuhov-Kaşira-Kolomna sınırlarına, 5 alayı ise, Elatyma- Murom- Nijniy-Şuya-Ples sınırlarına yerleştirerek savunma hattını uzatmıştı.⁵⁴⁵

1574'ten itibaren Kırım Tatar akınları küçük akınlar şeklinde devam etmiş 1574 yılında Nogayların yardımı ile bir akın gerçekleşmiş, bunu 1575 yılında Kırım beylerinin Ryzan'a karşı tertip ettiği akınlar takip etmişti. 1576 yılında ise Novgorod-Severskiy ve Orel bölgelerine tekrardan küçük Tatar seferleri düzenlenmiştir.⁵⁴⁶

Devlet Giray'ın son döneminde, Doğu Avrupa'da bir takım önemli gelişmeler meydana gelmişti. Bu dönemde Lehistan-Litvanya tahtına Osmanlı Devleti'nin desteği ile Stephan Bathory oturmuştu. Lehistan-Litvanya ile Osmanlı'nın yakınlaşması, Kırım Hanlığı'nı Lehistan-Litvanya topraklarına karşı her hangi bir saldırı veya akınlar düzenlemesini önliyordu. Lehistan-Litvanya kralı Kırım Hanlığı ile ilişkilerini geliştirmek adına elçisi Andrey Taranowski'yi Ocak 1577 yılında Kırım'a göndermişti. Eş zamanlı olarak Şubat 1577 tarihinde Moskova'da Kırım'a bir elçisini yollamıştı. Lehistan-Litvanya Devleti'ndeki taht değişikliği Ivan'ı endişelendirmiş ve bunun üzerine güney sınırlarını güvence altına almak maksadıyla Kırım ile barış görüşmelerine başlamıştı. Fakat Devlet Giray'ın ölümünden dolayı Kırım- Moskova arasındaki diplomatik temas 1578 yılına ertelenmişti.⁵⁴⁷

⁵⁴⁵ A.A. Novoselyskiy, **XVII. Yüzyılın Birinci Yarisında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi**, syf.24,26

⁵⁴⁶ Özalp Gökbilgin, **1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu**, syf.53

⁵⁴⁷ Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, syf.102-103

1577 yılına gelindiğinde Devlet Giray taundan hastalanmış ve 25 Haziran 1577 tarihinde 66 yaşında vefat etmişti.⁵⁴⁸ Devlet Giray'ın yerine oğlu Semiz lakaplı Mehmet Giray geçmişti.

1578'e bırakılan Moskova ile diplomatik temaslar, Semiz Mehmet Giray döneminde devam etmişti. Moskova elçisi Han'a samimiyet göstermeye çalışmış, eğer Ivan'ı "Çar" olarak nitelendirirse ona yıllık hediyeler takdim edeceğini söylemişti. Han ise Moskova ile kurulacak dostluğun bedeli olarak Astrahan'ın teslim olmasını gündeme getirmişti. Ayrıca IV.Ivan'dan Don ve Dnyeper Kazaklarının başka yere nakledilmesi istenildi. Çar Ivan ise Kırım'ın bu talepleri konusunda öncelikle, Astrahan konusundaki talebini reddetmiş. Kazak meselesi için, Ivan, Dnyeper Kazaklarının kendisi ile alakalı olmadığını söylemiş ve Don Kazaklarının herhangi bir kanunsuz bir şey yaptıklarında onları cezalandırma sözü vermişti. Buna ilaveten çar, hana belli miktar para ve hediyeler yollamıştı.⁵⁴⁹

Diğer taraftan Kırım Hanlığı, batıda Lehistan-Litvanya ile ilişkilerinde kraldan (Stefan Bathory) Dnyeper Kazaklarının baskınlarını bastırmasını ve ödenmemiş haraçların gönderilmesini talep etti. Böylece Kırım Hanlığı, hem Moskova hem de Lehistan-Litvanya ile aynı anda barış akdi yapmıştı.⁵⁵⁰

1578'e gelindiğinde Osmanlı-İran savaşları tekrardan gündeme gelmişti. Kırım Hanlığı Osmanlı'nın çağrısı ile 1578-1579 tarihlerinde iki defa İran'a asker yollamak zorunda kalmıştı.⁵⁵¹ 1579'daki sefere II.Mehmet Giray bizzat katılmıştı. Gülbün-i Hanan'da geçen bilgiye göre bu seferde II.Mehmet Giray padişahın emrini beklemeden yerine bir miktar asker ve kalgay Adil Giray, Gazi Giray, Mübarek Giray ve oğlu Saadet Giray'ı bırakarak Kırım'a geri dönmüştü. Hatta İran ile mücadele esnasında Adil Giray ve Gazi Giray İranlılara esir düşmüştü. Gazi Giray

⁵⁴⁸ İbrahim Gültekin, **Gülbün-i Hanan**, syf.130, Hoyle Howorth, **History of Mongols From the 9th to the 19th Century**, syf.512, Rus tarihçilerine göre Han, 29 Temmuz 1577 tarihinde ölmüştü.

V.D.Smironov, **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı**, syf.273

⁵⁴⁹ Hoyle Howorth, **History of Mongols From the 9th to the 19th Century**, syf.512

⁵⁵⁰ Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated document**, syf.103

⁵⁵¹ Akdes Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.244

yedi sene sonra İran’da esaretten kurtulabilmiş, Adil Giray ise İranlılar tarafından öldürülmüştü.⁵⁵²

Kırım’ın doğuda İran ile mücadeleye katılması Moskova’yı şüphesiz rahatlatmış, güneyden gelebilecek herhangi bir tehlike durumu olmaksızın Moskova batı ile ilgilenmeye (Livonya Savaşları) devam etmişti. Fakat İran’dan dönen Kırım Tatarları çok geçmeden 1581 yılında Moskova devleti sınırlarına tekrardan akınlar düzelemiştir.⁵⁵³

Osmanlı Devleti İran ile yapılacak harp için Kırım Hanlığı’ndan tekrardan ordu takviye etmesini ve hanın sefere bizzat iştirak etmesini istemiştir. II.Mehmed Giray Moskova’ya akınlar düzenlemek istediğini, bu yüzden İran’a düzenlenecek sefere katılamayacağını, kendisinin yerine oğlu Murad Giray’ı göndereceğini bildirmişti.⁵⁵⁴ Kırım hanının Osmanlı tarafından İran seferlerine katılmamasındaki diğer bir neden ise o dönem 1583 yılında Kırım’da bir iç karışıklığın zuhur etmesiydi. Ayrıca kendisi semiz (şişman) olduğu için ata binemiyor ve uzun menzilli seferlere iştirak edemiyordu. Osmanlı açısından II.Mehmet Giray’ın bu tutumları İstanbul’da iyi karşılanmamış ve padişah hanın yerine Rodos’ta rehin tutulan han soyundan II. İslam Giray’ı göndermeye hazırlamıştı. II.İslam Giray Osmanlı desteği ile tahta çıkmış ve bunun üzerine Mehmet Giray Kıpçak bozkırlarına kaçtığı sırada burada biraderi Alp Giray tarafından 1583 yılında öldürülmüştü.⁵⁵⁵ Mehmet Giray’ın öldürülmesiyle Kırım’da tekrardan iç karışıklık meydana gelmiş ve hanın oğulları arasında taht mücadelesi başlamıştı. Yeni han olan II. İslam Giray’ın saltanatı Moskova’ya sığınan Saadet, Murad ve Safa Giray’lar tarafından zor durumda bırakılmıştı. Böylelikle Moskova tekrardan Kırım’ın iç meselelerine karışma fırsatı bulmuştu. Kırım’daki gelişmeleri kendi lehine çevirmek isteyen Moskova’nın bu politikası çok uzun sürmemişti. IV. Ivan’ın 18 Mart 1584 yılında ölmesiyle birlikte bir süreliğine

⁵⁵² İbrahim Gültekin, **Gülbün-i Hanan**, syf.131

⁵⁵³ A.A. Novoselyskiy, **XVII. Yüzyılın Birinci Yarisında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi**, syf.28

⁵⁵⁴ İbrahim Gültekin, **a.g.e.**, syf. 132

⁵⁵⁵ Akdes Nimet Kurat, **IV. -XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, syf.244

Moskova Rusya'sının zayıflamasına rağmen II. İslam Giray döneminde Moskova'ya karşı aktif bir siyaset izlenememişti.⁵⁵⁶

⁵⁵⁶ Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated document**, syf.106

SONUÇ

13. yüzyılda Deşt-i Kıpçak coğrafyasından kurulan, dönemin en etkin devletlerinden biri olan Altın Orda Devleti, gücünü 15. Yüzyılın başlarında gittikçe kaybetmeye başlamıştı. Altın Orda Devleti'nin toprakları üzerinde aynı Cengizi hanedana mensup kişiler tarafından Kazan, Kırım, Astrahan, Kasım ve daha sonra Sibir Hanlığı teşekkül etmişti. Bu hanlıkların içerisinde bizim asıl öznemiz olan Kırım Hanlığı ile Altın Orda Devleti'nin hâkimiyetinden çıkma başarısını elde eden Moskova Knezliği arasındaki ilişkiler ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bu tezimizde bu iki devletin ilişkilerinin başlangıç süreci ve daha sonra meydana gelen tarihi olaylar incelenmiştir. Tarafların ilişkilerinin biçimlenmesinde Osmanlı- Lehistan-Litvanya-Altın Orda- Kazan gibi siyasi yapılar etkili olmuştur.

Kırım Hanlığı'nın kuruluş sürecinde Hacı Giray dönemi Ceneviz ve Altın Orda Devleti ile mücadele dönemi olduğundan dolayı bu dönemde, Kırım Hanlığı kendisine müttefik olarak Lehistan-Litvanya devletini daha makul görmüştü. Hacı Giray döneminde (ö.1466) Kırım-Moskova ilişkileri ile alakalı tarihi kayıtların olmayışından dolayı iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin ne zaman başladığı bilgisi sarih değildir. Fakat Kırım-Moskova'nın Altın Orda'ya karşı askeri açıdan karşılıklı yardımlaşmaların olduğu tespit edilmiştir.

Kırım ile Moskova arasında bilinen ilk diplomatik temas, Mengli Giray dönemi (ö.1515) ile III. Ivan dönemi (ö.1505) arasında kurulmuştu. III. Ivan tarafından 1474'te Kırım'a gönderilen elçi Mikita Beklemişev tespit edilen ilk elçidir. Dolayısıyla Kırım Hanlığı ile ilk ilişkilerin kurulmasını bu tarihte başlatabiliriz. Bu tarihten itibaren Altın Orda Devleti siyaseten ortadan kalkıncaya kadar ki (1502) süreçte, Kırım-Moskova ilişkileri dostane ve karşılıklı beklenti ve menfaatlerin karşılanması şeklinde devam etmiştir. Burada gördüğümüz en önemli husus, Altın Orda himayesinden yeni kurtulmuş bir Moskova Knezliği'nin tekrardan başka Cengizi hanedana mensup bir devlete yani Kırım Hanlığı'na politik açıdan bağımlı olmamak adına verdiği mücadeledir. Başlangıçta Moskova, Altın Orda'ya karşı Kırım Hanlığı ile müşterek hareket etse de, Moskova'nın politik zihin yapısı o

dönemde Kırım'a olan bağılılığı kabul etmiyordu. III.Ivan'ın diplomatik başarısı sayesinde Kırım ile olan ilişkilerde, Altın Orda devleti zamanında yapılan uygulamalardan kaçınılıyor Kırım'a göndermek zorunda olduğı haracı hediye adı altında veriyordu.

Bulduğumuz verilerin ışığında, bu dönemde Moskova'nın Kırım'a karşı eş değeri bir pozisyonda olduğunu söyleyemeyiz. Nitekim Moskova, Kırım Hanlığı ile kıyaslandığında, ona haraç veren ve siyasi pozisyon olarak daha alt mertebede olan bir devlettir. Ayrıca Moskova, kendi batı sınırındaki Lehistan-Litvanya tehlikesi ile karşı karşıya kalmış, mutlak surette Kırım ile ittifaka muhtaç olan bir dönemin içerisindeydi. Aynı dönemde Osmanlı tabiyetini kabul eden bir devlet olan Kırım, Moskova'ya karşı siyasi, askeri ve politik olarak daha güçlü bir konumdadır. İki devlet arasında geçen yazışmaları temel aldığımızda, Kırım siyasi, askeri ve politik olarak Moskova'ya nispeten daha güçlü bir konumdadır. Aynı dönemde Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne olan tabiyeti durumunu da hesaba katarsak, Kırım Hanlığı politik olarak Moskova'yı kendisinden daha alt bir seviyede görmüş aynı zamanda bölgesel olarak onun ittifakına ihtiyaç duymuştu.

Altın Orda Devleti sona erdikten sonra çok geçmeden Kırım-Moskova arasındaki dostane ilişkiler bozulmuş ve farklı bir safhaya geçilmişti. Bu dönemden sonra artık Moskova-Kırım arasında askeri mücadele safhası başlamıştır. Bu askeri mücadele Altın Orda mirasına sahip olmak adına yapılıyor ve Kırım, Altın Orda'nın yasal mirasçısı olarak Moskova'ya bunu kabul ettirmeye çalışıyordu. Muhammed Giray döneminde Moskova'ya yönelik yürüylen askeri seferler ile Uluğ Orda'yı tekrardan canlandırma projesi gerçekleştirilmek isteniyordu. Bu dönemde Kazan tahtına Giray sülalesinin atanması, Astrahan'a düzenlenen askeri seferler, yürütülen politikanın diğer tezahürleridir. Muhammed Giray'ın halefi olan Sahip Giray'ın da aynı politikalar uyguladığını Uluğ Orda mirası için mücadeleler verdiğini görmekteyiz. Sahip Giray'ın (ö.1551) kuzeyde son derece aktif ve istikrarlı politikalar ve başarılı askeri seferler düzenlemesi neticesinde onu güçlü bir konuma getirmişti. Hanın bu kadar güçlenmesi hem Osmanlı Devleti'ni hem de Kırım'daki sosyal ve siyasi yapıyı belirleyen kabile beylerini rahatsız etmiştir. Netice de Osmanlı-kabile beylerinin ittifakı sonucu Sahip Giray ortadan kaldırılması durumu, Kırım tarihini olumsuz

şekilde etkileyecek gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Sahip Giray'ın öldürülmesinden bir yıl sonra Kazan'ın düşmesi dikkat çekicidir.

Sahip Giray'ın öldürülmesi, şüphesiz Moskova'nın işine yarayan bir durum olmuştur. Moskova'nın Kazan'daki baskısını arttırması ve 1552 yılında Kazan'ı ilhak etmesi ile birlikte çok geçmeden 1556 yılında Astrahan'ı da topraklarına katmasıyla, Kırım Hanlığı, İdil (Volga) nehri üzerindeki hâkimiyetini kaybetmişti. Moskova'nın kuzeyde İdil ve Hazar Denizi kıyılarında ve daha sonra Kafkaslarda yayılması, sadece Kırım'ı değil Osmanlı'yı da endişelendirmişti. Ayrıca Moskova'nın knezlikten çarlığa dönüşümü, hem doğu hem de batı cephesinde genişleme siyaseti ile kendisini dönemin politik dünyasında güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmasının göstergesidir.

Moskova'nın hâkimiyet sahasını Osmanlı'nın topraklarına doğru genişletmesi Osmanlı'yı kuzeyde askeri sefer yapmaya teşvik etmiştir. Fakat Osmanlı'nın kuzeye olan müdahalesi ve Astrahan'ı eyaletine dönüştürmesi, Kırım Hanlığı açısından tedirgin edici bir durum arz etmekteydi. Neticede 1569 yılında gerçekleştirilen Astarhan seferi, sonucu itibarıyla uzun vadede önemli kazanımları olmayan bir sefer olarak tarihe geçmişti. Bu tarihten sonra Osmanlı Moskova'ya yönelik politikalara bir süre karışmamış ve Moskova tehlikesinin problemleri ile Kırım Hanlığı ilgilenmişti. Seferin başarısızlığı Moskova'ya yaramış gibi gözükse de, Devlet Giray Rus Çarlığı üzerindeki baskılarını hızla devam ettirmiş ve 1571 yılında Moskova'yı kuşatarak Altın Orda mirasından vazgeçmediğini göstermek istemiştir.

1571 tarihinden sonra, Moskova'ya karşı yürütülen siyaset, devamlı düzenlenen akınlar ile devam etmişti. Devlet Giray'ın ölümünden sonra yerine geçen II. Mehmet Giray döneminde ise, Moskova'ya karşı takip edilen siyaset büyük bir politika etrafında şekillenmeyen, sadece Moskova devletinin sınırlarına küçük akınlar şeklinde düzenlenen seferlerden ibaretti.

IV.Ivan'ın ölümüne kadar ki (1584) Moskova'nın Kırım'a karşı tutumu ise, Kırım'ın askeri seferlerine ve yağmalarına karşılık Don Kazaklarını Kırım Tatarlarına karşı kullanmaya başlaması şeklinde olmuştur. Kazan'ın ve Astrahan'ın alınmasına müteakiben Nogay Ordası göç alanlarını kaybetmiş ve yaşanan sıkışıklık Nogay

Orda'sı içinde Rus taraftarı ve Kırım taraftarı olarak iki grubun ortaya çıkmasını doğurmuştur. Kırım taraftarı olanlar Küçük Nogay Ordası olarak anılmıştır. Büyük Nogay Ordası ise Rus Çarlığı'na yakın duruş sergilemiştir. Rus Çarlığı batıda Livonya ile yaptığı savaşlarda Büyük Nogay Ordası'ndan askeri destek almıştır. Kırım ise Rusya'ya karşı Lehistan-Litvanya ile yakın polita takip etmişti, Moskova üzerine olan seferlerde Küçük Nogay Ordası'ndan destek almıştı.

Kırım-Moskova ilişkilerinde, Kırım ordusunun Osmanlı seferlerine iştirak yükümlölükleri, hanın pozisyonu, Karaçi beyleri ile Osmanlı padişahı arasında belirlenmesinin etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti'nin doğuda ve batıda yapmış olduğu savaşlarda çoğunlukla asker ihtiyacını karşılamıştı. Neticede bu durum Kırım Hanlığı'nın kuzeyinde beliren Moskova tehlikesine karşı, kısmen kendi savunma gücünü azaltan bir etkiye sahip olmuştu.

BİBLİYOGRAFYA

ACAR, Serkan, **Kazan Hanlığı Moskova İlişkileri (1437-1552)**, Ankara, 2013

ACAR, Serkan, **Kasım Hanlığı (1445-1681)**, İstanbul , 2008

ACAR, Serkan, “Kırım Hanı Devlet Giray’ın 1571 Rusya Seferi ve Moskova Yangını”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, s.39, 95-110

AĞAT, Nurettin, **Altın Ordu (Cuci Oğulları) Paraları Kataloğu 1250-1502**, İstanbul, 1976

ALAN, Hayrunnisa, **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506**, İstanbul ,2007

ALAN, Hayrunnisa, “Timur’un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda’nın Yıkılma Meselesi”, **Bilig**, Sayı.27, 2003, 117-156

ALAN, Hayrunnisa, “Muizzü’l Ensabın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri”, **Belleten**, s.282, Ankara ,2014, 527-546

Ali Efendi, **Kühül Ahbar**, c.2, Transkripsiyon: M. Hüdayi Şentürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

ALPARGU, Mehmet, **Nogaylar**, İstanbul, 2007

BALA, Mirza, “Kırım”, **İslam Ansiklopedisi**, c.6, İstanbul,1963 741-746

BAŞTAV, Şerif, “Avrupa Hunları”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.1, Ankara,2002, 853-886

BRONEVSKIY, Martin, **Kırım**, Çev.Kemal Ortaylı, Ankara ,1970

BROOK, Kevin Alan, **Hazar Yahudileri**, Çev.İsmail Tulçalı, İstanbul, 2005

COLLINS, Leslie, “On The Alleged ‘Destruction’ of The Great Horde In 1502”,
Manzikert to Lepanto The Byzantine World and the Turks 1071-1571,
ed.Antony Bryer-M.Ursinus, Amsterdam, 1991, 361-399

CROSKEY, Robert M., “The Diplomatic Forms of Ivan III’s Relationship with the Crimean Khan”, **SR**, V.43, No.2, Summer -1984, 257-269

DE WRANGELL, Baronne L., **Kırım’ın Çehreleri**, Çev.Mesut Tufan,İstanbul, 2014

DERMAN,Giray Saynur, “Kırım Hanlığı”, **Avrasya’nın Sekiz Asrı Cengizogulları**,
Hazırlayanlar, Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu ,İstanbul,2016

DURMUŞ, İlhami, “İskitler”, **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed.Osman Karatay-
Serkar Acar, İstanbul, 2014

Early Voyages and Travels to Russia and Persia, Ed.E.Delmar Morgan, vol.2
New York, 1886

FAHREDDİN, Rizaeddin, **Altın Ordu ve Kazan Hanları**, çev. İlyas Kemaloğlu,
İstanbul ,2003

FİŞHER, Alan, **Kırım Tatarları**, Çev. Eşref B. Özbilen,İstanbul, 2009

GÖKBEL,Ahmet, “Kıpçaklar-Kumanlar”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.2, Ankara, 2002
729-756

GÖKBİLGİN, Özalp, **1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı’nın Siyasi Durumu**, Ankara ,1973

GÖZAYDIN, Ethem Feyzi, **Kırım (Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmenleri)**, İstanbul,1948

GÖZÜTOK, Avni, “Rabguzi Kısas-ül Enbiya, 19. Yüzyıla Ait Bir Kazan Yazması”, **A.Ü. Türkiye Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Sayı 37, Erzurum, 2008, 1-29

GROUSSET, Rene, **Stepler İmparatorluğu (Atilla, Cengiz Han, Timur)**, Çev. Mehmet Reşat Uzman, Ankara, 2011

GÜLTEKİN, İbrahim, **Gülbün-i Hanan**, Ahmet Yesevi Üniversitesi Sosyal Bilimler ve Araştırma Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara ,1998

HALPERİN Charles J., “Ivan IV and Chinggis Khan”, **Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge**, 51/4 ,2003,481-497

HALPERİN, Charles J., **Russia and The Golden Horde**, London ,1987

HAMMER, J. V., **Kırım Hanlığı Tarihi**, Çev. Seyfi Say, İstanbul, 2013

HERBERSTEİN, Sigismund Von, **Notes Upon Russia**, vol. 1, İngilizceye Çev.R. H. Major, Hakluyt Society, London, 1851

HERBERSTEİN, Sigismund Von, **Notes Upon Russia**, vol. 2, İngilizceye Çev.R. H. Major, Hakluyt Society, London, 1851

HOWORTH, Henry Hoyle, **History of Mongols From the 9th to the 19th Century**, part.2, New York ,2008

HUDYAKOV, Mihail, **Kazan Hanlığı Tarihi**, Çev.Ayaz İshaki, Haz. İlyas Kamalov, Ankara, 2009

İbn-i Battuta, Seyahatnamesi, Çev. A. Sait Aykut,İstanbul,2016

İNALCIK, Halil, “Kırım”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c.25, Ankara, 2002, 450-458

İNALCIK, Halil, “Giray”, **İslam Ansiklopedisi**, c.4, İstanbul,1987, 783-789

İNALCIK, Halil, “Hacı Giray”, **İslam Ansiklopedisi**, c.5, İstanbul, 1988, 25-27

İNALCIK, Halil, “Han ve Kabile Aristokrasisi: I.Sahip Giray Döneminde Kırım Hanlığı”, **Emel Dergisi**, sayı.136,Ankara, 1983, 51-73

İNALCIK, Halil, “Kırım Hanlığı”, **Türk Dünyası El Kitabı**, c.1, Ankara,1992, 420-434

İNALCIK, Halil, “Osmanlı Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)”, **Belleten**, c.XII. , s. 46, Ankara,1948, 349-401

İNALCIK, Halil, “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500. Yıl 1491-1992**, Ankara 1999, 25-36

İNALCIK, Halil, “Struggle for East-European Empire 1400 – 1700: The Crimean Khanate, Ottomans and the Rise of the Russian Empire”, **Turkish Yearbook of International Relations**, Vol.21, 1995, 1-16

İNALCIK, Halil, “Yeni Vesikalara Göre, Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi”, **Belleten**, c.8, sayı.30, Ankara, 1994, 185-229

KAFALI, Mustafa, “Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, s.25, İstanbul, 1971, 179-188

KAMALOV, İlyas, **Altın Orda ve Rusya**, İstanbul ,2009

KAMALOV, İlyas, **Rus Elçi Raporlarında Astarhan Seferi**, Ankara, 2011

KARATAY, Osman, “Hazarlar”, **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed.Osman Karatay-Serkan Acar , İstanbul, 2013

KARPOV,G.F.,**Pamyatniki Diplomaticheskoy Svoeyey Moskovskoye Gosudarstva s Krımskoye i Nogayskoye Ordame i Turtsiyey**, c.1, S. Petersburg,1884

KAYSUNİZADE Mehmed Nidai, **Tarih-i Sahip Giray**, Çev.Özalp Gökbilgin, Erzurum,2000

KEMALOĞLU, İlyas, “Altın Orda Devleti”, **Avrasya’nın Sekiz Asrı Cengizogulları**, Hazırlayanlar: Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, İstanbul, 2016

KENNEDY, Craig Gayen, **The Juchids of Muscovy: A study of personal ties between emigre Tatar dynasts and the Muscovite grand princes in the fifteenth and sixteenth centuries**, Phd., Harvard University, 1994

KHODARKOVSKY , Michael, **Russian’s Steppe Frontier (The Making of a Colonial Empire 1500-1800)**, Indiana University Press,2004

Kırımlı Abdullah Hasan oğlu, “Birinci Mengli Giray Han Yarlğı”, **Türkiyat Mecmuası**, c.IV, İstanbul, 1934, 99-109

Kırımlı Abdullah oğlu Hasan, “Ceneviz Membalarına Göre Kırım Hanlığı”, **Azerbaycan Yurt Bilgisi**, c.1, İstanbul,1932, 332-338/372-378

KOŁODZİJCZY, Dariusz, **The Crimean Khanateand Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) a study of peace treaties followed by annotated documents**, Leiden-Boston, 2011

KOSTOMAROV, N.İ., **Russkaya İstoriya v Jizneopisaniyah Ee Glavneyşih Deyaletey**, Moskova ,1993

KURAT, Akdes Nimet, **Topkapı Sarayı Arşivi Müzesindeki Altın Orda, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler**, İstanbul ,1940

KURAT, Akdes Nimet, **IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara, 2002

KURAT, Akdes Nimet, **Peçenekler**, Ankara, 2016

KURAT, Akdes Nimet, **Rusya Tarihi**, Ankara, 1948

KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve İdil Boyu**, Ankara, 1966

KURTOĞLU, Fevzi, “İlk Kırım Hanlarının Mektupları”, **Belleten**, c.1 s.3/4, Ankara, 1937, 641-655

KUZGUN, Şaban, **Hazar ve Karay Türkleri**, Ankara , 1993

MADARIAGA ,Isabel de, **Korkunç Ivan**, Çev.Emin Tanrıyar, İstanbul, 2012

MANGALTEPE, İsmail, “Avarlar”, **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed. Osman Karatay-Serkan Acar, İstanbul, 2014, 203-240

MANZ, Beatrice Forbes, “The Clans of the Crimean Khanate 1466-1532”, **Harvard Ukrainian Studies**, Vol.2, No.3, 1978, 282-309

MARTİN, Janet, “Nort-Eastern Russia and the Golden Horde (1246-1359)”, **The Cambridge History of Russia**, Vol.1, Cambridge, 2006

MARTİN, Janet, “The Emergence of Moscow (1359-1462)”, **The Cambridge History of Russia**, Vol.1, Cambridge 2006

MARTİN, Russell E., “Royal Weddings and Crimean Diplomacy: New Sources on Muscovite Chancellery Practice during the Reign of Vasili III”, **Harvard Ukrainian Studies**, Vol.19, 1995, 389-427

MİLNER, Thomas, **The Crimea, Ancient and Modern History: The Khans, The Sultans, and The Czars**, London, 1855

Muizzü'l- Ensab , Bibliotheque Nationale Paris, Persian 67

NEMETH, Gyula, “Atilla ve Hunları”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.1, Ankara, 2002, 887-901

NOVOSELYSKIY, A.A., **XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi**, Çev. Kemal Ortaylı, Haz. Erhan Afyoncu, İlyas Kamalov, Ankara, 2011

OSTROWSKI, Donald, **Muscovy and the Mongols** (Cross-cultural influences on the steppe frontier, 1304-1589), Cambridge University Press, New York ,1998

ORTEKİN, Hasan, **Kırım Hanlarının Şecereleri**, İstanbul, 1938

ÖTEBAY, Ali Can, **Kırım Hanlığı'nın Kazan Hanlığı ile Siyasi Münasebetleri (1441-1552)**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul ,2017

ÖZCAN, Kemal, “Kırım Hanlığı'nın Kuruluş Süreci: Yarımada Tatar Hakimiyetinin Tesisi”, **Karadeniz Araştırmaları**, 5.sayı, Çorum, 2005, 26-36

ÖZTÜRK, Yücel (Ed.), **Doğu Avrupa Mirasının Son Kalesi: Kırım Hanlığı**, İstanbul, 2015

ÖZTÜRK, Yücel, **Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600)**, Ankara ,2000

ÖZYETKİN, A.Melek, **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi**, Ankara ,1996.

PEACOCK, A.C.S., “Kırım’a Karşı Selçuklu Seferi Ve Alaattin Keykubat’ın Hakimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası”, Çev.Dr. Murat Keçiş, Ali Mıynat, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara,2010, 242-265

PELENSKİ, Jarosław, **Muscovite Imperial Claims To The Kazan Khanate: A Case Study In The Emergence of Imperial Ideology**, Colombia Universtiy, Phd Thesis, 1968

RAHİMZYANOV, Bulat “Kasım Hanlığı”, **Avrasya’nın Sekiz Asrı Cengizogulları**, Hazırlayanlar: Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, İstanbul ,2016, 285-319

RASONYİ, Laszlo, **Tarihte Türklük**, Ankara, 1993

RASONYİ, Laszlo, **Tuna Köprüleri**, Çev.Hicran Akın, Ankara, 1984

RIDVAN, Abdullah B., **Tevarih-i Deşt-i Kıpçak**, Haz. Rasih Selçuk Uysal, İstanbul, 2016

RUBRUK, Wilhelm Von, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)**, çev. Ergin Ayan, İstanbul ,2001

Russia at the Close of Sixteenth Century, ed. Edward A. Bond, London, 1856

SABİT, Bedriye, **Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğuna Eklenmesi Meselesi**, İstanbul, 1934

SAMOYLOVİÇ, Aleksandr Nikolayeviç, “Kırım Adı İzah Edildi Mi?” Çev.Serkan Acar, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c.26, s. 1, 2011, 235-237

SCHAMİLOGLU, Uli, “Altın Ordu”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.8 Ankara, 2002, 412-428

SCHAMİLOGLU, Uli, “The Rise of the Ottoman Empire: The Black Death in Medieval Anatolia and its Impact on Turkish Civilization”, N. Yavari et al. (ed), **Views From the Edge, Essays in Honor of Richard W. Bulliet**, Colombia Universtiy Press for the Middle East Institute, New York, 2004, 255-280

SCHAMİLOĞLU, Uli, “Preliminary Remarks on the Role of Disease in the History of the Golden Horde”, **Central Asian Survey**, 12(4), 1993, 447-457

SMİRNOV, V.D. ,**крымское ханство под верховенством отоманской порты до начала XVIII. Века**, c.1, S.Petersburg 1887

SMİRNOV, V.D., **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı**, Çev.D.Ahsen Batur İstanbul,2016

SPULER, Bertold, **The Muslim World, Part II, The Mongol Period**, Almanca'dan İngilizce'ye çev. F.R.C. Bagley, Leiden E.J. Brill, 1960

SROECKOVSKY ,V.E., **Muhammed Geray Han ve Vasalları**, Ankara ,1978

STADEN, Heinrich Von, **Korkunç İvan Zamanında Rusya**, Çev. Serkan Acar-Gülşah Hasgüçmen, İstanbul, 2016

ÖZCAN, Mehmet, “Some Reasons of Displaces of the Nomadic Tribes in Eurasia and Examples of the Black Death in Caffa”, **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, c.3/4, 2008, 772-787

TOGAN, Zeki Velidi, “Hazarlar” ,**İslam Ansiklopedisi**, c.5, İstanbul ,1988, 397-408

TOGAN, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, c.1, İstanbul, 1970

TOTT, Baron de, **Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar**, Çev. Mehmet Reşat Uzmen, İstanbul ,2004

ÜLKÜSAL, Müstecib, **Kırım Türk Tatarları (Dünü, Bugünü, Yarını)**, İstanbul,1948.

ÜNAL, Yusuf, **Kırım Coğrafyası**, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Coğrafya ve Demografi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,1998.

ÜREKLİ, Muzaffer, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, Ankara ,1989

VASARY, Istvan, “Kırım Hanlığı Ve Büyük Orda (XV-XVI. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele”, Çev. Serkan Acar, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXIX / 1, İzmir 2014, 327-340

VASARY, Istvan, **Turks, Tatars and Russians in the 13th- 16th Centuries**, Aldershot, England, 2007

VERNADSKY, George, **Moğollar ve Ruslar**, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, 2007

VERNADSKY, George, **Rusya Tarihi**, Çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, İstanbul ,2009

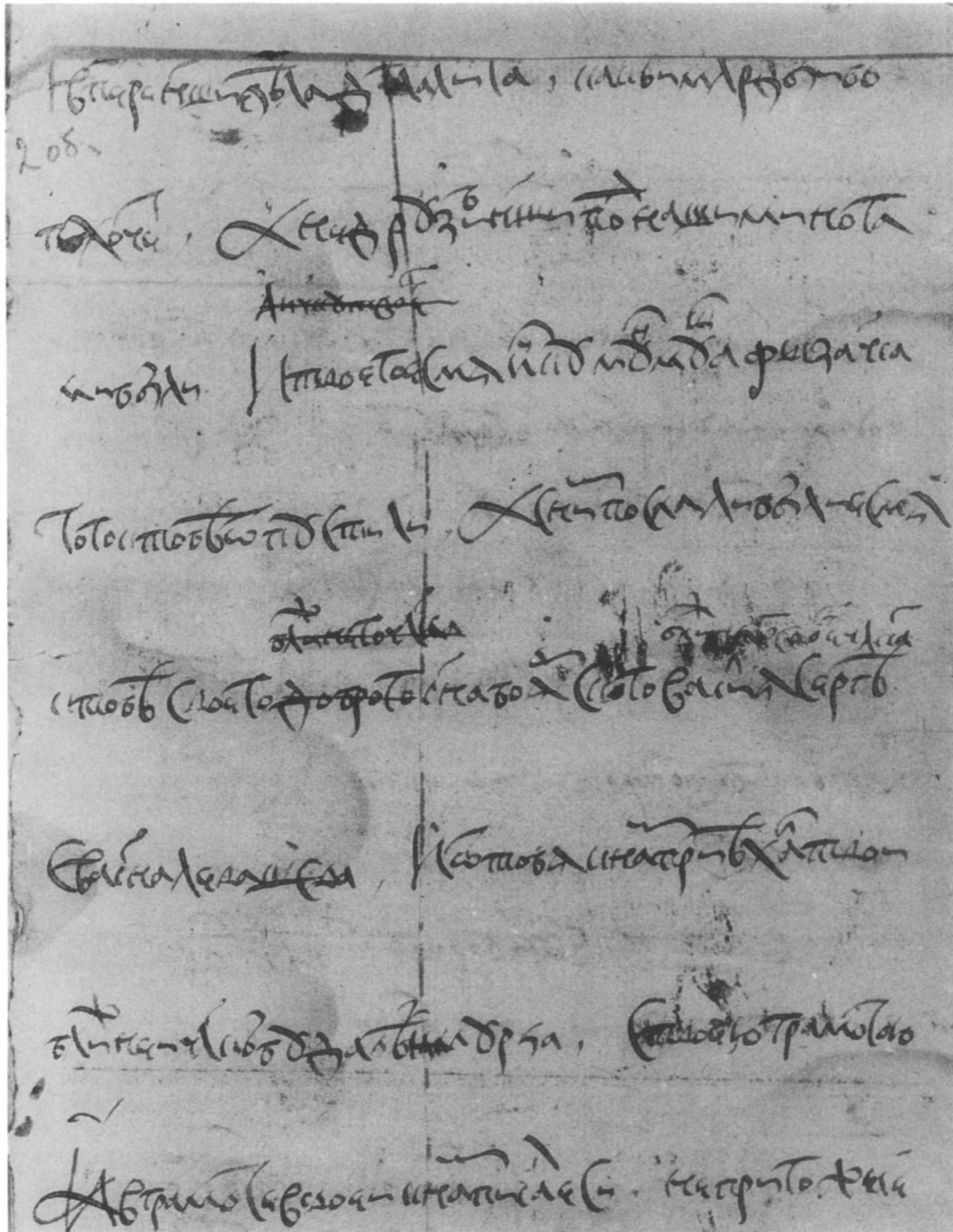
YAKUBOVSKIY A.Yu., **Altın Orda ve Çöküşü**, Çev.Hasan Eren, Ankara ,1992

YALTIRIK, Mehmet Berk, **Moğolların Deşt-i Kıpçak Seferleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Edirne, 2014

YÜCEL, Mualla Uydu, “Hazar Hakanlığı”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.2, Ankara, 2002, 445-463

ZAİTSEV, Ilya V., “Astrahan Hanlığı”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.8, Ankara, 2002, 460-465

Ek-1. III.Vasily'nin İslam Giray'a Gönderdiği Yarlık Metinleri⁵⁵⁷

⁵⁵⁷ Bu yarlık metinleri Russell E. Martin'in *Royal Weddings and Crimean Diplomacy: New Sources on Muscovite Chancellery Practice during the Reign of Vasilii III* adlı makalesinden alınmıştır.

[illegible]

1
 по дѣла
 сова. Ли хрестомощи-соловѣи
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639
 640
 641
 642
 643
 644
 645
 646
 647
 648
 649
 650
 651
 652
 653
 654
 655
 656
 657
 658
 659
 660
 661
 662
 663
 664
 665
 666
 667
 668
 669
 670
 671
 672
 673
 674
 675
 676
 677
 678
 679
 680
 681
 682
 683
 684
 685
 686
 687
 688
 689
 690
 691
 692
 693
 694
 695
 696
 697
 698
 699
 700
 701
 702
 703
 704
 705
 706
 707
 708
 709
 710
 711
 712
 713
 714
 715
 716
 717
 718
 719
 720
 721
 722
 723
 724
 725
 726
 727
 728
 729
 730
 731
 732
 733
 734
 735
 736
 737
 738
 739
 740
 741
 742
 743
 744
 745
 746
 747
 748
 749
 750
 751
 752
 753
 754
 755
 756
 757
 758
 759
 760
 761
 762
 763
 764
 765
 766
 767
 768
 769
 770
 771
 772
 773
 774
 775
 776
 777
 778
 779
 780
 781
 782
 783
 784
 785
 786
 787
 788
 789
 790
 791
 792
 793
 794
 795
 796
 797
 798
 799
 800
 801
 802
 803
 804
 805
 806
 807
 808
 809
 810
 811
 812

[illegible]

[illegible]

⁵⁵⁸ Bu metin Istvan Vasary'nin *Turks, Tatars and Russian's in the 13th-16th Centuries* kitabından alınmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Perihan Bal

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 1991, İstanbul

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Mimar Sinan Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü	2013
Yüksek Lisans	İMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı	2017

YABANCI DİLLER

İyi düzeyde İngilizce, orta düzeyde Rusça bilmekteyim.

HOBİLER

Binicilik, fotoğrafçılık ve yemek.